

1000 SORUDA OSMANLI

İMPARATORLUĞU

—4—

Erhan AFYONCU

BUGÜN

Gazetemizin okurlarına armağanıdır.

1000
soruda

OSMANLI 4 İMPARATORLUĞU

1000
soruda

OSMANLI
İMPARATORLUĞU

4

ERHAN AFYONCU

Genel Yayın Yönetmeni
Mustafa Karagüllüoğlu

© Yeditepe Yayınevi
Sertifika No: 16427

ISBN

978-605-4052-24-0 (takım)
978-605-4052-28-8 (cilt 4)

Baskı Tarihi: Mart 2010

Sayfa Düzeni
İrfan Güngörür

Kapak Tasarım
Kömen Ajans

Baskı-Cilt
Saray Matbaacılık
Pursaklar/ANKARA - 0312 527 28 90

Dağıtım
Turkuaz Dağıtım Pazarlama A.Ş.

kitapadresi.com
İnternetteki kitap adresiniz

YEDİTEPE YAYINEVİ

Çatalçeşme Sk. No: 27/15 34410 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: (0212) 528 47 53 Faks: (0212) 512 33 78
www.yeditepeyayinevi.com | bilgi@yeditepeyayinevi.com

ERHAN AFYONCU

1000
soruda

OSMANLI 4
İMPARATORLUĞU

İstanbul 2010

İÇİNDEKİLER

İLK TÜRK MATBAASI

- Soru 1:** Osmanlı topraklarında ilk matbaa ne zaman açıldı? 17
- Soru 2:** İlk Türk matbaası nasıl faaliyete geçti? 17
- Soru 3:** İbrahim Müteferrika, matbaanın gerekliliğini nasıl izah etti? 18
- Soru 4:** İlk matbaamız hangi kitapları bastı? 19
- Soru 5:** İlk matbaamız nerede kuruldu? 19
- Soru 6:** Matbaa hangi şartlar altında ne kadar kitap bastı? 20
- Soru 7:** İbrahim Müteferrika nasıl bir yayın politikası izledi? 22
- Soru 8:** Müteferrika bastığı kitaplarda yazma kitap geleneğine nasıl uydu? 22
- Soru 9:** Müteferrika'nın bastığı kitapları kimler aldı? 23

Soru 10: İlk Türk matbaası ne zaman kapandı? ...	24
Soru 11: Matbaa niçin geç geldi?	24
Soru 12: İbrahim Müteferrika kimdir?	27
Soru 13: İbrahim Müteferrika'nın eserleri nelerdir?	28
Soru 14: İbrahim Müteferrika ne zaman öldü?	30
Soru 15: İbrahim Müteferrika'nın özel kütüphanesinde hangi kitaplar vardı?	32
Soru 16: Matbaanın gizli kurucusu kimdir?	33
Soru 17: Müteferrika'nın bastığı kitapları satabildi mi? ...	35
Bibliyografya	36

XVIII. YÜZYILDA OSMANLI-İRAN İLİŞKİLERİ

Soru 1: Osmanlılar'ın karşısında İran'da hangi devletler vardı?	43
Soru 2: Safevi Devleti nasıl sona erdi?	44
Soru 3: Osmanlı İmparatorluğu İran'a niçin sefer açtı?	45
Soru 4: Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya, İran'ı nasıl paylaştı?	45
Soru 5: İran seferi Osmanlı iç siyasetini nasıl etkiledi?	46
Soru 6: İran savaşlarının ikinci aşaması nasıl gerçekleşti?	47
Soru 7: İran savaşlarının üçüncü aşaması nasıl gerçekleşti?	48
Soru 8: İran savaşlarının dördüncü aşaması nasıl gerçekleşti?	48
Soru 9: XVIII. yüzyılda İran'la son mücadele ne zaman oldu?	49

Soru 10: Nadir Şah, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ne istedi?	50
Soru 11: Osmanlı İmparatorluğu ile İran arasında ne tür mezhep tartışmaları oldu?	51
Bibliyografya	53

1736-1739 OSMANLI-AVUSTURYA-RUSYA SAVAŞI

Soru 1: Osmanlı İmparatorluğu, Karlofça'nın rövanşından neden vazgeçti?	57
Soru 2: Savaş neden çıktı?	58
Soru 3: Savaşın çıkmasında Fransa'nın rolü nedir?	59
Soru 4: Avusturya, Rusya'nın yanında savaşa nasıl girdi?	60
Soru 5: Rus cephesinde neler oldu?	60
Soru 6: Avusturya cephesinde neler oldu?	61
Soru 7: Belgrad nasıl fethedildi?	62
Soru 8: Avusturya ve Rusya neden barış istedi?	63
Soru 9: Avusturya ve Rusya ile yapılan antlaşmaların sonucu ne oldu?	63
Soru 10: 1736-1739 savaşında başarı nasıl sağlandı?	64
Soru 11: Bu savaştan sonra neler oldu?	65
Bibliyografya	66

XVIII. YÜZYIL ISLAHATLARI

Soru 1: Osmanlı İmparatorluğu'nda ıslahat ihtiyacı ilk olarak ne zaman duyuldu?	67
Soru 2: XVII. yüzyılda ıslahat yazarlarının farkına varmadıkları değişiklikler nelerdi?	68

Soru 3: XVIII. yüzyılda ıslahat ihtiyacı ne zaman duyuldu?	69
Soru 4: Lale Devri'nde ne tür ıslahatlar yapıldı? ...	69
Soru 5: Humbaracı Ahmed Paşa kimdir?	70
Soru 6: Humbaracı Ahmed Paşa neler yaptı?	71
Soru 7: Baron François de Tott kimdir?	73
Soru 8: Baron François de Tott'un hatıraları doğru mudur?	73
Soru 9: Baron de Tott'tan sonra kimler ıslahat yaptı?	74
Soru 10: XVIII. yüzyıl ıslahatlarının özellikleri nelerdir?	74
Soru 11: XVIII. yüzyılda ıslahatlar için ne tür kitaplar yazıldı?	76
Bibliyografya	77

1768-1774 OSMANLI-RUS SAVAŞI VE KÜÇÜK KAYNARCA ANTLAŞMASI

Soru 1: 1768-1774 savaşı neden çıktı?	81
Soru 2: 1768-1774 savaşı nasıl başladı?	81
Soru 3: Ruslar, Kırım Hanı'nı nasıl zehirledi?	82
Soru 4: Savaş nasıl genişledi?	83
Soru 5: Kartal Savaşı'nı nasıl kaybettik?	84
Soru 6: Osmanlı donanması Çeşme'de nasıl mağlup oldu?	85
Soru 7: Osmanlılar, Cebelitarık'ı bilmiyorlar mıydı?	86
Soru 8: Kırım nasıl kaybedildi?	88
Soru 9: Rusya niçin barışa yanaştı?	88

Soru 10: Osmanlı İmparatorluğu bu savaşta niçin büyük bir mağlubiyet aldı?	90
Soru 11: Küçük Kaynarca Antlaşması nasıl imzalandı?	91
Soru 12: Küçük Kaynarca Antlaşması ile ilgili yanlış bildiklerimiz nelerdir?	92
Soru 13: 1768-1774 savaşının Osmanlı tarihi açısından önemi nedir?	94
Bibliyografya	96

NİZAM-I CEDİD

Soru 1: Nizâm-ı Cedid tabiri ilk defa ne zaman kullanıldı?	101
Soru 2: III. Selim'den neler bekleniyordu?	102
Soru 3: III. Selim tahta nasıl çıktı?	102
Soru 4: III. Selim devlet adamlarından ne istedi?	103
Soru 5: Nizâm-ı Cedid nasıl başladı?	104
Soru 6: Nizâm-ı Cedid döneminde neler yapıldı?	104
Soru 7: İlk daimi elçilikler nasıl açıldı?	106
Soru 8: Nizâm-ı Cedid'i savunmak üzere ne tür kitaplar yazıldı?	106
Soru 9: Nizâm-ı Cedid'i tanıtmak üzere ne tür kitaplar yazıldı?	107
Soru 10: Nizâm-ı Cedid'in sözlü propagandası nasıl yapıldı?	108
Soru 11: III. Selim devrinin önemli olayları nelerdir?	109
Soru 12: III. Selim tahttan nasıl indirildi?	110
Soru 13: III. Selim nasıl öldürüldü?	112

Soru 14: III. Selim'in ölümünden sonra Nizâm-ı Cedid'in akıbeti ne oldu?.....	113
Bibliyografya	114

II. MAHMUD VE DÖNEMİ

Soru 1: II. Mahmud nasıl bir şehzadelik hayatı yaşadı?	119
Soru 2: II. Mahmud tahta nasıl çıktı?	121
Soru 3: Alemdar Mustafa Paşa'nın öldürülmesinde II. Mahmud'un rolü var mıdır?.....	121
Soru 4: Sened-i İttifak nasıl ortaya çıktı?	122
Soru 5: Sened-i İttifak Osmanlı Magna Cartası mıdır?.....	123
Soru 6: Âyanlara karşı nasıl bir mücadele yürüttü?	124
Soru 7: Balkanlar'da ilk ayaklanmayı kim başlattı?	126
Soru 8: II. Mahmud, Sırbistan'da nasıl bir siyaset izledi?	127
Soru 9: Yunan isyanı nasıl çıktı?	129
Soru 10: Rum Patriği neden asıldı?.....	131
Soru 11: Yunan isyanı nasıl büyüdü?.....	132
Soru 12: Yunan Devleti nasıl kuruldu?	134
Soru 13: Kavalalı Mehmed Ali Paşa Mısır'a nasıl hakim oldu?	134
Soru 14: Kavalalı neden isyan etti?	135
Soru 15: Kavalalı isyanı nasıl büyüdü?.....	136
Soru 16: Kavalalı isyanı nasıl sona erdi?.....	137
Soru 17: Tepedelenli Ali Paşa kimdir?	139
Soru 18: Tepedelenli isyanı nasıl çıktı?	140
Soru 19: Tepedelenli isyanı nasıl sonuçlandı?	141

Soru 20: Rusya ile yapılan savaşlardan ne netice alındı?.....	143
Soru 21: İran ile ilişkiler nasıl cereyan etti?	145
Soru 22: Osmanlı İmparatorluğu'nun karşı karşıya kaldığı diğer dış meseleler nelerdir?	146
Soru 23: Koca Hüseyin Paşa kimdir?	147
Soru 24: Mızıkâ-i Hümayûn nasıl kuruldu?	151
Soru 25: Fesin kabulü nasıl gerçekleşti?	154
Soru 26: II. Mahmud devrinde askeri alanda hangi reformlar yapıldı?	157
Soru 27: II. Mahmud devrinde donanmada hangi reformlar yapıldı?	159
Soru 28: II. Mahmud devrinde idari, hukuki ve sosyal alanlarda hangi reformlar yapıldı?	160
Soru 29: II. Mahmud devrinde eğitim alanında hangi reformlar yapıldı?	163
Soru 30: II. Mahmud "Gavur Padişah" mıydı?.....	164
Soru 31: II. Mahmud'un ölüm sebebi nedir?.....	167
Bibliyografya	167

TANZİMAT

Soru 1: Tanzimat ne zaman başladı?	177
Soru 2: Tanzimat nedir?	178
Soru 3: Tanzimat Fermanı nasıl ilân edildi?	180
Soru 4: Tanzimat Fermanı'nda neler vaat ediliyordu?	182
Soru 5: Tanzimat ülke içinde nasıl karşılandı?.....	184
Soru 6: Tanzimat ülke dışında nasıl karşılandı? ...	186

Soru 7: Tanzimat'ın uygulanmasında nasıl bir yöntem takip edildi?.....	187
Soru 8: Tanzimat'ın getirmek istediği "Osmanlılık" fikri neydi?.....	188
Soru 9: Tanzimat malî sahada neler getirdi?.....	192
Soru 10: Tanzimat'ta sanayileşme hamlesi nasıl yapıldı?.....	195
Soru 11: Tanzimat'ın sanayileşme hamlesi nasıl sonuçlandı?.....	198
Soru 12: Tanzimat'ta askerlik alanında ne tür gelişmeler yaşandı?	199
Soru 13: Tanzimat döneminde eğitim ve bilim alanındaki gelişmeler nelerdir?	202
Soru 14: Tanzimat döneminde ilmî cemiyetler nasıl kuruldu?	205
Soru 15: Üniversite kurma teşebbüsü nasıl neticelendi?.....	205
Soru 16: Yeni Osmanlılar nasıl ortaya çıktı?	207
Soru 17: Yeni Osmanlılar nasıl etkin hâle geldi?..	208
Soru 18: Yeni Osmanlılar'ın etkinliği nasıl azaldı?	210
Soru 19: Yeni Osmanlılar'ın Osmanlı tarihindeki yeri nedir?	213
Soru 20: Tanzimat'ın uygulanmasına ne gibi tepkiler geldi?	214
Soru 21: Tanzimat ne zaman sona erdi?.....	218
Soru 22: Mustafa Reşid Paşa kimdir?.....	219
Soru 23: Mustafa Reşid Paşa'nın Osmanlı tarihindeki yeri nedir?.....	222
Bibliyografya	223

ISLAHAT FERMANI

- Soru 1:** Islahat Fermanı'nı niçin ilân ettik? 227
- Soru 2:** Islahat Fermanı'nın muhtevası ne idi?.... 228
- Soru 3:** Mustafa Reşid Paşa Islahat Fermanı'nı nasıl tenkit etti?..... 229
- Soru 4:** Islahat Fermanı'na halkın tepkisi ne oldu? 230
- Soru 5:** Avrupalılar, Islahat Fermanı'nı uygulamak için Osmanlı içişlerine nasıl müdahale ettiler? 231
- Soru 6:** Kuleli Vak'ası nedir?..... 232
- Soru 7:** Islahat Fermanı ne getirdi?..... 233
- Bibliyografya 234

KIRIM HARBİ

- Soru 1:** Kırım Harbi neden çıktı?..... 237
- Soru 2:** İngiltere ve Fransa neden Osmanlı İmparatorluğu'nun yanında yer aldılar? . 240
- Soru 3:** Kırım Harbi'nde hangi cephelerde savaşıldı? 241
- Soru 4:** Kırım Harbi nasıl sona erdi?..... 242
- Soru 5:** Kırım Harbi'ni sona erdiren Paris Antlaşması'nın sonuçları nelerdir?..... 243
- Soru 6:** Florence Nightingale'in Kırım Savaşı'ndaki rolü nedir? 244
- Soru 7:** Kırım Harbi'nin dünya tarihindeki yeri nedir?..... 246
- Soru 8:** Kırım Harbi'nin Osmanlı İmparatorluğu'na tesiri nedir? 246

Soru 9: Kırım Harbi'nin Osmanlı Batılılaşma tarihindeki yeri nedir?.....	248
Bibliyografya	249

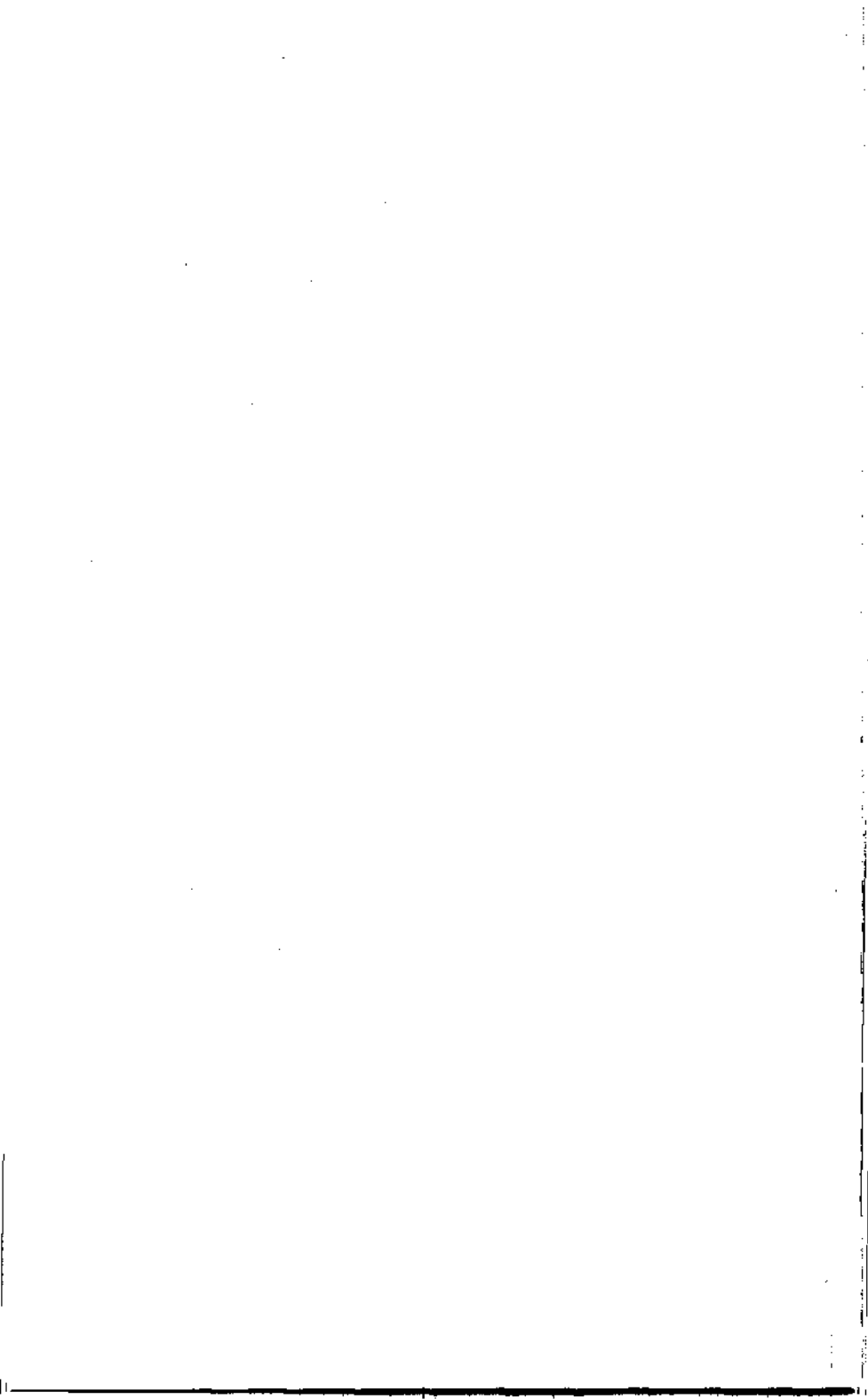
93 HARBİ

Soru 1: 1877-1878 Osmanlı Rus savaşına neden 93 Harbi denilmektedir?	253
Soru 2: 93 Harbi'nin sebepleri nelerdir?	253
Soru 3: 93 Harbi'ne Osmanlı İmparatorluğu'nu kim soktu?	255
Soru 4: 93 Harbi'nde hangi cephelerde savaşıldı? ..	255
Soru 5: Plevne müdafaasının 93 Harbi'ndeki yeri nedir?	257
Soru 6: 93 Harbi esnasında büyük devletlerin tutumu ne oldu?	257
Soru 7: Osmanlı İmparatorluğu savaşı niçin kaybetti?	259
Soru 8: 93 Harbi'nin sonunda gerçekleşen göç hadisesi nasıl oldu?	259
Soru 9: 93 Harbi'nin sonunda hangi antlaşmalar imzalandı?	261
Soru 10: 93 Harbi'nin Osmanlı İmparatorluğu'na tesirleri nedir?	262
Bibliyografya	264

I. MEŞRUTİYET

Soru 1: Meşrutiyet fikri nasıl doğdu?	267
Soru 2: Sultan Abdülaziz nasıl tahttan indirildi? ..	268

Soru 3: Şehzâde Abdülhamid tahta çıkarken ne pazarlık yaptı?.....	269
Soru 4: Kanun-ı Esasi nasıl hazırlandı?	269
Soru 5: İlk Türk anayasasının özellikleri nelerdir?	270
Soru 6: Meşrutiyet nasıl ilân edildi?	271
Soru 7: İlk Türk parlamentosu nasıl açıldı?	272
Soru 8: I. Meşrutiyet'in meclis sistemi nasıldı?	274
Soru 9: İlk Türk Parlamentosu niçin kapatıldı? ...	275
Soru 10: Meşrutiyet neden yaşamadı?	276
Bibliyografya	278

İLK TÜRK MATBAASI

♦ Soru 1: *Osmanlı topraklarında ilk matbaa ne zaman açıldı?*

Johann Gutenberg'in 1450'li yılların başında matbaayı icadından kısa bir süre sonra baskı makinesi Osmanlı topraklarına geldi. İstanbul'da 1493'te ilk Yahudi matbaası kuruldu. Daha sonra 1567'de Ermeniler, 1627'de de Rumlar ilk matbaalarını açtılar. Ancak ilk Türk matbaası 1727'ye kadar kurulmadı. Bu tarihe kadar matbaa kurmak için yapılmış bir teşebbüse de şimdiye kadar rastlanılmamıştır.

♦ Soru 2: *İlk Türk matbaası nasıl faaliyete geçti?*

İlk Türk matbaasının kurucularından İbrahim Müteferrika, asıl matbaayı kurmadan önce 1718'de bir ha-

rita matbaası kurmak için izin almış ve burada birkaç tane harita basmıştı. 1719 tarihli Marmara Denizi haritası bunlardan birisidir.

İbrahim Müteferrika, bir matbaa kurmak için uğraşıyordu ancak bunu başarabilecek ne maddi ne de manevi gücü vardı. İbrahim Müteferrika'ya matbaa kurması için fırsat onunla aynı düşüncede olan bir başka devlet görevlisinin destek vermesiyle doğdu. Babası Yirmi Sekiz Mehmed Çelebi ile Paris'e giden sadâret mektubi halifelerinden, yani başbakanlık bürokratlarından Mehmed Said Efendi Fransa'da bir matbaayı ziyaret etmiş ve Türkiye'ye döndüğünde bir matbaa açmayı tasarlamıştı. İbrahim Müteferrika ile Mehmed Said Efendi'nin işbirliği yapması sonucu 1727 Temmuz'unun başlarında dönemin padişahı III. Ahmed'in fermânı ve Şeyhülislâm Yenişehirli Abdullah Efendi'nin fetvâsı ile ilk Türk matbaasını kurma izni alındı.

♦ **Soru 3: İbrahim Müteferrika, matbaanın gerekliliğini nasıl izah etti?**

İbrahim Müteferrika, matbaanın önemi, gerekliliği ve faydası üzerine 1726'da kaleme aldığı Vesiletü't-tibâa isimli risâlesinde tarih boyunca bazı istilâlar yüzünden yazma eserlerin nasıl yok olduğunu, daha sonraları doğru düzgün yazı yazacak hattatlar kalmadığından yazmaların birçoğunun yanlışlarla dolu bulunduğunu, halbuki matbaa sayesinde yazıların daha okunaklı ve hatasız basılacağını, fiyatlarının ucuzlaya-

cağını, bu sayede de büyük kütüphaneler kurulacağını söylemekteydi.

♦ **Soru 4: İlk matbaamız hangi kitapları bastı?**

İbrahim Müteferrika ve Yirmi Sekiz Çelebizâde Mehmed Said Efendi tarafından Müteferrika'nın Yavuz Sultan Selim semtindeki evinde kurulan matbaanın ilk kitabı, basımı 1729 yılının ilk aylarında tamamlanan ve Vankulu Lugatı adıyla bilinen *Sıhahü'l-Cevheri*'nin tercümesidir.

1729'da ayrıca Katip Çelebi'nin *Tuhfetü'l-Kibâr fi Esfârî'l-Bihâr*'ı ile *Tarih-i Seyyâh der Beyân-ı Zuhur-ı Ağvâniyân ve İnhidam-ı Devlet-i Safeviyan*; 1730'da *Tarih-i Hind-i Garbi*, *Tarih-i Timur-i Gürkan*, *Tarih-i Mısri'l-Cedid ve Tarih-i Mısri'l-Kadim*, *Gülşen-i Hülefâ ile Grammaire Turque*; 1732'de İbrahim Müteferrika'nın *Usulü'l-Hikem fi Nizâmi'l-Ümem*'i ile *Fuyuzât-ı Miknâtiyye*; 1733'te Kâtip Çelebi'nin *Takvimü't-Tevarih*'i; 1734'te ilk vekayünivis Mustafa Naima'nın *Tarih-i Naima'sı*; 1741'de Vekayinüvis Mehmed Raşid'in *Tarih-i Raşid'i* ve Vekayinüvis Küçük Çelebizâde İsmail Âsım'ın *Tarih'i*; 1742'de *Ahvâl-i Gazavât-ı Diyâr-ı Bosna ve Ferheng-i Şu'uri* basıldı.

♦ **Soru 5: İlk matbaamız nerede kuruldu?**

Matbaa, Müteferrika'nın Yavuz Sultan Selim semtindeki evinde kurulmuştu. Her ne kadar matbaanın bulun-

duğu yer ve donanımının bir kısmı şahsi malsa da, matbaanın asıl masraflarını devlet çekti ve burada çalışan işçilerin günlük yiyeceğine kadar ihtiyaçlarını karşıladı. Basılan kitapların fiyatları da devlet tarafından tespit edildi. Matbaanın kurulmasında ve daha sonraki yıllarda çalışmasında en büyük zorluk, kalifiye eleman eksikliği idi.

İbrahim Müteferrika, matbaayı evine kurmuştu. Orhan Salih'in Mütefferrika'nın terekesini tespiti ilk Türk matbaasının yerini net olarak ortaya çıkardı. Terekeye göre oturduğu yer Fatih'te Sultan Selim Cami yakınlarındaki Mismarcı Şücaeddin Mahallesi idi. Bugün ibadete açık olan Mismarcı Şücaeddin Mescidi, Mismarcı Sokağı'ndadır. Müteferrika satılmayan kitaplarını da Sultan Selim Cami bitişiğindeki Tophane tabir olunan yerdeki kârgir, yani taş odada depolamıştı.

♦ **Soru 6: *Matbaa hangi şartlar altında ne kadar kitap bastı?***

Matbaanın tesisinde önemli bir rolü bulunan Yirmi Sekiz Çelebizâde Mehmed Said Efendi'nin bir süre sonra matbaacılıktan ayrılması ile birlikte iş tamamen İbrahim Müteferrika'ya kaldı. Müteferrika ölümüne kadar matbaada 17 kitap bastı. Matbaanın ilk iki kitabı 1000 adet, üçüncüsü 1200 adet basıldı ancak sonrakiler de bu sayı 500'e indi. Baskı sayısının azalmasında kitapların satılmamasının rolü vardı.

Orhan Salih, Müteferrika'nın bastığı kitapların tirajının 12.000 ile 13.200 arasında tahmin edildiğini, ancak

bu sayının abartıldığını söylemektedir. Kendi tahmini olarak da 10.000-11.000 rakamını veriyor. Ayrıca genelde *Vankulu Lugati*'nden 1000 adet basıldığının ifade edildiğini, ancak Müteferrika'nın kendi yazdığı istidada bu lügatten 500 adet basılacağını belirttiğini söylüyor. *Naima Tarihi*'nin sonunda verilen listede 1000 adet diye kaydedilmesinin bu karışıklığa yol açtığını, fakat burada iki cilt beraber dikkate alındığını söylüyor. Aynı listede *Naima Tarihi*'nin her iki cildinden 500'er adet basıldığı yazılmış, ama toplam yekunda bu son baskı 1000 adet diye hesaplandığına dikkat çekerek kitap değil de cilt olarak baskı sayısı göz önünde bulundurulduğunu ifade ediyor.

İbrahim Müteferrika bir taraftan matbaayla ilgilenirken, diğer taraftan da devlet tarafından verilen birçok görevle uğraşıyordu. Uzun süre Osmanlı İmparatorluğu'na sığınan II. Rakoczi'nin tercümanlığını ve mihmandarlığını yaptı. İbrahim Müteferrika'nın diğer görevleri matbaayla daha fazla ilgilenmesini engelledi.

1735 yılına kadar 13 kitap basan Müteferrika, Osmanlı-Avusturya-Rus savaşında üstlendiği görevler ve Lehistan elçiliği sebebiyle beş yıl kitap basamadı. 1740-1742 yıllarında dört kitap daha bastıysa da ömrünün son beş yılında yine devlet işleri sebebiyle matbaa yeni eserler vermedi. Bu yıllarda İbrahim Müteferrika Dağıstan'a gidip, döndü ve Yalova'daki Kâğıt Fabrikası ile ilgilendi. Ayrıca bir yıl Divân-ı Hümayûn tarihçiliği denilen görevde bulundu. Bütün bu meşguliyetleri ve yaşlılığı matbaanın faaliyetlerini engelledi.

♦ **Soru 7: İbrahim Müteferrika nasıl bir yayın politikası izledi?**

İbrahim Müteferrika bastığı kitapların büyük bir kısmına ilaveler ve açıklamalar yaptı, bir kısmını da notlar ve haritalar ekleyerek zenginleştirdi. Billhassa Kâtip Çelebi'nin *Cihânnümâ*'sına yaptığı ilaveler onun Rönesans sonrası Avrupa'daki gelişmeleri nasıl takip ettiğini açıkça gösterir. Batı'da gelişen yeni astronomi ve kâinat sistemleri hakkındaki bilgileri yayınladığı *Cihânnümâ*'ya ilave etmişti. Bu yüzden Müteferrika'nın yayınladığı *Cihânnümâ* bir asır boyunca, Türkçe literatürde bu konudaki en önemli metin oldu.

Müteferrika bastığı kitaplarda doğru metni yayınlamak için çok uğraşır. Nitekim, *Tarih-i Hind-i Garbi*'yi inceleyen Thomas Goodrich, bu eserin mevcut yazma metinlerinin hiç birisinin tam ve doğru olmadığını, tama ve doğruya en yakın olanın 1730'da Müteferrika'nın yayınladığı olduğunu ve onun bu sonuca birden fazla metin kullanarak vardığını söyler. İbrahim Müteferrika'nın bastığı kitaplar, tarih, coğrafya, dil gibi konularla, askerlik sahasındadır. Araştırmacılar onun bastığı eserlerin seçiminde oldukça isabetli davrandığı görüşündedirler.

♦ **Soru 8: Müteferrika bastığı kitaplarda yazma kitap geleneğine nasıl uydu?**

Matbaa çalışmaları başında serlevha kullanmayan Müteferrika, 1731'de yayınladığı kendi eseri *Usulü'l-Hikem*

fi Nizâmi'l-Ümem'den itibaren artık matbu serlevha kullanmaya başladı. Bu durum o dönemde çok güçlü olan el yazma geleneğine uymak zorunda kaldığına işarettir. Orhan Salih, *Müteferrika*'nın bugüne kadar muhafaza edilen ilk baskılarında serlevhasız satılmaya sunulduğu için satın alındıktan sonra hemen müzehhibe serlevha sipariş edildiğini veya son baskılarındaki matbu serlevhaların sonradan renklendirildiğini belirtiyor.

♦ **Soru 9: *Müteferrika*'nın bastığı kitapları kimler aldı?**

Orhan Salih, aynı dönemde İstanbul'da yaşayan askeri, yani yönetici sınıfa mensup olanların tereke kayıtlarını inceleyerek basılan kitapları kimlerin aldığını ortaya çıkardı. Kitap alanlar arasında *Müteferrika* matbaasında tashihler yapan eski Galata kadısı Esad Efendi (öl. 1732)'nin terekesinde "basma bir Vankulu" vardı. Matbaada çalışmış olmasına rağmen bu dönemde basılan diğer kitapların terekesinde yer almaması da ilginç bir durumdur.

Sadrazam Hacı Ahmed Paşa (öl. 1742)'nin muhalefat defterinde Naima ile Çelebizade tarihleri ve *Vankulu Lugatı*, Şeyhülislam Hayatizâde Mehmed Emin Efendi (öl. 1748)'nin terekesinde *Raşid Tarihi*, *Cihannüma* ve *Naima Tarihi* yer almaktaydı.

Matbu kitap alan kişilerin sosyal ve mesleki durumunu tespit için bu araştırmayı yapan Orhan Salih, basma kitap satın alanlar arasında genelde kethüda,

mektupçu, çavuşbaşı, başhalife, emin gibi Osmanlı saray ve merkez bürokrasisinde çalışanlar ve imam, hatip, müderris, şeyhülislam, müftü, kadı gibi ulema mensuplarının olduğunu ortaya çıkardı. Özellikle ulemanın kitap alması matbaaya karşı olmadıklarını açıkça ortaya koyuyor. İncelenen terekelerde el yazmalarının sayısının basma eserlere nispeten daha fazla olduğu görülüyor. Fakat bu durum matbaanın başlangıcında çok normal bir durumdur.

♦ **Soru 10: İlk Türk matbaası ne zaman kapandı?**

Müteferrika'nın 1747'de ölümünden sonra matbaanın işletme izni Rumeli kadılarından İbrahim Efendi ile Anadolu kadılarından Ahmed Efendi'ye müştereken verildi. Bu ikili matbaada sadece bir kitap basabildiler. Talebin olmaması ve halkın ilgisizliği sebebiyle işi bıraktılar. 1757'de basılan kitap da İbrahim Müteferrika tarafından basılan *Vankulu Lugati*'nin ikinci baskısıydı. Matbaa uzun bir sessizlik dönemi geçirdikten sonra tekrar 1784'te açılabilir.

♦ **Soru 11: Matbaa niçin geç geldi?**

Türkiye'ye matbaanın geç gelişi bitip tükenmek bilmeyen bir tartışma konusudur. Anca Osmanlı tarihinde üzerinde düşünülmeyen tartışılan konuların en başta geleni de bu meseledir. Kimi günah diye matbaanın gelişine engel olundu derken, kimi de hattatların boykotundan

gelmedi der. Ancak gerçek çok basittir; matbaa okumadığımız için gelmedi.

Matbaanın geç gelmesi meselesi tartışılırken İstanbul'da bulunan 90 bin hattatın buna engel olduğu anlaşılmıştır. Bu bilgi üzerinde araştırma bile yapılmadan bir an düşünülse, böyle bir şeyin mümkün olamayacağı rahatlıkla anlaşılır. Bırakın 90 bin hattatı, İstanbul'da bu kadar esnaf yoktu. Ayrıca bu kadar hattatımız olsa, kütüphanelerde milyonlarca cilt yazma eserimizin olması gerekir.

Matbaanın geç gelmesiyle ilgili bir diğer yorum da Osmanlılar'ın matbaayı günah diye geç kabul ettiğidir. Halbuki böyle bir sebeple matbaanın geç geldiğine dair elde hiçbir delil yoktur. Bu tamamen ideolojik bir yorumdur.

Matbaanın gelmemesi tartışılırken, "geldi de ne oldu?" sorusu meseleyi rahatlıkla çözüme kavuşturur. Türkiye'ye matbaanın geç girişi hep tartışıldı, fakat matbaanın gelişinden sonra, ne olduğu üzerinde fazlaca durulmadı. Matbaanın kurulmasından İbrahim Müteferrika'nın ölümüne kadar geçen yaklaşık 20 yıllık dönemde Müteferrika'nın gayretleriyle 17 kitap basılabildi. Müteferrika'nın ölümünden sonra ise yalnızca bir kitap basıldı ve ondan sonra matbaa 27 yıl faaliyetine ara verdi. Bu durum matbaanın kurulmasının yanı sıra faaliyetinin de tamamen İbrahim Müteferrika'nın gayretleri ile yürüdüğünü, ancak buna karşılık toplumda kitap basımına fazla bir rağbetin olmadığını açıkça gösterir.

XVIII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda basılan kitap çeşidi 50'yi bulmazken, aynı asırda Japonya'da 10 bin çeşit kitap basılmıştı. Üstelik bu yüzyılda Avrupa'da basılan kitap çeşidi de Japonya'dan çok daha fazladır. Bırakın XVIII. yüzyılı, matbaanın yeni icat edildiği XV. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da basılan kitap sayısı 30-35 bindi.

İbrahim Müteferrika ilk iki kitabı 1000, üçüncüsünü 1200 adet basmıştı. Daha sonra bastığı kitaplarda ise, birisi hariç baskı sayısını 500'e düşürdü. Bunun sebebi bastığı kitapların satılmamasıydı. Nitekim günümüzde de bazı popüler kitaplar dışında baskı sayısı 1000'dir. Matbaanın gelişi üzerinden yaklaşık üç asır geçmiş olmasına ve nüfusumuzun kat be kat artmasına rağmen Türk toplumu kitap okuma alışkanlığını hâlâ kazanamadı. Zaten kitapla aramız iyi olsaydı, bugün kütüphanelerimizde matbaadan önceki dönemde yazılmış her eserin, yüzlerce, binlerce nüshası bulunurdu.

Türkiye'ye matbaanın gelişi ele alınırken toplumsal talebin ve altyapının ne ölçüde olduğunun iyice incelenmesi ve bunun gecikmeye ne kadar tesir ettiğinin belirlenmesi, bu konuyu daha iyi açıklar. Yoksa matbaanın açılmasına, üzerinde düşünülmeden hiçbir zaman olmamış 90 bin hattatın veya din anlayışının engel olduğunun iddia edilmesi bu konuyu izah etmediği gibi, boş tartışmalara sebep olur. Matbaa Türkiye'ye okumayı ve kitabı sevmediğimizden geç geldi.

♦ **Soru 12: İbrahim Müteferrika kimdir?**

İbrahim Müteferrika, 1670'li yılların başında Erdel'in Koloszvar şehrinde dünyaya geldi. Müslüman olmadan önceki hayatı hakkında çok az bilgi vardır. Müteferrika, Müslüman olmadan önce teslis akidesine karşı çıkan ve tek Tanrı inancını benimseyen Unitarius mezhebine mensuptu.

Hayatı ile ilgili ilk somut bilgilere göre İbrahim, Nisan 1716'dan önce kapıkulu süvarilerinin en mümtaz ve itibarlı kısmı olan sipahların kırk birinci bölümünde görev yapıyordu. Sipah bölümünde iken Avusturya seferinde yaptığı hizmetlerden dolayı İbrahim, 18 Nisan 1716'da dergâhı âli müteferrikalığına, yani padişahın özel hizmetindeki saray görevlilerinin arasına tayin edildi. Ardından Osmanlı İmparatorluğu'na sığınan Macarlar'ın yanında tercüman olarak görevlendirildi. 1717'de Osmanlı ülkesine davet edilen asi Macarlar'ın lideri II. Ferenc Rákóczy'nin yanına tercüman ve mihmandar olarak tayin edildi. 1735'te Rákóczy'nin ölümüne kadar onun hizmetinde bulundu, bu arada matbaacılık faaliyetleriyle devletin verdiği diğer vazifeleri de yaptı. Rákóczy'nin ölümünden sonra Türkiye'de kalan diğer Macar soylularının hizmetinde bulundu. 1736 Aralık'ının sonunda antlaşmanın yenilenmesi için Leh Baş Hatmanı'na mektup götürdü.

1737-1739 yılları arasındaki Osmanlı-Avusturya-Rus savaşında aktif olarak görev yapan Müteferrika, savaş sırasında Osmanlı saflarına katılan Macar asker-

lerinin yazımını üstlendi ve Orşova Kalesi'nin Osmanlı İmparatorluğu'na teslimi için yapılan görüşmeleri yönetti. Savaş sürerken 2 Şubat 1738'de top arabacıları kâtipliğine getirildi ve böylece Divân-ı Hümayûn'da hâcegân zümresine, yani bürokratlığa yükseldi. 25 Ekim 1743'te top arabacıları kâtipliğinden ayrıldı ve Kafkaslar'da Kaytak Hanlığı'na getirilen Ahmed Han'ın tayin beratını Dağıstan'a götürdü.

İbrahim Müteferrika bu yolculuktan döndükten sonra 14 Kasım 1744'te merkez bürokratlarından birisi olan Divân-ı Hümayûn tarihçiliğine tayin edildi. Bu görevi 7 Kasım 1745'e kadar sürdü. Bu sırada Yalova'da kâğıt fabrikası kurmaya teşebbüs etti ve Lehistan'dan ustalar getirtti.

1747 başlarında vefat eden İbrahim Müteferrika, Aynalıkavak Kabristanı'na defnedildi. 1942'de ise mezan Resid Saffet Atabinen'in teşebbüsüyle buradan Galata Mevlevihânesi Haziyesi'ne nakledildi.

♦ **Soru 13: İbrahim Müteferrika'nın eserleri nelerdir?**

İbrahim Müteferrika sadece bir matbaacı değil aynı zamanda XVIII. yüzyılın en önemli Osmanlı aydınlarından. Birçok kitap kaleme aldığı gibi ve tercümeler de yaptı. 1710'da yazdığı *Risâle-i İslâmiyye*, eserlerinin en çok ilgi çekenlerinden biridir. Müteferrika bu eserinde Müslüman olmasının sebeplerini, İslâmiyet'in son hak din olduğunu ve önceki kutsal kitapların onu nasıl

müjdelediğini anlatır ve yer yer Hristiyanlığı ve Kitâb-ı Mukaddes'i eleştirir.

İbrahim Müteferrika'nın 1731'de I. Mahmud'a sunduğu ve Müteferrika Matbaası'nın dokuzuncu kitabı olarak 1732'de yayınlanan *Usulü'l-Hikem fi Nizâmi'l-Ümem*, yani *Milletlerin Düzeninde İlmi Usüller* isimli eseri siyasetnâme türünde bir çalışmadır ve daha çok devlet düzeni ve askerlik sanatıyla ilgilidir. Müteferrika, Sultan I. Mahmud'a bir nevi ıslahat projesi gibi sunduğu eserinde Avrupa'daki devlet yönetimi şekillerini "monarkiya", "aristokrasiya" ve "demokrasiya" başlıklarıyla üç gruba ayırır. Eserde ayrıca fizik, astronomi ve coğrafya ilimlerinin devlet yönetimindeki önemi üzerinde durarak, bu ilimlerin gelişmediği bir ülkede sağlam bir devlet düzeninin kurulamayacağını söyler. Bunun yanında ilk defa "nizâm-ı cedid", yani "yeni düzen" tabirini kullanarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun da XVIII. yüzyıl Avrupa'sında gelişen yeni askerlik düzenlerini mutlaka alıp uygulaması gerektiğini ifade eder.

İbrahim Müteferrika'nın *Füyûzâtı Mıknatısıyye ve Mecmûatü Hey'eti'l-Kadime ve'l-Cedide* isimli iki tercümesi de vardır.

İbrahim Müteferrika, gerekli gördüğü kitaplara ilâve ettiği haritalar ile kendi çizdiği ve bastığı haritalarla Osmanlı haritacılığında yeni bir dönemin açılmasını da sağladı.

♦ **Soru 14: İbrahim Müteferrika ne zaman öldü?**

İbrahim Müteferrika'nın mezar taşında ölüm tarihi 1160 (1746-1747) olarak yazılmışsa da, bütün araştırmacılar tarafından kitâbedeki Şair Nevres'in onun Basmacı lakabından kinâye olarak "Basdı İbrahim Efendi sahn-ı firdevse kadem" mısrasında düşürdüğü tarih olan 1158 (1745) ölüm yılı kabul edilmiş, hiç olmayacak bir yorumla 1160'ın mezarının yapım yılı olduğu ileri sürülmüştür. Mezar taşına ölüm yılının değil de mezarın yapıldığı tarihin yazılmasının bir manası yoktur. Tarih düşürülen mısrada bir yanlışlık vardır.

İbrahim Müteferrika'nın ölümü ile ilgili 1746 tarihini verenler de vardır. Hammer Avusturya elçisi Penkler'in raporuna istinaden Haziran 1746, daha muahhar bir kaynak olan d'Ohsson da 1746 yılını İbrahim Müteferrika'nın ölüm tarihi olarak vermektedir.

Bizim tespit ettiğimiz arşiv kayıtlarında İbrahim Müteferrika'nın ölüm tarihi açıkça 6 Şubat 1747 (25 Muharrem 1160) olarak görülmektedir. Bu tarih mezar taşında yazılı olan 1160 yılının onun ölüm tarihi olduğunu açıkça ortaya çıkarmaktadır.

Ayrıca yine aynı tarihten itibaren mevâcibi ikiye bölünerek iki kişiye verilmiştir. Ölüm tarihi net olarak verilmesine rağmen bu tarihin tam doğru olmamasını da bir ihtimal olarak değerlendiriyoruz. Mevâcib işlemi yapan kâtip, Müteferrika'nın ölüm tarihini doğru olarak yazmış

olabileceği gibi, mevâcib tevcihini yaptıktan sonra aynı tarihi vefat günü olarak da kaydetmiş olabilir. Bunu net olarak çözmek mümkün değildir. Ancak bu sistemin işleyişinden hareket edersek, tarihin çok farklı olmayacağını anlayabiliriz.

Terakki veya ibtidâdan mevâcib almak isteyen kişiler, mahlul mevâcib çıkmasını dört gözle beklerlerdi. Mevâcib defterleri incelendiği zaman ölen birisinin mahlulünü haber vererek kendileri tasarruf etmek için müracaat edildiği görülür. Ayrıca devlet mevâcib tasarruf eden birisinin öldüğünü haber verenlere “ihbar parası” verirdi. Bu yüzden de maaş tasarruf eden birisi öldüğünde hemen Küçük Ruznâmçe Kalemi’ne müracaat edilirdi.

İbrahim Müteferrika’nın mevâcibini alan kişilere baktığımızda bunların da müteferrika olduğunu görüyoruz. Ayrıca Hacı Ahmed veled-i Hacı Hasan, Mehmed veled-i Mehmed isimli müteferrikaların “emekdâr” olarak zikredilmesi bunların Müteferrika cemaatin eskilerinden olduğunu gösterir. Bu yüzden de bu iki kişi İbrahim Müteferrika’nın ölümünden haberdar olup, mevâcib almak için derhal müracaat etmiş olmalıdırlar.

Zaten Müteferrika’nın ölümü üzerine matbaanın devredilmesi ile ilgili verilen ferman 1-11 Şubat 1747 (Evahir-i Muharrem 1160) tarihli dir. Müteferrika’nın ölüm tarihi ile ilgili tespit ettiğimiz 6 Şubat tarihi ile çakışmaktadır. Bu bir tesadüf değildir. Nitekim Orhan Salih’in tespit ettiği İbrahim Müteferrika’nın ölümü ile ilgili sicil ka-

yıtlarında 21 Şubat tarihli bir hüccetin olması da Şubat ayının önemini belirtmektedir.

Bütün bunlardan hareket ettiğimizde İbrahim Müteferrika'nın ölüm tarihinin açıkça Şubat 1747 olduğunu söyleyebiliriz.

♦ **Soru 15: İbrahim Müteferrika'nın özel kütüphanesinde hangi kitaplar vardı?**

Orhan Salih tarafından tespit edilen terekede İbrahim Müteferrika'nın özel kütüphanesindeki kitaplar tek tek kaydedilmiştir. Kütüphanede Arap harfli 100 kitap bulunmaktadır. Ancak Müteferrika gibi bir aydının kütüphanesinin daha zengin olması gerekirdi. Kitapların içerisinde en ilginçleri Roma'daki Typographia Medicea'da XVI. yüzyılın sonları ile XVII. yüzyılın başlarında basılmış Arap harfli matbu *Öklides Şerhi* ve *Nüzhetü'l-Müştak*'tır. Bu kitaplar Müteferrika'nın matbaa işine girişmeden önce geniş bir araştırma yaptığını gösteriyor.

Müteferrika'nın özel kütüphanesindeki kitapların içerisinde Kâtip Çelebi'nin *Mizanü'l-Hakk*'ı, Gelibolulu Mustafa Âli'nin *Nusretnâme*'si, Kınalızâde Ali'nin *Ahlak-ı Alâî*'si, Nişancı Ramazanî Mehmed'in *Tarih-i Mirât-ı Kâinât*'ı, Ebu'l-fida'nın *Takvim-i Buldan*'ı ile *Acaibül-Mahlukat* bulunmaktadır. Bastığı kitaplardan *Tarih-i Çelebizâde*, *Tarih Timur*, *Vankulu Lugati* vardır. Bu kitaplar içerisinde en ilginç Kâtip Çelebi'nin bugün Viyana'da bulunan müellif nüshası *Rumeli*

Cihannümâsî'dir. Müteferrika *Cihannümâ*'dan sonra bu kitabı da basmayı planlamıştı. Ancak ömrü vefa etmedi. *Rumeli Cihannümâsî* 12.240 akçe ile en pahalı kitaptır ve Arap harfli kitaplarının dörtte biri değerindedir. En pahalı ikinci kitap 4.010 akçe ile *Tarih-i Mirât-ı Kâinât*'tır. Müteferrika'nın Arap harfli kitaplarını toplam değeri 49.938 akçedir.

Terekede Müteferrika'nın kütüphanesindeki Latin harfli kitaplarda kaydedilmiştir. Toplam 30 civarındaki bu kitapları içerisinde Meninski Lugati, Atlas Minor, İncil ve Tevrat dikkat çekmektedir. Astronomi ile ilgili birçok kitap ve ayrıca 40'a yakın harita vardır. Bunlar Müteferrika'nın Kâtip Çelebi'nin *Cihannümâsî*'na yaptığı şerhlerde ve diğer bastığı ve yazdığı eserlerde kullandığı kitaplar olmalıdır.

♦ **Soru 16: Matbaanın gizli kurucusu kimdir?**

İlk Türk matbaasının kurulmasında ve işletilmesinde İbrahim Müteferrika'nın rolü büyüktür. Ancak Yirmisekiz Çelebizâde Mehmed Said Efendi'nin bu işteki payı da gözden kaçırılmamalıdır.

Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin oğlu olan Mehmed Said Efendi İstanbul'da doğdu. Sadaret mektubi kalemünde memuriyet hayatına başladı ve burada halifeliğe, yani büro şefliğine kadar yükseldi. Babasının Paris elçiliği sırasında onun kethüdâsı olarak beraber Fransa'ya gitti. Fransa'dayken bu ülkeyi inceledi ve Fransızca öğrendi.

Said Efendi, babası Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin elçiliği sırasında Fransa'da matbaayı yakından görüp, inceledi ve Osmanlı İmparatorluğu'na geri döndüğünde babasının devlet nezdindeki nüfuzunu da kullanarak, ilk Türk matbaasının kurulmasını sağladı. Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin elçiliği sırasında Paris'te yanlarında bulunan Saint Simon hatıratında Mehmed Said Efendi'nin Paris'te bir matbaayı ziyaret ettiğini ve İstanbul'a dönüşünde bir matbaa açmayı düşündüğünü yazmaktadır. Bu bilgi matbaaın tesisinde onun rolünü açıkça ortaya koyar. Ayrıca matbaanın kurulması için izin alınmasında Mehmed Said Efendi'nin ve babasının devlet nezdindeki itibarları önemli rol oynamıştı. Mehmed Said Efendi'nin matbaayı kurduktan sonra memuriyet hayatında yükselmesi sebebiyle matbaacılıktan erken ayrılması ve İbrahim Müteferrika'nın bu sahada fedakârane çalışmaları sebebiyle ilk Türk matbaasının kurulmasındaki rolü unutuldu.

Matbaacılıktan ayrıldıktan sonra Osmanlı bürokrasisinde üst düzey birçok görevde bulunan ve Fransa ile İsveç'te elçilik yapan Yirmisekiz Çelebizâde Mehmed Said Efendi, 25 Ekim 1755'te sadrazamlığa tayin edildi, ancak beş ay sonra 1 Nisan 1756'de azledilerek İstanköy'e sürüldü. Daha sonra Hanya, Adana, Mısır, Konya valilikleri yaptı ve Maraş valisiyken 1761 Kasım'ının sonlarında öldü.

♦ **Soru 17: Müteferrika'nın bastığı kitapları satabildi mi?**

İbrahim Müteferrika'nın sattığı kitaplardan ne kadının satıldığı şimdiye kadar bilinmiyordu. Orhan Salih'in tespit ettiği Müteferrika'nın terekese basılan kitapların ne kadının satılıp, ne kadının satılmadığını ortaya çıkardı.

Terekedeki kitapların fiyatları düşük görünmektedir. Bunun böyle olmasının birkaç sebebi vardır: Birincisi kitaplar ciltli ve tam satışa hazır hâlde değildir. İkinci de Müteferrika öldüğü için kitapların bir an önce nakde çevirilmesi gereklidir. Bu yüzden de düşük rayiç biçilmiş olmalıdır.

Kitapların satış performansına bakılırsa İbrahim Müteferrika'nın matbaanın ilk ürünlerini satmada oldukça başarılı olduğu söylenebilir. Nitekim asrın sonlarına gelindiğinde Müteferrika tabii kitaplar piyasada bulunmuyordu. Toplumumuzun kitaba bakışı dikkate alındığında Müteferrika'nın devrin şartlarına rağmen iyi bir satıcı olduğu ortaya çıkıyor.

Ayrıca Müteferrika'nın kitaplarını sadece Türkler'e değil Avrupalılar'a da sattığına dikkat etmek gerekir. Bu iş için hazırlanan Latince kataloglarla Avrupa'nın değişik yerlerinde bastığı kitapları pazarladı. Müteferrika, ayrıca toptan satışlar da yaptı. Meselâ, *Grammaire Turque*'den 200 adetini Cizvit Mektebi'ne satmıştı. Fiyatı 3 kuruş olan kitabı toptan olduğunda 2.5

kuruştan vermişti. Yine zaman zaman kitapların fiyatında indirimler yaptı. Basıldıktan birkaç yıl sonra (1733-1735) *Vankulu Lugati*'nin fiyatını 35 kuruştan 25 kuruşa, *Tarih-i Seyyah*'ı da 2, 2.5 kuruşa indirmişti.

Matbaanın kuruluş amaçlarından biri olan ucuz kitap politikasını da gerçekleştirmişti. Nitekim Müteferrika, 350 kuruşa satılan *Vankulu Lugati*'ni 25 kuruşa satacağını söylemiş, bu eseri 35-40 kuruşa satmıştı. Nitekim Müteferrika'nın terekesinde bulunan yazma *Vankulu Lugati*'nin fiyatı da basma gibi 40 kuruştı.

Müteferrika'nın mirasının toplam değeri 3.172.756 akçe (26.439,5 kuruş 16 akçedir). Müteferrika'nın mirasının yaklaşık altıda beşi bastığı ancak satılmayan kitaplardır.

♦ **Bibliyografya**

Kelemen Mikes, *Osmanlı'da Bir Macar Konuk Prens Rakoczi ve Mikes'in Türkiye Mektupları*, çev. Edit Tasnadi, İstanbul 1999.

G. Toderini, *İbrahim Müteferrika Matbaası ve Türk Matbaacılığı*, çev. Rikkat Kunt, nşr. Şevket Rado, İstanbul 1990.

Ahmed Refik [Altınay], *Âlimler ve Sanatkârlar*, İstanbul 1924.

—, *Onikinci Asrı Hicri'de İstanbul Hayatı (1689-1785)*, İstanbul 1988

———, “Türk Hizmetinde Kral Tököli İmre”, *Darülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, VIII/3 (1932), s. 13-14.

Erhan Afyoncu, “İlk Türk Matbaasının Kurucusu Hakkında Yeni Bilgiler”, *Belleten*, sayı: 243 (2002), s. 607-622.

———, “İbrahim Müteferrika”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXI, 324-327.

———, *İbrahim Müteferrika'nın Yeni Yayınlanan Tevkesi ve Ölüm Tarihi Üzerine*, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, sayı: 15 (İstanbul 2004), s. 349-362.

Taha Akyol, *Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet*, İstanbul 1999.

A. Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, geliştirilmiş 4. baskı, haz. Aykut Kazancıgil-Sevim Tekeli, İstanbul 1982.

“Basım”, *Türk Ansiklopedisi*, V, 37-38.

Franz Babinger, *Müteferrika ve Osmanlı Matbaası*. *Franz Babinger, 18. Yüzyılda İstanbul'da Kitabiyat*, çev. ve yay.haz. Nedret Kuran Burcoğlu, İstanbul 2004.

Jale Baysal, *Kitap ve Kütüphane Tarihine Giriş*, İstanbul 1992.

Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Ankara 1973.

———, “İlk Türk Matbaası Kurucusunun Dinî ve Fikrî Kimliği”, *Belleten*, sayı: 104 (Ankara 1962), s. 715-737.

———, "104 Sayılı Belleten'de Çıkan "İlk Türk Matbaası Kurucusunun Dinî ve Fikrî Kimliği" Adlı Yazı İçin Bir Not", *Belleten*, sayı: 109 (Ankara 1964), s. 183.

———, "İbrahim Müteferrika", *Encyclopedia of Islam*, III, 996-998.

Kemal Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane: Mühendishane Matbaası ve Kütüphanesi: 1776-1826*, İstanbul 1995.

———, "Korsika ve Osmanlı Devleti", *İlmî Araştırmalar*, sayı: 4 (İstanbul 1997), s. 43-46.

İsmet Binark, "Türkiye'ye Matbaanın Geç Girişinin İctimaî ve Ruhî Sebepleri", *VIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara- 11-15 Ekim 1976)*, II, Ankara 1981, s. 1299-1319.

Edward Carleson, *İbrahim Müteferrika Basımevi ve Bastığı İlk Eserler*, haz. Mustafa Akbulut, Ankara 1979.

Şahap Demirel, "İbrahim Müteferrika'nın Füyuzat-ı Mıknatisiye (Mıknatısın Yararları) Adlı Kitabı", *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, (Ankara 1982), s. 265-330.

Géralt Duverdiér, "İlk Türk Basımevinin Kuruluşunda İki Kültür Elçisi: Savary De Brèves ile İbrahim Müteferrika" (trc. Türker Acaroğlu), *Belleten*, sayı: 215 (Ankara 1992), s. 275-304.

U. Ehrensverd-Z. Abrahamowitz, "Two Maps Printed by İbrahim Muteferrika in 1724/25 and 1729/30",

Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul Meddelanden, XV, Stockholm 1990, s. 46-47.

Osman Ersoy, *Türkiye'ye Matbaanın Girişi ve İlk Basılan Eserler*, Ankara 1959.

Fekete, "Osmanlı Türkleri ve Macarlar, 1366-1649", *Belleten*, sayı: 52 (Ankara 1949), s. 663-743

Selim Nüzhet Gerçek, *Türk Matbaacılığı*, İstanbul 1939.

Thomas D. Goodrich, "Osmanlı Amerika Araştırmaları: XVI. Yüzyıla Ait Tarih-i Hindî Garbî Adlı Eserin Kaynakları ile İlgili Bir Araştırma" *Belleten*, XLIX/195 (Ankara 1986), s. 690.

M. Tayyib Gökbiçgin, "II. Rákóczi Ferencz ve Tevabine Dair Yeni Vesikalar", *Belleten*, sayı: 20 (Ankara 1941).

İhsan [Sungu], "İlk Türk Matbaasına Dair Yeni Vesikalar", *Hayat*, III/73, Ankara 1928, s. 9-15.

Ekmeleddin İhsanoğlu, "Batı Bilimi ve Osmanlı Dünyası: Bir İnceleme Örneği Olarak Modern Astronomi'nin Osmanlı'ya Girişi (1660-1860)", *Belleten*, sayı: 217 (Ankara 1992), s. 727-774.

A. D. İetyakov, *Türkiye'nin Sosyo-Politik ve Kültürel Hayatında Basın*, İstanbul 1977.

M. Nuri İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, İstanbul 1982.

Alpay Kabacalı, *Türk Kitap Tarihi*, I, İstanbul 1989.

Karácson [Imre], "İbrahim Müteferrika", *Tarihi Osmanî Encümeni Mecmuası*, I/3 (İstanbul 1328), s. 178-185, 186-189.

Orhan Koloğlu, *Basımevi ve Basının Gecikme Sebepleri ve Sonuçları*, İstanbul tsz.

T. Halasi Kun, "İbrahim Müteferrika", *İslâm Ansiklopedisi*, V/2, s. 896-900.

Halil Necatioğlu, *Matbaacı İbrahim-i Müteferrika ve Risâle-i İslâmiye*, Ankara 1982.

Hidayet Nuhoğlu, "Müteferrika Matbaası ve Bazı Mülâhazalar", *İstanbul Armağanı*, IV, Lale Devri, haz. Mustafa Armağan, İstanbul 2000, s. 211-225.

Orlin Sabev (Orhan Salih), *İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni (1726-1746), Yeniden değerlendirme*, İstanbul 2006.

Fikret Sarıcaoğlu, *Kâtilb Çelebi'nin Cihânnümâ'sı ve Kaynakları*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1990

———, "Cihânnüma ve Ebubekir b. Behrem ed-Dimeşkî-İbrahim Müteferrika", *Prof Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s. 138-142.

———, "Harita", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XVI, 215.

Adil Şen, *İbrahim Müteferrika ve Usûlü'l-Hikem fi Nizâmi'l-Ümem*, Ankara 1995.

A. Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1985.

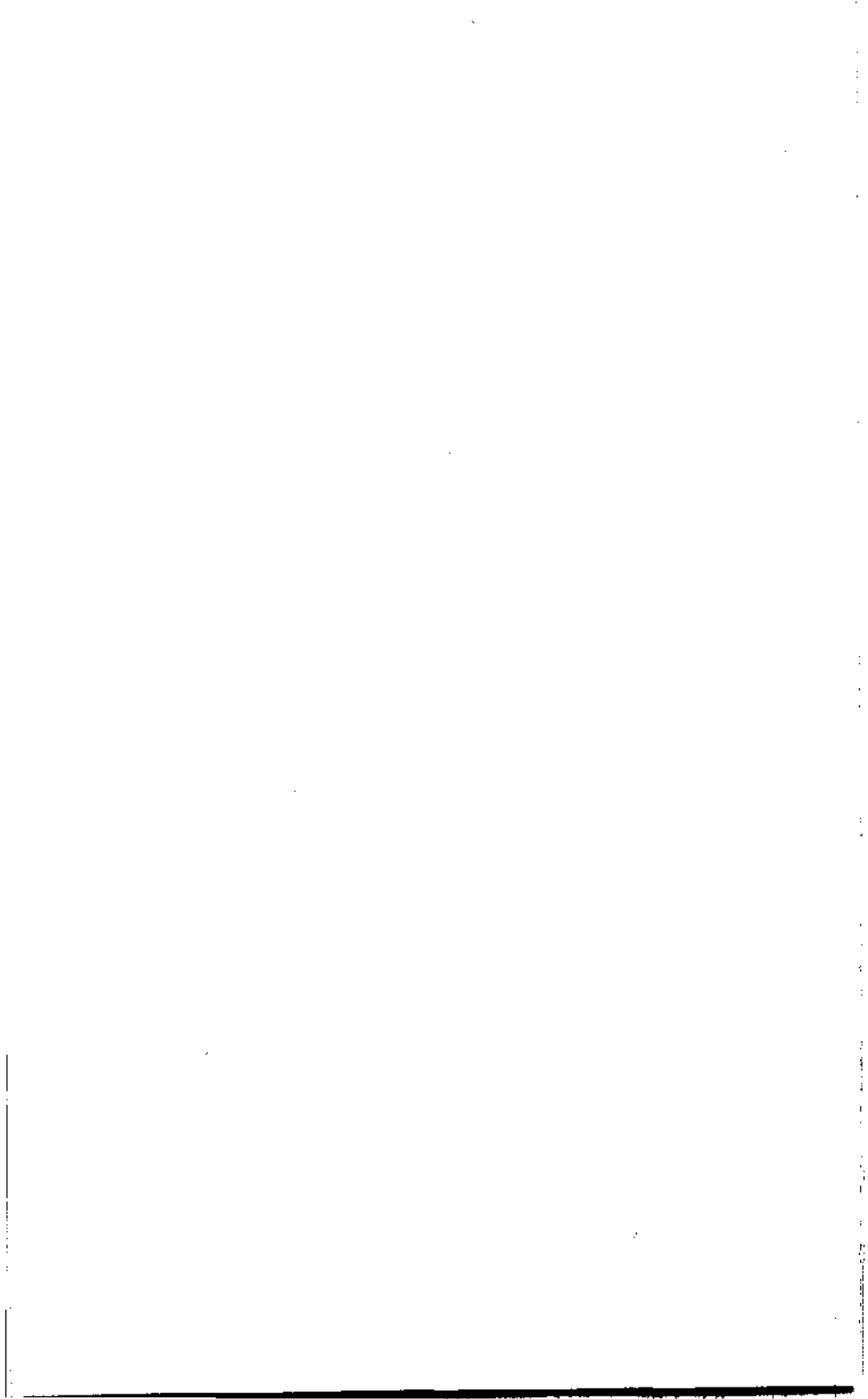
*Türk kütüphanecileri Derneği, Basım ve Yayıncılığı-
mızın 250. Yılı Bilimsel Toplantısı, 10-11 Ara-
lık 1979, Ankara 1980.*

*Türk-Macar Kültür Münasebetleri Işığı Altında II.
Rákóczi Ferenc ve Macar Mültecileri Sempozyumu
(31 Mayıs-3 Haziran 1976), İstanbul 1976.*

*İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, IV/1, An-
kara 1988.*

*Yazmadan Basmaya: Müteferrika, Mühendishane,
Üsküdar, haz. Turgut Kut- Fatma Türe, İstanbul
1996.*

*Coşkun Yılmaz, "Hezarfen Bir Şahsiyet: İbrahim Müte-
ferrika ve Siyaset Felsefesi", İstanbul Armağanı, IV,
Lale Devri, haz. Mustafa Armağan, İstanbul 2000,
s. 259-333.*

XVIII. YÜZYILDA OSMANLI-İRAN İLİŞKİLERİ

♦ Soru 1: *Osmanlılar'ın karşısında İran'da hangi devletler vardı?*

Osmanlı tarihi boyunca İran'la mücadelelerde karşı tarafta hemen hemen her defasında Türkler vardı ve bunların çoğu da Anadolu Türkleriydi.

X. yüzyılın sonlarında Gaznelilerin İran'da hakimiyet kurmasından XX. yüzyılın başlarına kadar bu ülkede hakim olan unsur Türkler'di. İran'da Türk hakimiyeti ilk olarak Gaznelilerle başladı. 1040'taki Dandankan Muharebesi'nden sonra Büyük Selçuklular kısa sürede İran'ın büyük bir bölümünü ele geçirdiler. Büyük Selçuklular'dan sonra İran'da Türk kökenli atabeylikler ve Harizmşahlar hüküm sürdüler. Daha sonra XIII. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Moğol hakimiyeti baş-

ladı ve İlhanlı Devleti XIV. yüzyılın ortalarında sona erdi. İlhanlılar'ın ardından 100 yıl kadar devam eden Celayirli Devleti'nin yerini Muş bölgesinde yaşarlarken İran'a hakim olan Karakoyunlular aldı.

Büyük bir imparatorluk kuran Timur, XIV. yüzyılın sonlarında İran'ı da ele geçirdi. Timurlu hakimiyeti XV. yüzyılın ortalarında Karakoyunlular tarafından sona erdirildi. Karakoyunluların İran'daki hakimiyetlerine de 1467'de Diyarbakır bölgesinde yaşayan Akkoyunlu Türkmenleri son verdi. Akkoyunlu Devleti de yine Anadolu'dan giden Türkmen aşiretleri tarafından sona erdirildi. 1501'de İran'da Safevi Devleti kuruldu. Safevi Devleti, 1736'da sona erdi ve İran'da başka bir Türk boyunun, Avşarların hakimiyeti başladı. Nadir Şah'ın ölümünden sonra Avşarların yerini, Lur asıllı Zend hanedanı aldı. XVIII. yüzyılın sonlarında İran'a yine bir Türk boyu olan Kaçarlar hakim oldu. 1921'de İran'da bir darbe ile yönetimi ele geçiren Rıza Şah Pehlevi'nin kendisini 1925'te şah ilân etmesiyle İran'da Türk hakimiyeti sona erdi.

♦ **Soru 2: Safevi Devleti nasıl sona erdi?**

XVIII. yüzyılın başlarında İran'da Safevi hakimiyeti sallanmaya başladı. Safeviler'e tâbi olan Afganlılar isyan ederek, Orta ve Güney İran'a hakim oldular. 1694-1723 yılları arasında tahtta bulunan Son Safevi hükümdarı Şah Hüseyin'in oğlu Tahmasb, Afganlılar'ın istilası üzerine Tebriz'e kaçarak, II. Tahmasb adıyla kendisini şah ilân etti. İran'da iktidar boşluğu oluştu. Ancak ülkeye

hakim olamadı ve Horasan'a kaçarak, Avşar ve Kaçar Türkler'inden yardım aldı. Avşarların lideri Nadir Şah, önce II. Tahmasb'a yardım ederek İran'da otoriteyi tesis etti, ardından da 1736'da III. Abbas'ın çocuk yaşta ölümü üzerine Safevi hanedanına son vererek, İran'da Avşar hakimiyetini başlattı.

♦ **Soru 3: Osmanlı İmparatorluğu İran'a niçin sefer açtı?**

Safevi Devleti'nin içinde bulunduğu durumdan istifade eden Rus Çarı Petro, 1723 sonbaharında Kafkasya üzerine yürüdü. Azerbaycan'a girerek, Derbend ve Bakü'yü ele geçirdi. Osmanlılar, Ruslar'ın hızla ilerleyerek İran'ın içlerine gireceklerinden korktular. Ayrıca Safeviler'in çöküşünden istifade edilmesi de düşünüldü. 1723'te Osmanlı ordusu üç koldan İran'a girdi. Tiflis, Gori, Nahcivan, Revan ve Gence fethedildi. Başlangıçtaki bu başarılar seferi İran içlerine yöneltti. 1725'te Kirmanşah, Meraga, Nihavend, Hemedan, Tebriz ve Erdebil ele geçirildi. Osmanlı idaresi ve halkı büyük sevinç içerisindeydi. Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman zamanlarında bile bu kadar büyük başarı elde edilememişti.

♦ **Soru 4: Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya, İran'ı nasıl paylaştı?**

Hem Ruslar, hem de Osmanlılar aynı zamanda İran'ın çeşitli bölgelerini ele geçiriyorlardı. İki devlet ara-

sında çatışma ihtimali belirince çeşitli görüşmeler yapıldı ve sonunda antlaşma imzalandı. 24 Haziran 1724'te imzalanan İran Mukasemesi'ne göre Osmanlı İmparatorluğu, Gürcistan, Şirvan ve Azerbaycan'ı, Rusya da Gilan, Mazendaran ve Esterebad'ı alıyordu. İran'ın kalan kısımlarında da II. Tahmasb'ın hükümdarlığı kabul ediliyordu. Gerekirse Afganlılar'a karşı iki devlet birlikte hareket edecekti.

♦ **Soru 5: İran seferi Osmanlı iç siyasetini nasıl etkiledi?**

Osmanlı İmparatorluğu İran'da çok büyük fetihler yapmıştı. Ancak İran'daki değişen siyasi durum Osmanlılar'ın başarılarını tersine döndürdüğü gibi, bir devri de sona erdirecekti.

Safevi hanedanının son temsilcisi II. Tahmasb, Afganlılar'ı durduramayınca Horasan'a kaçmış ve 1730'da Avşarlar ile Kaçarlar'dan aldığı destekle İran'a dönerek, hakimiyetini tesis etmişti. Bu başarıdan sonra şah, topraklarını ele geçiren Osmanlılar'dan ve Ruslar'dan İran'ı terketmelerini istedi. II. Tahmasb'ın yanında Türk tarihinin en önemli isimlerinden biri, Avşarlar'ın reisi Nadir Han vardı.

Şahın bu isteği üzerine Osmanlı Sadrazamı Nevşehirli İbrahim Paşa, savaştan kaçınmak için bazı toprakları vermeye razı oldu. Ancak Tebriz, Hemedan, Luristan ve Kirmanşah'ın boşaltılmasına rağmen Nadir Han bununla yetinmedi ve Osmanlılar'ın elindeki diğer topraklara da saldırdı

Fethedilen toprakların elden çıkması, Osmanlı ordusunun uğradığı yenilgiler ve sadrazamın İran'a sefere çıkmayı ağırdan alması İstanbul'u kanıştırdı. Halk Sünniler'in İranlılar'ın hakimiyeti altına girmesine isyan ediyordu.

Lale Devri'nin sadrazamı Nevşehirli İbrahim Paşa'nın uzun süren görevi birçok kişiyi zaten rahatsız etmekteydi. İbrahim Paşa, 12 yıldır sadrazamdı ve bu görevde gözü olanların önünde bir engeldi. Kaptanıderya Mustafa Paşa ve bazı devlet ileri gelenleri sadrazamı görevinden uzaklaştırmak için İran savaşlarında kaybedilen topraklardan dolayı meydana gelen huzursuzluk ortamını kullanarak, bir isyan tertipletiler. Meydana gelen Patrona Ayaklanması sonucunda Lale Devri sona erdi; sadrazam öldürüldü. III. Ahmed tahttan indirilerek, yerine I. Mahmud geçirildi.

♦ **Soru 6: İran savaşlarının ikinci aşaması nasıl gerçekleşti?**

Patrona Ayaklanması Osmanlılar'ın, Nadir Şah'a karşılık vermesini geciktirmişti. 1732 başlarında iki devlet arasında imzalanan antlaşmaya göre Kafkasya Osmanlılar'da, Batı İran ve Azerbaycan İranlılar'da kaldı. Ancak her iki taraf da yapılan antlaşmadan memnun değildi. Bu sırada İran'da saltanat değişikliği oldu. Nadir Han, Temmuz 1732'de II. Tahmasb'ı tahttan indirerek, yerine şahın bir yaşındaki oğlu Abbas'ı geçirdi ve böylece bütün iktidarı elinde topladı.

İktidarı ele geçiren Nadir Han, Ruslar'ın da yardımıyla Irak'ta saldırı bekleyen Osmanlılar'ı şaşırtarak Kafkasya'ya hücum etti. 1735'e kadar Şirvan, Dağıstan, Gürcistan ve Revan'ı aldı. Bu sırada ölen III. Abbas'ın yerine Nadir Han, şah olarak seçildi. Osmanlılar üzerindeki başarılarını yeterli gören Nadir Şah, Hindistan üzerine yürümek istediği için Bâbüli'ye barış teklif etti. Osmanlılar, Avusturya ve Rusya'yla savaş ihtimali yüzünden Nadir Şah'ın Caferiliğin beşinci mezhep olarak tanınması şartının dışındaki diğer isteklerini kabul ettiler. Her iki devletin de farklı cepheelerde savaşa girmesi sebebiyle mücadele 1741'e kadar durdu.

♦ **Soru 7: İran savaşlarının üçüncü aşaması nasıl gerçekleşti?**

1737-1741 yılları arasında Hindistan, Türkistan ve Kafkasya'da ardı ardına başarılar kazanan Nadir Şah, 1741 yılı başlarında mezhep meselesini tekrar görüşmek üzere İstanbul'a bir heyet gönderdi. İstekleri kabul edilmeyince savaş yeniden başladı ve Nadir Şah, Irak'a girerek 1743'te Kerkük ve Erbil'i aldıktan sonra, Musul'u kuşattı. Ancak Musul'u alamadı ve İran'ın doğusunda çıkan kargaşa sebebiyle Irak seferini yarıda bıraktı.

♦ **Soru 8: İran savaşlarının dördüncü aşaması nasıl gerçekleşti?**

Nadir Şah'ın sona erdirdiği Safevi hanedanı mensuplarından Safi Mirza, Osmanlı İmparatorluğu'na sığın-

mıştı. Bâbiâli, Safi Mirza'yı İran hükümdarı ilân ederek, 1743'te Erzurum civarına gönderdi. Azerbaycan topraklarında da Safi Mirza lehine propagandaya başladı. Osmanlılar'ın bu faaliyetine karşı harekete geçen Nadir Şah, 1744 yazında Kars üzerine yürüdü. Ancak bütün çabalarına rağmen Kars Kalesi'ni ele geçiremedi. Onun bu başarısızlığının ardından Osmanlı kuvvetleri İran'a girdiler. 10 Ağustos 1745'te iki tarafın orduları karşılaştılar. On iki gün süren çatışmalardan tam bir netice alınmadı. Ancak hakimiyet Osmanlı tarafında iken Serasker Yeğen Mehmed Paşa'nın hastalanarak ölmesinin meydana getirdiği karışıklıktan istifade eden Nadir Şah mücadeleden galip çıktı.

Zafer kazanmasına rağmen, İran'daki durumun karışması üzerine Nadir Şah, Osmanlı yönetimine bir heyet gönderip mezheplerinin tanınması talebinden vazgeçtiğini belirterek, barış istedi. Bâbiâli, Nadir Şah'ın istediğine göre değil, Kasnşirin Antlaşması'ndaki sınıra benzer bir antlaşmayı kabul etti ve iki taraf arasında Kazvin'de, 4 Eylül 1746'da bir antlaşmaya varıldı. Böylece aralıklarla 23 senedir devam eden İran harpleri sona erdi.

♦ **Soru 9: XVIII. yüzyılda İran'la son mücadele ne zaman oldu?**

20 Haziran 1747'de Nadir Şah'ın öldürülmesinden sonra İran'ın karışmasına rağmen Osmanlılar, İran'a müdahale etmedi. Ancak Nadir Şah'ın ölümünden sonra

meydana gelen kargaşayı sona erdiren Zend aşiretinin lideri Kerim Han, İran'da iktidarı ele geçirdikten sonra Osmanlı topraklarına saldırdı. Zend Kerim Han, 1774'te Doğu Anadolu'ya saldırdı ve 1776'da Basra'yı işgal etti. Bâbüâlî'nin İranlılar'ı Basra'dan çıkarma çabaları bir sonuç vermedi. İranlılar, Osmanlılar aleyhine Ruslar'la ittifak da kurmuşlardı. Ancak Zend Kerim Han'ın 1779'da ölmesi bu ittifakı geçersiz hâle getirdi. Süleyman Paşa'nın, Bağdat'ta Kölemen (Memlûk) hakimiyetini tekrar tesis etmesinden sonra da Basra, Osmanlı idaresine geçti.

♦ **Soru 10: Nadir Şah, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ne istedi?**

Nadir Şah, İran'da hakimiyet kurduktan sonra burada geleneksel Şia anlayışını sona erdirmiş ve İran'ı Caferiliğe geçirmişti. Caferilik, Şiiğin Sünniliğe en yakın olan mezhebiydi. Nadir Şah, Osmanlılar'a karşı üstünlük sağladıktan sonra yapılan barış görüşmelerinde toprak taleplerinin yanısıra, değişik bazı isteklerde bulunmuştu. Bu istekler şunlardı:

- 1- İran hacıları için bir emir-i hac tayin edilmesi.
- 2- Caferiliğin beşinci mezhep olarak kabulü ve Kâbe'de mezheplerine bir rûkûn tahsisi.
- 3- Osmanlılar'ın İsfahan'da, İranlılar'ın İstanbul'da bir şehbender bulundurması.

♦ **Soru 11: Osmanlı İmparatorluğu ile İran arasında ne tür mezhep tartışmaları oldu?**

XVIII. yüzyıldaki Osmanlı-İran mücadelesinin en ilginç yönü askeri mücadeleler değil, mezhep tartışmalarıdır. XVI. yüzyıldan itibaren iki devlet arasındaki mücadeleler sonunda Osmanlılar, yapılan antlaşmalara tebarriğin menini koydurmuşlardı. Tebarriğin menî, İran'daki dini mekânlarda Hazreti Ebubekir, Hazreti Ömer, Hazreti Osman ve Hazreti Ayşe'ye kötü laf söylenmesinin engellenmesidir.

İranlı elçiler, 1736 ortalarında Nadir Şah'ın istekleriyle İstanbul'a geldiklerinde Osmanlı devlet adamları toplanarak mezheple ilgili talepleri tartıştılar. Daha sonra iki devlet heyetleri arasında sekiz toplantı yapıldı. Osmanlı heyetinde, daha sonra sadrazam olacak Koca Ragıp Paşa da vardı. Ragıp Mehmed Paşa, bu mezhep tartışmalarını *Tahkik ve Teufik* isimli eserinde anlatır.

24 Eylül 1736 tarihli son görüşmede müzakereler bir neticeye bağlanarak, bir antlaşma imzalandı. İran hacılarına İran kökenli bir emir-i hac tayini ve şehbender bulundurulması maddelerinde anlaşılmıştı. Ancak Osmanlı uleması Caferiliğin beşinci mezhep olarak tanınmasını kabul etmemişti. Bu meseleleri İran uleması ile müzakere için Osmanlı ulemasından iki kişinin İran'a gönderilmesine karar verildi.

Nadir Şah, yeni bir antlaşma için 1741'de İstanbul'a bir elçilik heyeti gönderdi. Şah, yine Caferiliğin beşinci mezhep olarak tanınmasını istemekteydi. Ragıp Paşa bu sırada reisülküttaptı ve antlaşma masasında yine Osmanlı İmparatorluğu'nu temsil etmekteydi.

Mezhep meselesi Osmanlı uleması arasında tartışılırken Ragıp Paşa, "Hak mezhep dördttür. Lakin padişahımızın hakimiyeti altında bulunan topraklarda kadılar, padişahımızın Hanefi mezhebinden olması sebebiyle dört mezhepten olanların davasına dahi Hanefi mezhebi üzere içtihat edip hüküm verirler. Caferi mezhebi bile tasdik olursa yine Osmanlı memleketinde Hanefi mezhebi geçerli olur. Bu tasdik sözü çok önemli değildir. Bunun için otuz seneden beri Anadolu harap ve nice 100 bin nüfus telef ve hazine boş kaldı. Bundan başka devletin Moskov ve Nemçe (Avusturya) gibi düşmanları da sahneye çıktı ve yine Acem (İran) mezhep kavgası için sefer açtı. Kuru bir söz için böyle zaruri bir durumda şeriatın müsaadesi vardır" demişti. Onun bu lafları üzerine Darüssaade Ağası Beşir Ağa, "Bir daha bu sözü ağzına alma, madem ki ben hayattayım, dört mezhebe Caferiliği beşinci olarak koydurttmam" diye cevap vermişti.

Ragıp Paşa mezhep tartışmalarını anlattığı *Tahkik ve Tevfik* isimli eserinde, Sünni ve Şii mezhepleri arasındaki anlaşmazlıkların ortadan kalkmasını, her iki İslâm devletin birbirleriyle yakınlaşmasını ve hatta tek devlet hâlinde birleşmesine vesile olmasını temennî etmiştir. Ancak Osmanlılar, Nadir Şah'ın bu ikinci teklifini kabul etmediler.

Nadir Şah da daha sonra bu meseleyi Osmanlılar'a kabul ettiremeyeceğini anlayınca, Caferiliğin beşinci mezhep olarak tanınması isteğinden vazgeçti ve 1746 antlaşması imzalandı.

♦ **Bibliyografya**

İbrahim Aykun, "Osmanlı-İran İlişkilerinden Diplomatik Bir Kesit", *Osmanlı*, I, ed. Güler Eren, Ankara 1999, s. 689-702.

M. Münir Aktepe-V. Minorsy, "Nadir Şah", *İslâm Ansiklopedisi*, IX, 21-31.

M. Münir Aktepe, "Mahmud I", *İslâm Ansiklopedisi*, VII, 154-165.

———, *1720-1724 Osmanlı-İran Münâsebetleri ve Silâhşör Kemânî Mustafa Ağa'nın Revan Fetihnâmesi*, İstanbul 1970.

Bekir Sıtkı Baykal - Abdülkadir Karahan, "Ragıp Paşa", *İslâm Ansiklopedisi*, IX, 594-598.

Mustafa Cezar vd., *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, II, İstanbul 1958.

İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, İstanbul 1972.

Ali Ekber Diyanet, *Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Doktora Tezi, İstanbul 1974.

———, *Osmanlı-İran Andlaşması, Amasya Musalahası*, İstanbul 1971.

Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, IV, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul 2005.

Koca Râgıb Mehmed Paşa, *Tahkik ve Tevfik-Osmanlı-İran Diplomatik Münasebetleri'nde Mezhep Tartışmaları*, haz. Ahmet Zeki İzgöer, İstanbul 2003.

Yahya Kalantır, *Osmanlı-İran Münasebetleri (Feth Ali Şah Zamanında)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Doktora Tezi, İstanbul 1976.

Hüseyin MİRCAFERİ, *Safeviler Devrinde İran Kültür ve Medeniyeti*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Doktora Tezi, İstanbul 1972.

Muhammed Rıza Nasiri, *Osmanlı-İran Münasebetleri (Nasireddin Şah Zamanında)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Doktora Tezi, İstanbul 1977.

Osman Gazi Özgüdenli-İsmail Safa Üstün, "İran", TDV *İslâm Ansiklopedisi*, XXII, 395-404.

Osman Gazi Özgüdenli, "Osmanlı İranı I: Batı İran ve Azerbaycan Tarihi Hakkında Osmanlı Tahrir Kayıtları: Coğrafi ve İdarî Taksimat", *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXII/34 (Ankara 2003) s. 83-107.

———, "Şeyh Safiü'd-din Erdebili'nin Türbesinde Bulunan Kitaplar", *Marmara Üniversitesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, sayı: 10 (İstanbul 2001), s. 43-56.

Ali Ekber Pour, *Osmanlı-İran Münasebetleri (Nadir Şah Devrinde)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Doktora Tezi, İstanbul 1977.

- Fikret Sancaoğlu, *Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi, Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*, İstanbul 2001.
- Midhat Sertoğlu vd., *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, İstanbul 1971.
- Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, I, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul 1982.
- İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, Ankara 1988.
- Kerim Yans, *Osmanlı-Safevi Münasebetleri (IV. Murad Devrinde)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Doktora Tezi, İstanbul 1977.
- Tahsin Yazıcı, "Safeviler", *İslâm Ansiklopedisi*, X, 53-59.

1736-1739 OSMANLI-AVUSTURYA-RUSYA SAVAŞI

♦ **Soru 1: *Osmanlı İmparatorluğu,
Karlofça'nın rövanşından
neden vazgeçti?***

Osmanlı İmparatorluğu, Karlofça Antlaşması'ndan sonra kaybettiği toprakları geri almak için fırsat kollamaya başlamıştı. İlk olarak 1711'de Rusya'ya karşı yapılan Prut Seferi'yle, Azak geri alındı. Ardından 1715'te Venedik'e savaş açıldı ve Mora tekrar fethe edildi. Ancak 1715-1718 yılları arasında Venedik'le yapılan savaşa Avusturya'nın müdahale etmesi sonucu, bu devletle de savaşıldı. Venedik karşısında zafer kazanan Osmanlılar, Avusturya'ya karşı mağlup oldu-

lar. 1715-1718 savaşı sonunda imzalanan Pasarofça Antlaşması'yla Mora alınırken, başta Belgrad ve Semendire olmak üzere, Sırbistan'ın önemli bir kısmı kaybedildi.

Pasarofça Antlaşması'ndan sonra Karlofça ile kaybedilen toprakları alma umudunu iyice kaybeden Osmanlı idarecileri savaş defterini kapattılar ve Lale Devri başladı.

♦ Soru 2: Savaş neden çıktı?

1711'de Osmanlı İmparatorluğu karşısında mağlup olan Rusya, daha sonra Kuzey Savaşı'nda başarılı olarak 1721'de imzaladığı Nystadt Antlaşması'yla geniş topraklar ele geçirip, Kuzey Avrupa'nın hakimiyetini İsveç'ten almıştı. Ardından da 1724'te İran'a saldırarak, Hazar Denizi'ne doğru ilerlemişti.

I. Petro'nun ölümünden sonra tahta geçenler, onun büyüttüğü Rusya'yı daha da ileri götürdüler. Rusya, İran'la yapılan savaşlarda Osmanlı İmparatorluğu'nun mağlup olup, yıpranması üzerine gözünü tekrar güneye çevirmişti. Bu sırada Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya, Lehistan'a kral seçimi yüzünden karşı karşıya geldi. Prut Antlaşması ve daha sonra yapılan antlaşmalarda Rusya'nın Lehistan'a karşımayacağı hususu da yer almıştı. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun İran'la mücadelesini fırsat bilen Rusya, Avusturya ile birlikte Lehistan'daki kral seçimine müdahale ederek, 1734'te III. August'u kral seçtirdi. Bâbüli, de-

varn eden İran savaşlarından dolayı Rusya'ya savaş ilân edememişti.

Rusya, Bâbiâli'ye bir nota vererek, ülkesine Kırım Tatarları'nın yaptığı akınlar sebebiyle Prut Antlaşması'nı tanımadığını bildirdi. Osmanlı yönetiminden kabul edilemeyecek isteklerde bulundu. İyice gerginleşen ortamda İngiliz ve Hollanda elçileri iki devletin arasını bulmaya çalışırken, Fransa elçisi Osmanlı yönetimini savaşa yönlendirdi. Sonunda 2 Mayıs 1736'da Rusya'ya savaş ilân edildi.

♦ **Soru 3: Savaşın çıkmasında Fransa'nın rolü nedir?**

Fransa, Lehistan'daki krallık seçiminde kralın kayınpederi olan Stanislav Leçinski'yi desteklemişti. Ancak seçtirmeyince savaş yoluyla tahta çıkarmaya karar verdi. Osmanlılar'ı savaşa sokmaya çalıştı. Çabaları bir netice vermeyince, 1733-1735 yılları arasında kendi başına Lehistan'a müdahale etti. Üstünlük sağlamasına rağmen Leçinski'nin krallığının problemli olacağını görünce, 1735'te Viyana Antlaşması'yla bazı tavizler karşılığında III. August'un krallığını tanıdı.

Daha sonraki yıllarda Fransa'nın İstanbul'daki elçisi Marquis de Villeneuve, Osmanlı İmparatorluğu'nu Rusya'ya karşı savaş açması için kışkırtırken, Ruslar'ın İstanbul'daki elçisi de yazdığı raporlarla Çariçe Anna'yı sürpriz bir savaşa davet ediyordu.

♦ **Soru 4: Avusturya, Rusya'nın yanında savaşa nasıl girdi?**

Osmanlılar, Rusya'ya karşı savaşa girdiklerinde İkinci Viyana Kuşatması'ndan sonra en büyük düşmanları olan Avusturya'nın durumu belli değildi. Bu sırada iki devletin birlikte hareket edebileceklerini Bâbiâli'ye haber veren Fransız elçisi Villeneuve'ye, Osmanlı yönetimi itibar etmedi. Avusturya'nın İstanbul'daki elçisi Leopold von Talman, Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu'nun arasını bulmak bahanesiyle Bâbiâli'yi oyaladı. Bu süre zarfında da Avusturya ile Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı birlikte savaşa girmek için anlaştılar. Buna göre önce Rusya, sonra da Avusturya savaşa girecek; Rusya, Kırım ve Azak'ı, Avusturya da Bosna ile Hersek'i alacaktı.

♦ **Soru 5: Rus cephesinde neler oldu?**

Rusya uzun süredir bu savaşa hazırlanırken, Osmanlılar hazırlıksızdı. Mareşal Münnich komutasındaki Rus ordusu, Kırım'ı işgal etti. Ruslar, 13 Temmuz 1736'da Azak'ı ele geçirdiler. Ancak savaşın başında büyük başarılar kazanan Ruslar, kendi topraklarından çok uzaklaşmışlar ve ele geçirdikleri yerleri de yakıp, yıkmışlardı. Bu yüzden zor duruma düştüler. Açlık ve salgın hastalıklar sebebiyle, Kırım'ı terketmek zorunda kaldılar.

Ruslar, Özi'yi de ele geçirmişlerdi. Ancak Özi'yi geçip, Boğdan'a girmelerini Bender'de Numan Paşa engelledi. Özi ve Kilburun kaleleri, Osmanlı donanmasının Rus donanmasını etkisiz hale getirmesi üzerine geri alındı.

Ruslar, Osmanlı kuvvetlerinin Avusturya ile mücadelesinden istifade ederek, Lehistan topraklarından asker geçirip, Hotin ve Bender'i işgal ettiler. Boğdan'a girdiler. Sıra Eflak'taydı. Ancak bu sırada Avusturya'nın savaştan çekilmesi Rusya'nın bu ilerleyişinin durmasına sebep oldu.

♦ **Soru 6: Avusturya cephesinde neler oldu?**

Avusturya, Rusya'yla anlaştıktan sonra Bâbiâli'yi gafil avlayarak, Temmuz 1737'de üç koldan Osmanlı topraklarına girdi. Bosna ve Eflak'ı işgal edip, Niş'i aldılar.

Bâbiâli, Avusturya idaresindeki Macarlar'ı isyan ettirmek için de, daha önce Osmanlılar'a sığınan Rakoczi Ferenc'in oğlu Joseph'i Erdel Kralı yaparak, Vidin'e gönderdi. Ancak onun cephede ölmesi, Macarlar'dan istifade etmeyi engelledi.

Bir müddet sonra toparlanan Osmanlı kuvvetleri ilk olarak Avusturya'nın eline geçen Niş'i 20 Ekim 1737'de geri aldılar. Bosna savunmasına memur edilen Hekimoğlu Ali Paşa, Avusturya ordularını iki defa mağlup etti. Bu sırada Hacı İvaz Mehmed Paşa da, Vidin civarında Avusturyalılar'a karşı bir zafer kazandı. Ardından Osmanlı kuvvetleri müdafaa durumundan taarruza geçtiler ve Pasarofça Antlaşması'yla Avusturya'ya bırakılan Belgrad'a doğru akın yapmaya başladılar. Osmanlılar, Belgrad, Semendire ve Orsova'yı Avusturya'dan geri alarak, Tuna savunma hattını yeniden kurdular.

♦ **Soru 7: Belgrad nasıl fethedildi?**

II. Murad ve Fatih Sultan Mehmed zamanlarında iki defa kuşatılmasına rağmen alınamayan Belgrad, 1521'de Kanunî Sultan Süleyman tarafından fethedilmişti. Stratejik açıdan oldukça önemli bir yer olan Belgrad, 200 yıl Osmanlı idaresinde kaldı. Ancak 1715-1718 savaşları sırasında Avusturya'nın eline geçmişti.

Avusturya hücumunu durduran Osmanlı orduları karşı saldırıya geçtiğinde Belgrad ve Tuna'daki Adakale iki önemli hedefti. 1738 yazında Tuna'yı geçen Osmanlı Seraskeri Hacı İvaz Mehmed Paşa, Mehadiye Kalesi'ni, Adakale'yi ve Yeni Palanka'yı aldı. Bu sırada Sadrazam Yeğen Mehmed Paşa görevden alınınca, 23 Mart 1739'da sadrazamlık Serasker Hacı İvaz Paşa'ya verildi.

Yeni sadrazamın komutasında Belgrad'a doğru hareket eden Osmanlı ordusu, 22 Temmuz'da Hisarcık Boğazı'nda Avusturya ordusunu mağlup etti. Ruslar'ın, Hotin ve Yaş'ı alarak ilerlediklerinin haberi gelmesine rağmen Belgrad kuşatmasına devam edildi. Hekimoğlu Ali Paşa da yardıma gelerek, kuşatmaya destek verdi. Osmanlı donanması da Tuna sahillerine hakim oldu.

40 gün kadar süren kuşatmanın ardından iki taraf arasında yapılan görüşmelerde Belgrad'ın teslimi ve ardından da barış antlaşması imzalanması kararlaştırıldı. 7 Eylül 1739'da Belgrad, Osmanlılar'a teslim edildi.

Hacı İvaz Mehmed Paşa, Belgrad'ı fethetmesinden dolayı "Fatih-i Belgrad" lakabıyla anıldı. Oğlu İvazpaşazâde

Halil Paşa, babasına çekmiştir denilerek 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nda sadrazam yapıldı. Ancak babasının askeri yeteneklerinden çok uzak olan İvazpaşazâde Halil Paşa, Kartal Muharebesi'nde Osmanlı tarihinin en büyük mağlubiyetlerinden birinin alınmasına sebep oldu.

♦ **Soru 8: Avusturya ve Rusya neden barış istedi?**

Savaş devam ederken Fransa'nın arabuluculuğu Avusturya ve Rusya nezdinde itibar görmemişti. Ancak Osmanlı kuvvetlerinin Belgrad'ı kuşatıp, alma aşamasına gelmesi, Avusturyalılar'ın direncini iyice kırdı. Bu sırada Fransa ile İsveç'in ittifak yapması, Osmanlı İmparatorluğu'nun da Prusya'yla yakınlaşması ve İsveç'le ticaret antlaşması imzalamasıyla, durum Avusturya ve Rusya'nın aleyhine gelişti. Avusturya, Osmanlılar'la antlaşma imzalayarak savaştan çekilince Rusya, Hotin'i ele geçirmiş olmasına rağmen, Bâbiâli ile antlaşmak zorunda kaldı.

♦ **Soru 9: Avusturya ve Rusya ile yapılan antlaşmaların sonucu ne oldu?**

Osmanlı İmparatorluğu, Avusturya ile 18 Eylül 1739'da Belgrad Antlaşması'nı imzaladı. Osmanlı İmparatorluğu, Belgrad ve Şebeş'i aldı ve iki devlet arasında Tuna ve Sava hudut oldu.

Bâbiâli ile Avusturya arasında arabuluculuk yapan Fransız elçisi Villeneuve, Rusya'yla da antlaşma imzalanmasını sağladı. Yapılan antlaşmayla Rusya işgal ettiği

Osmanlı topraklarından geri çekildi. Azak Kalesi yıkılıp, arazisi tarafsız hâle getirildi. Büyük ve Küçük Kabartay topraklarının bağımsızlığı kabul edildi. Ruslar, Kazak birliklerini sona erdirirse, Kırım Tatarları da Rusya'ya akın yapmayacaktı. Ruslar'ın, Karadeniz'de savaş ve ticaret gemisi bulunmayacaktı.

Antlaşmadan sonra karşılıklı elçiler gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Canib Ali Efendi Viyana'ya, Mehmed Emni Efendi de Petersburg'a gönderildi.

1736-1739 Savaşı'nın başından beri aktif rol oynayan Fransa'nın İstanbul'daki elçisi Marquis de Villedieuve, bu sayede Fransa'nın daha önce aldığı kapitülasyonları genişleten bir antlaşmanın (30 Mayıs 1740) imzalanmasını sağladı.

♦ **Soru 10: 1736-1739 savaşında başarı nasıl sağlandı?**

Osmanlı İmparatorluğu 1736-1739 Savaşı ile, Pasarofça Antlaşması'nda uğradığı kayıpları telafi ettiği gibi, güçlenen Rusya'nın yayılışına da set çekti. Karlofça Antlaşması'nın rövanşının son raundu.

Bu savaşta başarılı olunmasının önemli bir sebebi de Osmanlı ordularının İkinci Viyana Kuşatması'ndan sonra Zenta, Petervaradin ve 1717'de Belgrad'da arka arkaya mağlup eden Avusturyalı komutan Prenses Eugen'in olmamasıydı. Eugen'in 1736'da ölmesi Osmanlılar için büyük bir avantaj olmuştu. Daha önceleri, Eugen'in adı bile Osmanlı yöneticilerini rahatsız ediyordu. Ayrıca İkinci Viyana

Kuşatması'ndan sonra Osmanlı ordularında iyi komutanlar bulunmaması İmparatorluğun en büyük dezavantajıydı. 1736-1739 Savaşı'nda Hekimoğlu Ali Paşa, İvaz Mehmed Paşa gibi önemli komutanlar vardı.

Patrona İsyanı ile tahta çıkan I. Mahmud, 1732'de çıkardığı bir emirle timar sistemini yeniden düzenlemişti. Yeniçerilere bir çeki düzen vermeye çalışmış, sınır boylarına yeni kaleler yaptırtarak ve sınır garnizonlarını yeniden örgütleyerek savunmayı güçlendirmişti. Fransız Kont Bonneval'in, Prens Eugen ile anlaşamaması sonucunda Osmanlı İmparatorluğu'na gelmesi de Avrupa'daki askeri bazı gelişmelerin getirilmesini sağlamıştı. Osmanlı hizmetine girdikten sonra Humbaracı Ahmed Paşa adını alan Kont Bonneval, Osmanlı askeri düzenini yeniden örgütlemeyi başaramadı, ancak humbaracı birliklerini canlandırdı. Yeni top, barut ve tüfek imalathaneleri kurdurdu.

Yapılan bu reformlar ve komuta kademesinin kuvvetli olması 1736-1739 savaşlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun başarıya ulaşmasının sebeplerindendi.

♦ **Soru 11: Bu savaştan sonra neler oldu?**

Osmanlı İmparatorluğu en kötü döneminde Avrupa'nın en kuvvetli devletlerinden ikisi ile yaptığı savaştan başarı ile çıkmıştı. Bunda, yapılan reformların büyük rolü vardı. Ancak 1768 yılına kadar süren uzun barış döneminde reformlar terkedildi. Bu durum XVIII. yüzyıl Osmanlı reformlarının genel karakteriydi: Tehlike kapıya dayandığı zaman reform yap, uzaklaşınca terket.

29 yıl süren barış tam bir rehavet dönemi oldu. 1768'e gelindiğinde Rusya'yla savaşa girildi ve korkunç bir mağlubiyet alındı.

♦ **Bibliyografya**

Münir Aktepe, "Mahmud I", *İslâm Ansiklopedisi*, VII, 154-165.

———, *Mehmed Emni Beyefendi (Paşa)'nin Rusya Sefâreti ve Sefâret-namesi*, Ankara 1974.

Hakan Karagöz, *1736-1739 Osmanlı-Avusturya Harbi ve Belgrad'ın Geri Alınması*, Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2008.

İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, İstanbul 1972.

Mücteba İlgürel, "Türkler (Osmanlılar-XVIII. Asır)", *İslâm Ansiklopedisi*, XII/2, s. 329-330.

Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Niltüfer Epçeli, IV, İstanbul 2005.

Fikret Sancaoğlu, "Hacı İvaz Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XIV, 487-488.

Midhat Sertoğlu vd., *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, İstanbul 1971.

Stanford Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, I, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul 1982.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1-2, Ankara 1984.

XVIII. YÜZYIL ISLAHATLARI

♦ **Soru 1: Osmanlı İmparatorluğu'nda ıslahat ihtiyacı ilk olarak ne zaman duyuldu?**

Osmanlı İmparatorluğu, XVI. yüzyılın sonlarında kargaşa ve buhran dönemine girince Osmanlı yazarları bu durumun sebeplerini bulmaya çalıştılar. Yazarlar, buhranın ilk belirtilerini Kanunî döneminde bulmakla birlikte, asıl problemlerin III. Murad devrinde başladığını söylüyorlardı. Bu dönemde ıslahat gerektiren en önemli durum, devletin otoritesinin yeniden tesisi idi.

Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet düzenine yeni baştan çeki düzen verilen dönem IV. Murad zamanı oldu. IV. Murad, devlet yönetimini ele aldığı anda bir dizi yeni düzenleme yaparak, Osmanlı İmparatorluğu'nu 15 yıldır devam eden istikrarsızlıktan kurtardı. Devletin ve pa-

dişahın otoritesi yeniden tesis edildi. Devletin gelirleri bir düzene sokuldu ve 1632'de ülke çapında yaptırdığı tımarlı asker sayımıyla haksız yere kullanılan timarlar tespit edilerek, asker sayısı yeniden belirlendi.

IV. Murad'ın tesis ettiği devlet otoritesi ölümünden sonra tekrar bozuldu. Devlet otoritesi Köprülüler döneminde tekrar tesis edildi ve 1683'teki İkinci Viyana Kuşatması'na kadar büyük problemlerle karşılaşmadan gelindi.

♦ **Soru 2: XVII. yüzyılda ıslahat yazarlarının farkına varmadıkları değişiklikler nelerdi?**

XVI. yüzyıldan itibaren dünyada, aynı ekonomiden nakdi ekonomiye geçildi. Osmanlı İmparatorluğu "tımarsistemi" dolayısıyla aynı ekonominin hakim olduğu bir devlettir. Ancak pratik ihtiyaçlar doğrultusunda XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda iltizam sistemi gelişti ve ülkede nakdi ekonomi ön plana çıktı. Osmanlı maliye bürokrasisi ortaya çıkan problemlere çareler üreterek, devleti yeniden yapılandırdı. Ayrıca bu dönemde dünyadaki askeri sistemlerde bir değişim yaşanmış, savaşlarda süvarilerin yerini tüfekli piyadeler almıştı. Savaşlardaki gereksinimler dolayısıyla pratik ihtiyaçlardan hareket edilerek imparatorluğun geleneksel tımarlı sipahi sistemi terk edilip, Osmanlı ordusunda tüfekli piyadeler kullanılmaya başlandı.

XVII. yüzyılın ortalarına gelindiğinde imparatorluğun XVI. yüzyıldaki klasik yapısı oldukça değişmişti. Ancak

dönemin yazarları bu değişmelerin niteliğini anlamadıkları için, meydana gelen durumu bozulma olarak nitelendirmişlerdir.

♦ **Soru 3: XVIII. yüzyılda ıslahat ihtiyacı ne zaman duyuldu?**

Osmanlı İmparatorluğu, İkinci Viyana Kuşatması'ndan sonra kötü gidişata bir türlü dur diyemedi. 16 yıl süren savaş esnasında Fazıl Mustafa Paşa bozulan sistemde bazı ıslahatlar yaptı. Ancak savaş devam ettiği için bu yıllarda yeni bir düzenleme yapmak zordu. Karlofça Antlaşması'ndan sonra Sadrazam Amcazâde Hüseyin Paşa devletin bozulan düzenini yeniden tesis etti. Savaşın yaralarını sardı. Ordu ve donanmada düzenlemeler yaptı. Ancak dönemin şeyhülislamı Feyzullah Efendi'nin baskısı yüzünden görevinden ayrıldı.

Osmanlı İmparatorluğu, 1711'de Prut'ta Ruslar'a karşı başarılı oldu. 1715'te Venedik'i de mağlup ederek, Mora'yı geri aldı. Ancak 1715-1718 savaşlarında, Avusturya karşısında mağlup olarak Sırbistan'ın önemli bir kısmını kaybetti. Bu mağlubiyet esaslı ıslahat ihtiyacını gündeme getirdi.

♦ **Soru 4: Lale Devri'nde ne tür ıslahatlar yapıldı?**

1718'de Avusturya ile imzalanan Pasarofça Antlaşması'ndan sonra "Lale Devri" adı verilen barış dönemi başladı. Bu dönemde İstanbul baştan başa imar edildi. Tercüme he-

yetleri kurularak, çeşitli dillerden eserler Türkçe'ye çevrildi. Arapça ve Farsça'dan çevirilerin yanısıra, batı dillerinden astronomi, felsefe gibi konulara ait bazı eserler de tercüme edildi. Avrupa'ya elçiler gönderilerek, burası tanınmaya çalışıldı. Başta çini olmak üzere, çeşitli imalat-haneler kuruldu veya yeniden dizayn edildi. Ancak imparatorluk için köklü ıslahatlar yapılmamıştı. Bu devrin en önemli icraatı olacak Avrupa tarzı asker yetiştirilmesine, Üsküdar'da çok geç başlanmış ve bu teşebbüs de Patrona İsyanı yüzünden asrın sonlarına kalmıştı. Asıl önemli ıslahatlar Lale Devri'nden sonra tahta geçen I. Mahmud'un hükümdarlığı zamanında yapıldı.

♦ **Soru 5: Humbaracı Ahmed Paşa kimdir?**

Fransız soylularından olup, asıl ismi Claude-Aleksandre Comte de Bonneval'dir. 1675 doğumlu olan Humbaracı Ahmed Paşa, küçük yaşlarda orduya girip, kısa zamanda kendini göstermişti. Fakat 1704'te Fransa Kralı XIV. Louis ile arası açılınca, ordudan ihraç edildi. Bunun üzerine Avusturya'ya giderek, kendisi gibi Fransız olan Prens Eugen'in hizmetine girdi ve Fransa'ya karşı savaştı. 1716'da, Osmanlılar'ın mağlup olduğu Petervaradin Muharebesi'ne katıldı.

Sert mizaçlı biri olduğundan kendisi gibi büyük bir asker olan Prens Eugen ile anlaşamadı. Hapse atıldı. Daha sonra Avusturya'dan kaçan Humbaracı Ahmed Paşa, İspanya ve Lehistan'dan kabul görmeyince 1729'da Osmanlı İmparatorluğu'na sığındı.

Bu sırada imparatorlukta barış dönemi olan Lale Devri hüküm sürmekteydi. Bu yüzden Kont Bonnevale, Osmanlı hükümeti nezdinde itibar görmedi. Kont Bonnevale, Müslüman olmadan dikkate alınmayacağını görürünce din değiştirerek, Ahmed ismini aldı. Ancak onun Müslüman olmasına hep şüpheyile bakıldı.

Patrona İsyanı'ndan sonra sadrazam olan Topal Osman Paşa, arka arkaya mağlup olunan Avusturya'dan intikam alınması için orduda ıslahat yapılması taraftarı idi. Kendisine orduda ıslahat yapılması için bir layiha sunan Kont de Bonnevale'i 1731'de İstanbul'a çağırarak, Humbaracı Ocağı'nın başına getirdi.

İstanbul'da bulunduğu sürede birçok diplomatik meseleye de karışan Humbaracı Ahmed Paşa, humbaracıların maaş alamadıkları gerekçesi ile ayaklanmaları üzerine, 1738'de Kastamonu'ya sürüldü. Birkaç ay sonra affedilerek eski görevine döndü. Birçok konuda Osmanlı hükümetine layihalar sundu. Ancak Osmanlı ülkesinde yaşamak artık ona zor geliyordu. Bu yüzden kaçmaya çalıştıysa da, başaramadı. 23 Mayıs 1743'te öldü ve Galata Mevlevihanesi haziresine gömüldü.

♦ **Soru 6: Humbaracı Ahmed Paşa neler yaptı?**

Humbaracı Ahmed Paşa, yetenekli bir askerdir. Osmanlı ordusunda Avrupalı tarzda yenilikler yapmak istiyordu. Bir zamanlar, Avrupa'daki tek profesyonel güç olan yeniçeriler artık bu özelliklerini kaybettikleri için

Osmanlılar'da askerliği tekrar bir meslek hâline getirmeyi hedefliyordu. Aylıklar düzenli ödenecek, emeklilik sistemi kurulacak ve yeniçeriler küçük birliklere bölünerek, Humbaracı Ahmed Paşa'nın yetiştireceği subayların komutasında olacaktı. Ancak bu radikal düşüncelerini uygulamaya fırsatı bulamadı. Sadece Humbaracı Ocağı'nı ıslah edebildi.

Yeniçerilerin muhalefet edebileceği düşünüldüğünden Humbaracı Ocağı'nın kışlaları ve eğitim yeri, Rumeli yakasında değil, Üsküdar'da Ayazma Sarayı civarında oluşturuldu. Müslüman olan üç Fransız subay ile Avrupalı başka milletlerden paralı askerler Humbaracı Ahmed Paşa'nın yardımcıları oldular. Humbaracı Ocağı'nın etkinliği iktidarlara göre değişmiştir. Humbaracı Ahmed Paşa'nın ölümünden sonra evlatlığı Süleyman Ağa, ocağın idaresini üstlendiyse de, Humbaracı Ocağı 1750'de kapatıldı.

Humbaracı Ahmed Paşa'nın girişimleriyle 1736'da topçu askerlerinin eğitimi için Kara Mühendishanesi (Hendesehane) kuruldu. Okula alınan öğrenciler, yeniçeriler problem çıkarmasın diye saray muhafızları olan bostancılardan seçildi.

Humbaracı Ahmed Paşa, Avusturya karşısında başarılı olunan 1736-1739 savaşında önemli roller oynadı. Devlet ricaline sunduğu layihalarla Avrupa'daki gelişmeleri anlattı. Bern ve Zürih'teki Protestanların Osmanlı Rumelisi'ne iskânı için uğraştı. Hint ticaretinden imparatorluğun daha fazla pay alması için projeler üretti.

♦ **Soru 7: Baron François de Tott kimdir?**

XVIII. yüzyılda Humbaracı Ahmed Paşa'dan sonra Osmanlı ordusundaki ıslahatlar için bir diğer önemli isim Baron François de Tott'tur. Baron de Tott, 17 Ağustos 1733'te Fransa'da Chamigny'de doğdu. Aslen Macar'dı. Orduda görev aldı. Fransız elçisi Vergennes'in yanında görevlendirilen babasıyla birlikte 1755'te İstanbul'a geldi. Burada Türkçe öğrenmeye başladı ve Osmanlılar'ı tanımaya çalıştı.

Babasının ölümünden sonra onun yerine Fransız elçisinin danışmanı oldu ve bu görevini 1763'e kadar sürdürdü. 1763'te Paris'e döndü, 1766'da İsviçre'ye temsilci olarak gönderildi. 1767'de Kırım'da konsolos olarak görevlendirildi. 1768 Rus Savaşı'nın çıkmasında önemli rol oynadı. 1769'da İstanbul'a gelerek, Boğaz'ın tahkiminde görev aldı.

1771-1776 yılları arasında toprak döktürdü ve Sütrat Topçuları Ocağı'nı kurdu. Boğaz'da kaleler inşa ettirdi. 1773'te Mühendishane'yi kurdu. 1777'de Fransa tarafından Mısır ve Akdeniz kıyıları hakkında bilgi toplamakla görevlendirildi. Ülkesine döndükten sonra orduda görevine devam etti. Fransız İhtilali yüzünden İsviçre'ye kaçtı. 24 Eylül 1794'te Macaristan'da öldü.

♦ **Soru 8: Baron François de Tott'un hatıraları doğru mudur?**

Baron de Tott'un hatıraları daha kendisi hayatta iken Fransa'nın Osmanlı konsolosu olan Charles de Peyssonel tarafından şiddetle eleştirilmesine rağmen, 1785'te

Amsterdam'da yayınlanmıştı. Uzun süre Osmanlı topraklarında kalmasına rağmen, Türkler'i pek sevmeyen yazarın Hristiyan taassubu yüzünden, hatıralarında Osmanlı İmparatorluğu hakkında olumsuz düşünceler bulunur. Yazar hatıralarında yer yer yalan da söyler. Mübalağalı iddiaları, hayal ve yalancılık edebiyatının meşhur eseri *Baron Münchausen'in Serüvenleri* masallarına kaynak oldu. Baron de Tott'un hatıraları Avrupa'da Türkler'le ilgili en çok okunan kitaplardan biri olması dolayısıyla, Osmanlılar hakkında olumsuz düşüncelerin yayılmasına vesile oldu.

♦ **Soru 9: Baron de Tott'tan sonra kimler ıslahat yaptı?**

Baron François de Tott'un ülkesine dönmesinden sonra Aubert ve Campell isimli iki Avrupalı subay Sürat Topçuları'nı ve Mühendishane'yi devam ettirdiler. Bir süre sonra Sürat Topçuları Ocağı, yeniçeri baskısıyla dağıtıldı. Cezayirli Gazi Hasan Paşa zamanında da donanmada Avrupa örnek alınarak ıslahatlar yapıldı. I. Abdülhamid'in sadrazamlarından Halil Hamid Paşa'nın sadareti döneminde Sürat Topçuları Ocağı tekrar canlandırıldı. Fransız askeri ders kitapları Türkçe'ye çevrildi. Yeniçeri Ocağı'na çeki düzen verilmeye çalışıldı.

♦ **Soru 10: XVIII. yüzyıl ıslahatlarının özellikleri nelerdir?**

XVII. yüzyıl ıslahatlarında örnek, imparatorluğun kendi geçmiş, özellikle de Kanunî dönemindeki günleri

idi. Bu dönemde Avrupa örnek değildi. XVIII. yüzyılda Lale Devri ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu ilk defa yüzünü batıya döndü. Avrupa'daki gelişmeler örnek alınmaya başlandı. Ancak bu dönemde de Avrupa tam bir model değildi. Avrupa'nın tam olarak örnek alınması XVIII. yüzyılın sonlarında olacaktı.

XVII. yüzyılda timarlı sipahiler ve yeniçeriler gibi eski müesseseler ıslah edilmeye çalışılırken, XVIII. yüzyılın başlarında da, bu durum devam etti. Ancak XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yeni müesseseler kurulmaya başlandı. Bu iş için de başta Fransa olmak üzere, birçok ülkeden Avrupalı uzmanlar getirildi. Ancak Humbaracı Ahmed Paşa gibi mecburiyetten gelen bazı uzmanlar dışında gelenlerin çoğu ikinci sınıf askerlerdi. Bu durum da reformlardan istenilen neticelerin alınmasını engelledi. XIX. yüzyılda Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'da modernleşmeyi sağlamasındaki en önemli etken bol para vererek birinci sınıf uzmanları getirtmesidir. Osmanlı İmparatorluğu, daha önceki dönemlerde de "Taife-i Efrenciyan" adı altında top ve diğer silahların yapımı, gemi inşası gibi alanlarda Avrupalı uzmanları istihdam etmekteydi. Ancak bunlar teknisyen olarak görev yapıyorlardı. XVIII. yüzyılda gelen uzmanlar imparatorluğun askeri yapısını değiştirdiler.

XVIII. yüzyıl ıslahatlarının en önemli özelliklerinden biri devamlılığının olmamasıdır. Tehlike kapıya dayandığı zaman ıslahat yapıldı; tehlike uzaklaştığında, bunlardan vazgeçildi. Nitekim 1739 Belgrad Antlaşması'ndan

önce yapılan bazı ıslahatlar 1736-1739 Savaşı'nda başarıyı getirmişti. Ancak tehlike uzaklaşınca askeri yeniliklerden vazgeçilip, yapılanlar rafa kaldırıldı. Bu yüzden Osmanlı ordusu kendisini yenileyemedi, hatta daha da kötüye giderek, 30 yıllık barış sürecinin rehaveti ile eski maharetlerini de kaybetti ve 1768-1774 Savaşı'nda Ruslar karşısında büyük bir mağlubiyet alındı.

♦ **Soru 11: XVIII. yüzyılda ıslahatlar için ne tür kitaplar yazıldı?**

İbrahim Müteferrika'nın 1731'de I. Mahmud'a sunduğu ve Müteferrika Matbaası'nın dokuzuncu kitabı olarak 1732'de yayımlanan *Usulü'l-Hikem fi Nizâmî'l-Ümem*, yani *Milletlerin Düzeninde Tutulacak İlmi Usüller* isimli eseri siyasetnâme türünde bir çalışmadır ve daha çok devlet düzeni ve askerlik sanatıyla ilgilidir. Müteferrika, Sultan I. Mahmud'a bir nevi ıslahat projesi gibi sunduğu eserinde Avrupa'daki devlet yönetimi şekillerinden bahseder, eserde ayrıca fizik, astronomi ve coğrafya ilimlerinin devlet yönetimindeki önemi üzerinde durarak, bu ilimlerin gelişmediği bir ülkede sağlam bir devlet düzeninin kurulamayacağını söyler. Bunun yanında "nizâm-ı cedid", yani "yeni düzen" tabirini kullanarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun da XVIII. yüzyıl Avrupa'sında gelişen yeni askerlik düzenlerini mutlaka alıp uygulaması gerektiğini ifade eder.

Canikli Ali Paşa'nın *Tedâbirü'l-Gazavat'ı* (Tedbir-i Cedid-i Nâdir/Tedbir-i Nâdir) XVII. yüzyıl nasihatname-

lerine benzer. 1774-1776 yılları arasında kaleme alınan eserde devlet kurumları tenkit edilip, yapılan hatalar belirtilip, askeri, mali ve idari konularda yapılması gereken ıslahatlar üzerinde durulur.

Bu dönemin önemli yazarlarından birisi de Ahmed Resmî Efendi'dir. Ahmed Resmî Efendi, 1769'da Halil Paşa'ya ve 1772'de ise Muhsinzâde Mehmed Paşa'ya devlet ile ordunun durumlarına dair birer "lâyiha" sundu. Halil Paşa'ya sunduğu layihasında iâşe ve asker toplama sisteminin iflas etmiş olduğu, askeri kadrolardaki usulsüzlükler, orduda disiplin ve eğitimin olmaması üzerinde durmaktadır. Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa'ya sunduğu layihada ise tarihi hadiselerden bahsederek, devletin savaşmak yerine hudutlarını muhafazaya gayret etmesi gerektiğini anlatır. 1783'te kaleme aldığı *Hulâsatü'l-İ'tibâr* isimli eserinde de 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı hakkındaki görüş, tenkit ve intibahlarını zikreder.

◆ **Bibliyografya**

Rifa'at Abou-El-Haj, *Modern Devletin Doğuşu*, çev. Oktay Özel-Canan Şahin, Ankara 2000.

Erhan Afyoncu, "İbrahim Müteferrika", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXI, 324-327.

Alaeddin Avcı, "1701'den 1807'ye Kadar Osmanlı Askeri Teşkilatında Islahat Harekeleri", *Hayat Tarih*, sayı: 4, s. 27.

Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, İstanbul 1978.

Kemal Beydilli, “Küçük Kaynarca’dan Tanzimata Kadar Islâhât Düşünceleri”, *İlmî Araştırmalar*, sayı: 8 (İstanbul 1999), s. 25-64.

———, “Bonneval’ın İzinde: Mühtedi Osman Bey veya Avusturyalı Fırat General Karlo de Kotzi”, *Osmanlı Araştırmaları*, XI (İstanbul 1991).

———, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane: Mühendishane Matbaası ve Kütüphanesi: 1776-1826*, İstanbul 1995.

Mustafa Cezar vd., *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, III, İstanbul 1959.

İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, III, İstanbul 1972.

Geza David, “Baron de Tott, François”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, V, 83-84.

Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2000.

Ahmet Halaçoğlu, “Humbaracı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XVIII, 349-350.

Mehmet İpşirli, “İslahat”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XIX, 170-174.

Mehmet Öz, *Osmanlı’da “Çözülme” ve Gelenekçi Yorumcuları*, İstanbul 1997.

Abdülkadir Özcan, “Humbaracı Ahmed Paşa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XVIII, 351-353.

- Stanford Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, I, çev. Mehmet Harmanacı, İstanbul 1982.
- A. İbrahim Savaş, "Lâyiha Geleneği İçinde XVIII. Yüzyıl Osmanlı İslahat Projelerindeki Tespit ve Teklifler", *Bilig*, sayı: 9 (Ankara 1999).
- Fikret Sancaoğlu, *Sultan I. Abdülhamid*, İstanbul 2001.
- Mustafa Kaçar, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri sahada Yenileşmenin Başlangıcı", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, I, 209-225.
- , "Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri Teknik Eğitimde Modernleşme Çabaları ve Mühendishanelerin Kuruluşu (1808'e Kadar)", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, II, 69-137.
- İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim Üzerine Makaleler*, I, Ankara 2000.
- Yücel Özkaya, "Tedâbirü'l-Gazavât", *Dil ve tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XII-XIII (Ankara 1989), s. 119-173.
- Cahit Telci, "Bir Osmanlı Aydınının XVIII. Yüzyıl Devlet Düzeni Hakkındaki Görüşleri: Süleyman Penah Efendi", *Osmanlı*, VII, Ankara 1999, s. 178-188.
- İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/1-2, Ankara 1988.
- Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, "XVIII. Yüzyıl: İslahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)", *Türk-*

ler, XII, ed. H. C. Güzel-K. Çiçek-S. Koca, Ankara 2002.

Coşkun Yılmaz, "Osmanlı Siyaset Düşüncesinin Kaynakları ile İlgili Yeni Bir Kavramsallaştırma", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, sayı: 2 (İstanbul 2003), s. 299-338.

———, "Osmanlılarda Siyaset Düşüncesi (XVI-XVIII. Asırlar)", *Akademik Araştırmalar*, sayı: 4-5 (İstanbul 2000), s. 43-85.

———, "Hezarfen Bir Şahsiyet: İbrahim Müteferrika ve Siyaset Felsefesi", *İstanbul Armağanı*, IV, İstanbul 2000, s. 259-333.

1768-1774 OSMANLI-RUS SAVAŞI VE KÜÇÜK KAYNARCA ANTLAŞMASI

♦ Soru 1: 1768-1774 savaşı neden çıktı?

Osmanlı İmparatorluğu, 1739'da imzalanan Belgrad Antlaşması ile uzun süreli bir barış dönemine girdi. Ancak antlaşmanın bitmesinden kısa bir süre sonra 1768'de, Osmanlı-Rus sulhu bozuldu ve Osmanlı'nın aleyhine ağır sonuçlar doğuracak bir savaşa girildi. Ruslar'ın Osmanlı sınır boylarına yeni kaleler yapmaları, serbestiyetleri kabul olunmuş kabilelerin işlerine müdahale etmeleri ve Lehistan topraklarını istilâ ile bu devleti hakimiyetleri altına almak istemeleri, savaşın çıkmasının ana sebepleridir.

♦ Soru 2: 1768-1774 savaşı nasıl başladı?

Bu savaştan önceki yıllarda Sadrazam Ragıp Mehmed Paşa, Rusya ile savaşmak isteyen III. Mustafa'yı engelle-

mişti. Ancak bu muktedir devlet adamının ölümünden sonra onun bu işlevini görececek kimse yoktu. Bu sırada ortaya çıkan Lehistan meselesi III. Mustafa'nın istediği fırsatı ayağına getirdi. 4 Ekim 1768'de padişahın huzurunda devlet ricalinin yaptığı toplantı sonucu Ruslar'a, Lehistan'a kanışmaması yönünde ultimatorm verilmesi kararlaştırıldı. Rus elçisi Obreskov, ultimatomu aldıktan sonra oyalayıcı hareketlere girişince, 17 kişilik maiyeti ile birlikte tutuklanarak Yedikule'ye hapsedildi. Bu hadisenin ardından padişahın başkanlığında yapılan toplantıdan, 1769'un ilkbaharında Rusya'ya savaş açılması kararı çıktı.

Sadrazam ve Kırım Hanı değiştirildi. Savaş kararı İstanbul'daki ahâlinin arasında büyük bir sevinç uyardı. Herkes savaşın kesinlikle kazanılacağına inanıyordu. Devrin önemli bürokratlarından Ahmed Resmî Efendi bu sevinç gösterilerini tenkîit ederek, bunların "Kızılma'yı Boğdan'dan gelen alyanak elma" zannedecek kadar cahil olduklarını belirtir.

Fazla bir sefer hazırlığı olmadan Rusya'ya savaş ilân edilmişti. İngiltere'nin iki devletin ilişkilerini düzeltmek için yaptığı arabuluculuk teklifi kabul edilmedi. Harbe başlanmadan, 6 ay öncesinden savaş ilân edilmiş ve Osmanlı ordusu hazırlıksız olarak kendi ilân ettiği bir savaşa girmişti.

♦ **Soru 3: Ruslar, Kırım Hanı'nı nasıl zehirledi?**

31 Ocak 1769'da 100 bin kişilik bir süvari kuvveti ile Rusya'ya üç koldan giren Kırım Giray Han karşısına

çıkan kuvvetleri yendi ve ardından birçok kasaba ve köyü tahrip edip, yağmaladı. Bu saldırı karşısında dehşete düşen Ruslar, Kırım Giray'dan kurtulmaları gerektiğini anlamışlardı. Rus Çariçesi II. Katerina, Siropilo adlı bir Rum hekime para vererek Kırım Hanı'nı zehirletti. Ruslar sadrazam ve ordu ileri gelenlerini de, aynı şekilde zehirlemek istemişlerse de, bu planları haber alındığından muvaffak olamadılar. Ancak Osmanlı ordusu Edirne'ye geldiğined içme sularına zehir katarak ve hekim kılığına giren casusları kullanarak askere zarar verdiler.

♦ **Soru 4: Savaş nasıl genişledi?**

Rusya savaş hazırlıklarını tamamlar tamamlamaz harekete geçerek, Osmanlı topraklarına girdi. Hotin'i kuşatan Prens Galçin idaresindeki Rus kuvvetleri, yardıma yetişen Osmanlı askerleriyle yaptığı savaşı kaybetti (1 Mayıs 1769). Galçin'in 17 Temmuz'daki ikinci kuşatması da Osmanlılar'ın başarısıyla neticelendi. Savaşın başlangıcındaki ilk çarpışmalar Osmanlılar'ın lehine neticelenmişti. Ancak kısa bir süre sonra herşey korkunç bir şekilde aleyhlerine dönecekti. Osmanlı ordusu zahire temin edemediğinden perişan bir duruma düştü. Bu arada bürokratlardan yetiştiği için savaştan hiç anlamayan Sadrazam Mehmed Emin Paşa azledilerek, yerine Hotin Savaşı'nı kazanan Moldovancı Ali Paşa getirildi.

Podolya'da toplanan Rus ordusunun üzerine yürüten Osmanlı kuvvetlerinin bir kısmı köprü kurarak Turla (Dinyester) Nehri'ni geçip, Ruslar'a saldırdılar. Ancak şiddetli

yağmurlardan ve Rus patlayıcılarından Turla'daki köprüler tahrip oldu. Karşıya geçen askerlere yardım edilemediği için, Ruslar 17 Eylül'deki çatışmalarda Turla'yı geçen Osmanlı kuvvetlerini rahatlıkla yok ettiler. Osmanlı ordusunun kalan kısımlarının geri çekilmesi üzerine Rus kuvvetleri Hotin'i 21 Eylül'de ele geçirip, ardından kolaylıkla Eflak ve Boğdan'ı istila ederek Tuna kıyılarına kadar ilerlediler.

Ruslar kartal savaşı'nı kazandılar. Akdeniz'e inip Osmanlı donanmasını yok ettiler ve Osmanlı kıyılarına saldırılarda bulundular. Kırım'ı kısa sürede istila ettiler. Gürcistan'a girdiler. Bu arada III. Mustafa ölmüş ve yerine I. Abdülhamid geçmişti. Yeni bir padişahla Osmanlılar, taarruza geçtilerse de Kozluca'daki mağlubiyet Osmanlılar'ın, Balkanlar'da tutunma imkânını ortadan kaldırdı.

♦ **Soru 5: Kartal Savaşı'nı nasıl kaybettik?**

Rus ilerlemesini önlemek için Kırım Hanı ve Boğdan Seraskeri Abdi Paşa görevlendirildi. Bu iki kuvvetin birleşmesi karşısında zor duruma düşen Rus Mareşali Romanzov, geceleyin Falcı Geçidi'ni aşarak, Osmanlı kuvvetlerini baskına uğrattı. Yardıma gelen Sadrazam ve Serdar-ı ekrem İvaz Mehmed Paşazâde Halil Paşa, Ruslar'ın karşısına Kartal (Larga) sahrasında 100 bin kişilik bir ordu ile çıktı. Geri çekilen Kırım Hanı Kaplan Giray da, yardıma gelen kuvvetleri görünce düşmanın sol kanadının gerisine sarkarak kaçış yollarını kapattı. 18 bin kişilik Rus

ordusu Petro'nun, Prut'ta düştüğü durumun bir benzeriyle karşı karşıyaydı. 1736-1739 savaşlarında Belgrad'ı fetheden İvaz Paşa'nın oğlu olan Halil Paşa savaşları anlamayan ve asker kökenli olmayan birisiydi. Babasının şöhretinden dolayı sadrazam yapılmıştı. Ancak babasındaki cevher onda yoktu. Çok üstün durumda saldırıya geçmedi, siperler kazarak Ruslar'a zaman kazandırdı. 5 saat süren savaşta Ruslar, mağlup oldular. Ancak çekilme yolları kapalı olduğı için kaçamıyorlardı. Bu yüzden Romanzov tamamen yok edilmektense, son bir hücumla şansını denemeye karar verdi. Bu kadar zor bir durumda bulunmasına rağmen Romanzov iyi yetiştirilmiş ve disiplinli piyadeleriyle, düşmandan sayıca 5 kat üstün olmasına rağmen disiplinden mahrum bulunan Osmanlı ordusunu bozguna uğrattı. Siperlere çekilen Osmanlı askerleri, burada da tutunamadı ve geri çekiliş korkunç bir mağlubiyete dönüştü. Kartal Savaşında (1 Ağustos 1770) 30 binden fazla asker şehid düştü, 143 top ve bin bir güçlölkle elde edilen 7 bin araba zahire de Ruslar'ın eline geçti.

♦ **Soru 6: Osmanlı donanması Çeşme'de nasıl mağlup oldu?**

1770 başlarında Mora'daki Rumlar'ı ayaklandırmak için Rus donanması Cebelitarık'ı geçerek, Akdeniz'e girdi. Mora'ya yardıma giden Osmanlı donanması başarısızlığa uğrayınca geri çekildi. 5 Temmuz 1770'de Çeşme'nin kuzeyinde Koyunadaları önünde tekrar Rus donanması

ile karşılaşan Osmanlı gemileri savaşa tutuştular. İki taraftan da bazı gemilerin yanmaya başlaması üzerine diğer Türk ve Rus gemileri savaş alanından uzaklaştılar. Rus donanması çevrede dolaşırken Osmanlı donanması dönemin önemli denizcilerinden Cezayirli Gazi Hasan Bey'in muhalefetine rağmen Kaptanıderya Hüsameddin Paşa tarafından manevra imkânı olmayan Çeşme Limanı'na sokuldu. Bu hatayı anında değerlendiren Ruslar 6 Temmuz günü Çeşme Limanı'nın ağzını kapatıp, içeriye ateş kayıkları göndererek birbirine çok yakın olarak demirlemiş Osmanlı gemilerini yaktılar. Bütün Osmanlı donanması yanmış, sadece Kaptanıderya Hüsameddin Paşa'nın gemisi Sakız'a kaçabilmişti.

Bu savaştaki başarısızdan dolayı Çariçe Katerina tarafından Rus generali Aleksî Orlof'a, Çeşmeski (Çeşmeli) ünvanı verildi, Rusya'da da savaşın anısına bir abide dikildi. Osmanlı donanmasının imhası üzerine Ruslar savaşın sonuna kadar Akdeniz'de serbestçe dolaştılar. Bazı adalara asker çıkararak, Çanakkale Boğazı'nı ablukaya aldılar. Ancak Boğazı geçemediler.

♦ **Soru 7: Osmanlılar, Cebelitarık'ı bilmiyorlar mıydı?**

1768-1774 Osmanlı-Rus harbinde yaşanan Çeşme bozgununun meydana gelişi günümüzde, bazı kitaplarda Osmanlı İmparatorluğu'nu yönetenlerin ne kadar cahil olduklarına dair bir örnek olarak kullanılır. Rus donanması Baltıklardan hareketle, Cebelitarık'ı ge-

çip, Akdeniz'e gelerek, Osmanlı donanmasının büyük bir kısmını Çeşme'de bir baskın sonucu batırmıştı. Rus donanmasının geldiğini haber alan Osmanlı yönetimi Akdeniz'den içeriye girecek bir boğaz olduğunu bilmediklerinden (yani Cebelitarık'tan haberleri yok) bu bilgiye itibar etmemişlerdi. Bu malumat *Vasıf Tarihi*'ndeki bir kaydın Hammer tarafından yanlış algılanmasından ve daha sonra gelenlerin de (örn. Bernard Lewis) bu olayı analiz etmeden, üzerinde düşünmeden aynen zikretmelerinden kaynaklanmaktadır. *Vasıf Tarihi*'nde Osmanlı devlet adamlarının Rus filosunun o dönemdeki zayıf haliyle böyle bir hareketi gerçekleştiremeyeceklerini düşündükleri anlatılmaktadır. Akdeniz'de bir boğazın olduğunu bilmedikleri ile ilgili bir bahis yoktur. Bu bilgi, *Vasıf Tarihi*'nden olay aktarılırken Hammer tarafından ilave edilmiştir.

Fas'a kadar hakim olmuş ve belli bir dönem Akdeniz'de söz sahibi bir devletin Cebelitarık Boğazı'ndan habersiz olduğunu düşünmek biraz komik olmaktadır. Osmanlılar tarafından çizilmiş Akdeniz haritalarına şöyle bir göz atan Cebelitarık'ın Osmanlılarca hiç de meçhul olmadığını anlayacaktır (örn. Piri Reis'in *Kitab-ı Bahriyesi* veya 1768'de çizilmiş Enderunlu Mustafa'nın haritası). Ayrıca bu savaş yıllarında yazılmış eserlere bakılırsa (Örn. Ahmed Resmî Efendi'nin *Prusya Sefaretnâmesi*) Cebelitarık'ın birakin bilinmemesini, hem Batı'da kullanılan adıyla (Gilbatar), hem de Türkçe'deki adıyla (Septe) zikredildiği görülür.

♦ **Soru 8: Kırım nasıl kaybedildi?**

Osmanlı İmparatorluğu 1736-1739 savaşında Kırım'ın Rus işgaline uğraması sebebiyle Kırım'ı, Tatarlar'ın tek başlarına savunamayacağını gördüğünden burada bir seraskerlik oluşturmuştu. Ruslar'ın Kırım'a gireceği Or Kapı adlı geçit, buranın müdafaası açısından son derece önemliydi. Bu savaşta Kırım Seraskeri olarak görevlendirilen Silahdar İbrahim Paşa'nın, Or Kapı'nın müdafaası için harekete geçmesi, Tatarlar tarafından geciktirildi, Osmanlı ordusu yoldayken de Or Kapı'daki kalede bulunan Tatarlar bu önemli geçit noktasını Ruslar'a teslim ettiler. Buradan rahatlıkla geçen Rus kuvvetleri Kırım'ı kısa zamanda işgal edip, Osmanlı ordusu komutanı İbrahim Paşa'yı da esir alarak, Petersburg'a götürdüler.

Rus belgelerinden anlaşıldığına göre Ruslar, Kırımlılar ile çeşitli müzâkereler yapmışlar, yayınladıkları bildiri-lerle de onlara, Kırım'a doğru ilerleyen Rus kuvvetlerine karşı gelmedikleri takdirde bağımsızlıklarını vereceklerini vaat etmişlerdi. 1771'in sonunda Kırım Tatarları'nın, Rus vaatlerini kabul ettikleri anlaşılmaktadır. Nitekim bu dönemde Kırım'daki Osmanlı ordusunda görev yapan Mehmed Necati isimli bir müellif de Tatarlar'ın, Ruslar'la işbirliği yaptıklarını açıkça yazmaktadır.

♦ **Soru 9: Rusya niçin barışa yanaştı?**

1768-1774 savaşı esnasında zaman zaman barış görüşmelerine teşebbüs edildiyse de bir netice alınama-

muştı. Osmanlı İmparatorluğu, topraklarının önemli bir bölümü Rus işgali altına girince ve ordusunun savaşmaya mecali kalmayınca her türlü şartı kabul ederek antlaşma imzalamaya mecbur kaldı.

Rus Mareşali Romanzov, bir mektup göndererek barış teklifi yaptığında, Osmanlılar bunu kabul etmemişlerdi. Ancak bu mektubun ardından Kozluca'da Osmanlı kuvvetleri büyük bir mağlubiyete uğradı ve Osmanlı ordusunun kalan kuvvetleri de serdar-ı ekrem ile birlikte Şumnu'da, Ruslar tarafından kuşatıldı. Osmanlılar, bu gelişmeler üzerine antlaşmadan başka çare kalmadığını anladılar.

Büyük askeri başarılarına rağmen Ruslar da barış istiyorlardı. Veba salgını Rus ordusuna önemli zararlar vermişti. Ayrıca Rusya'da Pugaçev önderliğinde başlayan Kazak isyanı genişleyerek, tehlikeli bir hal almıştı. Rusya'nın bu savaşta en önemli komutanı olan Romanzov, bir an önce Petersburg'a dönmek istiyordu. Zira çarın etrafını saran Orloflar'ın kendi aleyhine bazı faaliyetlerde bulunduklarını haber almıştı. Avusturya ve Prusya gibi devletler de kendi siyasetleri açısından barış yapılması için uğraşıyorlardı. Bu yüzden Romanzov, Osmanlı Seraskeri Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın kendi mektubuna karşılık yazdığı barış teklifini kabul etti.

♦ **Soru 10: Osmanlı İmparatorluğu bu savaşta niçin büyük bir mağlubiyet aldı?**

Osmanlı İmparatorluğu, Karlofça Antlaşması'nın rövanşını almak için başlattığı savaşlarda belli bir ölçüde muvaffak olmuştu. Nitekim son olarak 1736-1739 Osmanlı-Avusturya ve Rusya savaşında başarılı olup, Sırbistan'da kaybettiği toprakları geri alarak, Belgrad Antlaşması'nı imzalamıştı. Bu tarihten sonra yaklaşık 30 yıl savaşa girilmemesi, rehaveti de beraberinde getirdi. 1768'de harbe girişildiğinde Osmanlı İmparatorluğu savaş tecrübesi olan komutanlara sahip değildi. Aynı şekilde ordunun teknik kıtalarında da uzun süre savaşılmadığı için teknik bir zafiyet yaşanıyordu. *Enveri Tarihi*'ne göre savaş esnasında köprü yapılması icap etmiş, ancak yapacak insan bulunamamıştı. Halbuki bundan 30 yıl önce Osmanlı ordusunda Avrupalılar tarafından da takdir edilen ölçülerde köprüler yapan teknik kıtalar vardı.

1739 Belgrad Antlaşması'ndan önce yapılan bazı islahatlar 1736-1739 Savaşı'nda başarıyı getirmişti. Ancak tehlike uzaklaşınca askeri yeniliklerden vazgeçilip, yapılar rafa kaldırıldı. Bu yüzden Osmanlı ordusu kendisini yenileyemediği gibi, daha da kötüye gidip, 30 yıllık barış sürecinin rehaveti ile eski maharetlerini de unuttu. Osmanlı yönetimi, 1736-1739 Savaşı'nda Avusturya karşısında gösterdiği muvaffakiyeti Rusya'ya karşı gösteremediğine fazla dikkat etmemişti. Ruslar'ın bu savaşta başarıları, 1711 Prut Savaşı'ndan sonra kendilerini ne kadar geliştirdiklerini göstermekteydi.

1768-1774 Savaşı'nın bu kadar uzayacağını düşünülmemesi de Rusya'nın başansını kolaylaştırdı. Savaştan önce Nogaylar'ın, Ruslar tarafından kazanılması da Osmanlılar'ın aleyhine oldu.

♦ **Soru 11: Küçük Kaynarca Antlaşması nasıl imzalandı?**

XVIII. yüzyılın en önemli bürokrat ve tarihçilerinden biri olan Sadaret Kethüdası Ahmed Resmî Efendi barış görüşmelerine Osmanlı İmparatorluğu'nun birinci murahhası olarak tayin edildi. 12 Temmuz 1774'te Osmanlı ordugâhından ayrılan heyet, Ruslar'ın barış görüşmelerini yapmak üzere tespit ettikleri, Silistre'ye dört saat uzaklıkta bulunan Balya Boğazı civarındaki Küçük Kaynarca Kasabası'na doğru hareket etti. Burada Mareşal Romanzov'un karargâhı bulunuyordu. Ruslar'ın Küçük Kaynarca'yı seçmelerinin sebebinin bir yıl önce burada öldürülen General Weisman'ın hatırasını anmak için olduğu sadece bir rivayettir.

Rus temsilcisi General Reprin'di. Ruslar daha önce yapılan ateşkeslerin bir netice vermediğini ileri sürerek Osmanlı murahhaslarının ateşkes önerisini reddettiler. Bu gelişme üzerine hemen barış antlaşması görüşmelerine geçildi ve 7 saat süren müzakerelerin sonunda daha önce Bükreş'te kararlaştırılan esaslara göre antlaşmaya varıldı. Ancak Rus temsilcisi Reprin, Mareşal Romanzov'un emri ile antlaşmayı imzalamayı dört gün sonraya bıraktı. 21 Temmuz'un Çar Petro'nun, Prut mağlubiyetine rastlayan

bir tarih olması ve böylece Ruslar'ın tarihlerindeki bir lekeyi temizlediklerine inandıkları söylenir. Ancak bu rivayetin bir dayanağı yoktur. Sadrazamın onayı bu tarihte geldiği için, antlaşma 21 Temmuz'da imzalanmıştır.

Küçük Kaynarca Antlaşması'nın en ağır maddesi Kırım'ın bağımsız bir statüye sokulmasıydı. Bu durum gelecekteki bir Rus işgalinin de habercisiydi. Ruslar'a, İstanbul'da bir kilise inşası, Boğazlar'dan ticaret gemilerini serbestçe geçirme, İstanbul'da daimi bir elçi bulundurma gibi haklar da verilmişti. Ayrıca kapitülasyonlardan istifadeye başlayacak olan Rusya'ya üç sene içerisinde 4.5 milyon ruble savaş tazminatı da ödenecekti. Bu tazminat meselesinin İbrahim Münib adlı Osmanlı murahhasının, görüşmeler sırasında, bir ara dirseğine dayanarak şekerleme yapması ve uyandığı zaman da görüşmeleri takip ettiği intibahı vermek için "Gelelim tazminat meselesine" demesinden kaynaklandığı söylenir. Daha önce yapılan Bükreş görüşmelerinde kararlaştırılan esaslar arasında tazminat hususunun olmadığı, bu yüzden de Kaynarca'da bu mesele açılmamışken İbrahim Münib'in gafleti yüzünden savaş tazminatı verildiği, bazı kitaplarda yer almaktaysa da, bu bilgi doğru değildir.

♦ **Soru 12: Küçük Kaynarca Antlaşması ile ilgili yanlış bildiklerimiz nelerdir?**

Yaklaşık 225 yıldır, Küçük Kaynarca Antlaşması, Rus hüneri ve Osmanlı beceriksizliği olarak anlatılır. Roderic

H. Davison, bu görüşleri değiştirecek araştırmalar yaptıysa da, bunlar anlaşılamamış, bu yüzden de getirdiği yeni bilgiler yaygınlaşmamıştır.

Bu antlaşmayla Ruslar'ın, Osmanlı ülkesindeki Ortodoksları himaye hakkını elde ettiği hemen hemen bütün kitaplarda zikredilir. Ancak Davison'un yaptığı araştırmalar, bu durumun böyle olmadığını, Ruslar'ın sadece İstanbul'da, Galata semtinde Rus elçisinin himayesinde bir kilise kurma hakkını kazandıklarını ortaya çıkarmıştır.

Küçük Kaynarca Antlaşması'nda Rus hüneri ve Osmanlı beceriksizliği yaşandığı hakkındaki kanaat, yaklaşık 225 yıl önce bu konuda bir rapor yazan Franz Thugut'tan ve ondan 100 yıl sonra onun görüşlerini paylaşarak Şark Meselesi üzerine bir eser kaleme alan Albert Sorel'den kaynaklanmaktadır. Roderic Davison'un antlaşma üzerinde yıllarca süren araştırmaları bu iki araştırmacıdan kaynaklanan fikirlerin artık terkedilmesi gerektiğini ortaya çıkarmıştır.

Antlaşmada bu kilisenin Greko-Rus inancına sahip olacağı belirtilmişti. Ancak Türkçe metni kaleme alan Bâbiâli kâatibi "Rusogrek" yazacağı yerde, yanlışlıkla "Dosografa" yazmıştır. Davison, Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan bahseden Cevdet Paşa ve Akdes Ni-met Kurat gibi Türk tarihçilerinin bu yanlışlığı fark edemediklerini ve eserlerinde bu antlaşmayla Rusya himayesinde "Dosografa" diye anılacak bir kilisenin kurulacağını zikrettiklerini belirtir.

Aslında İstanbul'da yeni bir kilise kurma ve himayesi hakkı dahi Ruslar açısından önemli bir başarıydı. İstanbul'un fethinden sonra mevcut kiliselerin çoğu devam etmiş, ancak yeni bir kilise inşasına Osmanlı İmparatorluğu izin vermemişti. Beyoğlu'nun ana caddesi üzerinde, halka açık olacak bir kilise Osmanlı Rumlar'ı üzerinde Rusya'nın nüfuzunu artıracaktı. Fakat Rusya'ya Küçük Kaynarca Antlaşması ile verilen bir Rus-Grek kiliseyi inşa ve himaye hakkı Ruslar'ın vazgeçmeleri sebebiyle gerçekleşmedi.

Küçük Kaynarca Antlaşması'nda Ruslar'ın savaş-taki başarılarına göre beceriksizlik gösterdikleri de oldu. Kırım halkının Osmanlı padişahını halife olarak tanıması Rus diplomatlarının beceriksizliğidir. Bu mesele Ruslar'ın yıllarca başını ağrıttı ve ancak 21 Mart 1779 tarihli Aynalıkavak Tenkihnâmesi ile durumu lehlerine çevirebildiler.

♦ **Soru 13: 1768-1774 savaşının Osmanlı tarihi açısından önemi nedir?**

1768'de Ruslar'la başlayan bu savaşta Osmanlı İmparatorluğu başlangıçta bazı başarılar elde etmesine rağmen, savaş Osmanlı kuvvetlerinin Rumeli cephesinde ağır mağlubiyetlere uğramaları, Çeşme'de Osmanlı donanmasının yakılması ve Kırım'ın istiklâli ile sonuçlanmıştır.

Bu savaş sonunda 17 Temmuz 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması Osmanlı tarihinin en ağır

antlaşmalarından birisiydi. Bu antlaşmayla 1475'ten itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyetinde olan Kırım Hanlığı sözde istiklâline kavuşarak Osmanlı idaresinden ayrıldı. Bu durum Kırım'ın Rus idaresine girmesinin ilk basamağını teşkil etmiş, Rusya'nın Lehistan'ı paylaşmayı bitirdikten sonra, 1783'te Kırım'ı işgal ederek topraklarına katmasına vesile oldu. Müslüman Türkler'in yaşadığı Kırım'ın, Rus hâkimiyetine geçmesi, Türk milletinde şiddetli tepki ve üzüntü meydana getirirken, Kırım'ın geri alınması arzusu uzun yıllar Osmanlı politikasının temelini oluşturdu. Ayrıca, Kırım'ın Osmanlı hâkimiyetinden çıkması, Karadeniz kıyıları, Anadolu, Boğazlar ve İstanbul'un Rus tehdidine maruz kalmasına sebep olduğu gibi, Osmanlı ordusu da Tatar kuvvetlerinin yardımından da mahrum kaldı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş yılları 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşından sonra başlar. Osmanlılar, ilk defa bu savaşta tek bir devlet karşısında ağır bir mağlubiyet aldı ve bundan sonra bir daha belini doğrultamadı. Bu durumda da en önemli sebeplerden birisi 1739'daki başandan sonra tehlike geçti diye yapılmakta olan askeri yeniliklerin terkedilmesi ve rehavet ortamına girilmesidir. XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren Sanayi İnkılabı'nın meydana getirdiği gelişmeler yüzünden Avrupalı devletlerle ara gittikçe açıldı ve olaylar Osmanlı İmparatorluğu'nun aleyhine gelişti.

♦ **Bibliyografya**

Ahmed Resmî, *Hülâsatü'l-İ'tibâr*, İstanbul 1286.

Ahmed Vâsîf, *Mehâsinü'l-âsâr ve Hakaikü'l-ahbâr*, II, İstanbul 1319.

Halim Giray Sultan, *Gülbün-i Hânân*, İstanbul 1327.

M. Saffet Çalışkan, *Vekayi'nüvis Enverî Sadullah Efendi ve Tarihi'nin I. Cildi'nin Metin ve Tahlili*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2000.

Mustafa Kesbî, *İbretnümâ-yı Devlet (Tahlil ve tenkitli Metin)*, haz. Ahmet Öğreten, Ankara 2002.

Necati Efendi, *Tarih-i Kırım (Rusya Sefâretnâmesi)*, haz. Erhan Afyoncu, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1990.

Şem'dâni-zâde Fındıklılı Süleyman, *Mür'î't-Teuvârih*, II B, İstanbul 1980.

Virginia Aksan, *Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı: Ahmed Resmi Efendi (1700-1783)*, çev. Özden Ankan, İstanbul 1997.

M. Münir Aktepe, "Çeşme Vak'ası", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, VIII, 288-289.

Bekir Sıtkı Baykal, "Mustafa III", *İslâm Ansiklopedisi*, VII, 700-708.

Kemal Beydilli, *Büyük Friedrich ve Osmanlılar*, XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Prusya Münasebetleri, İstanbul 1985.

- , "Ahmed Resmi Efendi", *Toplumsal Tarih*, sayı: 52 (İstanbul 1998), s. 60-61.
- , "Küçük Kaynarca Antlaşması", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXVI, 524-527.
- H. Jean Castera, *İkinci Katerina Tarihi*, çev. Yakavoki, Bulak 1276.
- Mustafa Cezar vd., *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, İstanbul 196.
- Çeşme Deniz Muharebesi Faciası ve Akdeniz'de İlk Rus Donanması*, çev. Ali Rıza Seyfi, İstanbul 1943.
- İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, İstanbul 1972.
- Roderic Davison, "Küçük Kaynarca Andlaşması'nın Yeniden Tenkidi", çev. Erol Aköğretmen, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı: 10-11 (İstanbul 1981), s. 343-368.
- , "Küçük Kaynarca Antlaşması'nda 'Dosorofa' Kilisesi", çev. M. Durdu Burak, *Belleten*, sayı: 239 (Ankara 2000), s. 213-222.
- Feridun M. Emecen, "Son Kırım Hanı Şâhin Giray'ın İdâmı Meselesi ve Buna Dâir Vesikalar", *Tarih Dergisi*, sayı: 34 (İstanbul 1984), s. 315-346.
- Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, Ankara 1953.
- Alan W. Fisher, *The Russian Annexation of the Crimea 1772-1783*, Cambridge 1970.

A. Gessinoviç, *Pugaçev Ayaklanması*, çev. Enver Gökçe, İstanbul 1969.

Nicolae Iorga, *Osmanlı Tarihi*, V, çev. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara 1948.

Halil İnalcık, "Kırım", *İslâm Ansiklopedisi*, VI, 743-750.

Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, Ankara 1948.

———, *Türkiye ve Rusya, XVIII. Yüzyılın Sonundan Kurtuluş Savaşı'na Kadar*, Ankara 1970.

Fevzi Kurtoğlu, *1768-1774 Türk-Rus Harbinde Akdeniz Harekâtı ve Cezayirli Gazi Hasan Paşa*, İstanbul 1942.

Osman Köse, *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması (Oluşumu, Tahlili, Tatbiki)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Samsun 1997.

———, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri", *Osmanlı*, I, Ankara 1999, s. 536-549.

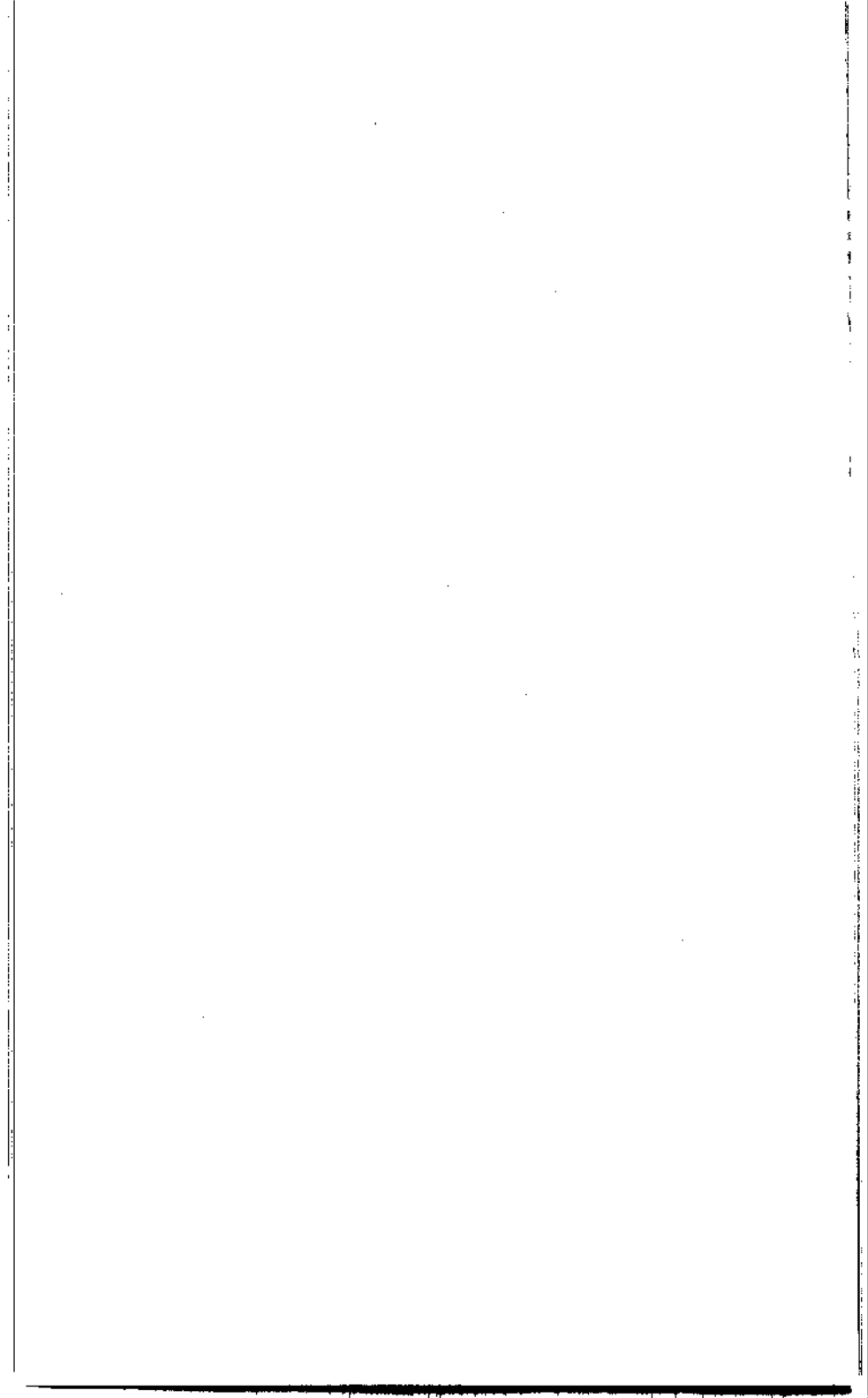
Lucien Murat, *Büyük Katerina*, çev. Hüseyin Cahit Yalçın, İstanbul tsz.

Hiroki Odaka, "Küçük-Kaynarca Muahedesi Hakkında Bir Araştırma", *XIII. Türk Tarih Kongresi, III/1* (Ankara 2002), s. 361-368.

Puşkin, *Pugaçev İsyanının Tarihi*, çev. Rana Çakıröz, İstanbul 1949.

Fikret Sancaoğlu, *Kendi Kaleminden Bir Padişah'ın Portresi: I. Abdulhamid*, İstanbul 2000.

- Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, I, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul 1982.
- Midhat Sertoğlu vd., *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, İstanbul 1971.
- Selahattin Tansel, "Osmanlı-Leh Münasebetleri", *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, (Ankara 1945).
- , "1768 Seferi Hakkında Bir Araştırma", *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, VIII/4, (Ankara 1950), s. 477-505
- Cemal Tukin, "Küçük Kaynarca", *İslâm Ansiklopedisi*, VI, 1064-1071.
- İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1-2, Ankara 1988

NİZAM-I CEDİD

♦ Soru 1: *Nizâm-ı Cedid tabiri ilk defa ne zaman kullanıldı?*

Viyana bozgunu yıllarında sadrazam olan Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa, halkın durumunu iyileştirmek için uğraşmış, genel af ve bazı bölgelere vergi muafiyeti getirmiş ve birçok yeni düzenleme yaparak, halkın ve devletin durumunun düzelmesi için uğraşmıştı. Hammer ve Zinkeisen gibi tarihçiler çok sonraları *Nizâm-ı Cedid* tabirini Fazıl Mustafa Paşa'nın genel icraatını niteleyen bir tanım olarak kullandılar.

Osmanlı literatüründe ise ilk defa, en büyük Osmanlı aydınlarından birisi olan İbrahim Müteferrika, 1731'de I. Mahmud'a sunduğu *Usûlü'l Hikem fî Nizâmü'l-Ümum* (Milletlerin Düzeninde Tutulacak Usûller) adlı imparatorlukta yapılması gereken yenilikleri anlattığı eserinde

Nizâm-ı Cedid tabirini kullandı. Mütteferrika, bu tabiri Avrupa'da yeni askerlik sistemini anlatırken zikreder. Nizam, Osmanlı İmparatorluğu'nda eskiden beri kullanılan ve dünyanın değişmemesi gereken düzenini ifade eden bir terimdir. *Nizâm-ı Cedid* ise geleneksel düzen yerine yeni düzeni (çağdaş düzen) ifade eder.

♦ **Soru 2: III. Selim'den neler bekleniyordu?**

I. Abdülhamid'in ölümü üzerine tahta geçen III. Selim'in şehzâdeliği daha önceki dönemlere göre çok farklı geçmişti. I. Abdülhamid'den önceki Osmanlı hükümdarı olan babası III. Mustafa (1757-1774) zamanında çocuk yaşta olmasına rağmen onunla birlikte devlet işlerini takip etmişti. Onun adı da tesadüfen verilmiş bir isim değildi. İmparatorluğun iyice zayıfladığı bu yıllarda bir çıkış yolu aranıyordu. Babası Osmanlı tarihinin en büyük hükümdarlarından olan Yavuz Sultan Selim'den esinlenerek, onun gibi büyük bir cihangir olur ümidiyle oğluna Selim adını koymuştu.

♦ **Soru 3: III. Selim tahta nasıl çıktı?**

Babasının 1774'te ölümü ile birlikte Şehzâde Selim için sarayda kafes hayatı başladı. Ancak amcası I. Abdülhamid onu önceki Osmanlı veliahtları gibi fazla sıklıkla ve belli ölçüde serbest bıraktı. Bu sayede de III. Selim, tahta geçtiğinde yapacaklarını tasarlama imkânı buldu. Ancak Sadrazam Halil Hamid Paşa'nın, I. Abdülhamid'i tahttan indirip, Şehzâde Selim'i padişah yapmaya çalış-

ması üzerine durum değişti. Bu darbe teşebbüsü üzerine sadrazamı öldürten I. Abdülhamid, şehzâdeyi eskisi gibi serbest bırakmadı, ancak dünyayla irtibatını da tamamen kesmedi. şehzâde bu dönemde Fransa Kralı XVI. Louis ile mektuplaştı.

III. Selim tahta çıktığında devlet iyice kötüye gitmekteydi. Ruslar'a karşı arka-arkaya alınan mağlubiyetlerle Kırım başta olmak üzere imparatorluğun önemli toprakları kaybedilmişti. I. Abdülhamid öldüğünde 1787'de Rusya ve Avusturya'ya karşı girişilen savaş Osmanlılar'ın aleyhine devam ediyordu. III. Selim tahta çıktığında bütün bu olumsuzlukları ortadan kaldırıp, eski haşmetli günleri geri getirecek bir hükümdar olarak görüldü.

♦ **Soru 4: III. Selim devlet adamlarından ne istedi?**

III. Selim'den önce birçok padişah ıslahat yapmışsa da bunlar bir program dahilinde değildi. Tehlike kapıya geldiği zaman ıslahat yapılmış, uzaklaşınca bırakılmıştı. III. Selim, ıslahatlara girişmeden önce Avrupa'yı tanımak için harekete geçti. Zıştovi Antlaşması'nın imzalanmasından sonra yakın adamlarından Ebubekir Ratib Efendi'yi elçi olarak Viyana'ya gönderdi. Burada 8 ay kalan Ratib Efendi, yaptığı araştırmalar sonucunda Avusturya'daki askeri sistemi ve diğer kurumları anlatan bir sefaretnâme kaleme aldı. Bu eseri inceleyen padişah, kendi düşüncelerini de ilave ederek bir ıslahat programı hazırlamaya başladı. Ayrıca ileri gelen devlet adamlarının 22'sinden

yapılması gereken ıslahat için layiha hazırlamalarını istedi. Bu 22 kişinin içinde Osmanlı ordusunda hizmet eden Fransız Berentano ile İsveçli d'Ohsson da vardı.

♦ **Soru 5: Nizâm-ı Cedid nasıl başladı?**

Raporlarda bir görüş birliği olmamakla birlikte, acil yapılması gereken iş olarak askeri reformlar gösteriliyordu. III. Selim, bu görüşleri aldıktan sonra İbrahim İsmet Bey'in başkanlığında 10 kişilik bir heyet kurarak yapılacak ıslahat için bir program hazırlanmasını istedi. Askeri konuların yanı sıra idari, mali, siyasi alanlarda da yapılacak reformları içeren 72 maddelik bir program hazırlandı. Baron de Tott ve 1794'ten sonra Fransa'dan getirtilen diğer uzmanların da tavsiyeleri ve gözetimleri altında Nizâm-ı Cedid uygulamaları başladı.

♦ **Soru 6: Nizâm-ı Cedid döneminde neler yapıldı?**

Arka arkaya mağlubiyetler alındığı için daha önceki devirlerde olduğu gibi yeniliklere ordudan başlandı. Avrupa tarzında yeni bir ordunun kurulmasına ve askeri-yenin teknik sınıflarının da modern gelişmelere uygun olarak tanzimine karar verildi. Birçok yeni kanun çıkarılarak, düzenlemeler yapıldı. Nizâm-ı Cedid askerinin oluşturulmasına, alınan büyük mağlubiyetlerden dolayı ilk başta bir tepki olmadı. Başlangıçta yeni askeri teşkilat 12 bin kişi olarak tasarlandı. İstanbul'un yanı sıra Anadolu'da da Nizâm-ı Cedid askeri yetiştirildi. Yeniçe-

riilerin ıslah edilmeye çalışılması ise bir netice vermedi. Top dökümhaneleri ve silahhaneler ağdaşlaştırıldı. Humbaracı ve lağımcı ocaklarında düzenlemeler yapıldı. Nizâm-ı Cedid askerleri için Levent ve Selimniye'de kışlalar yapıldı.

Fransa başta olmak üzere Avrupalı devletlerden askeri uzmanlar getirilerek, onların teklifleri doğrultusunda yeniliklere başlandı. Nizâm-ı Cedid'in uygulanması için gereken parayı karşılamak amacıyla yeni bir hazine (İrâd-ı Cedid) oluşturuldu. Tütün, kahve, şarap gibi mddelerin vergileriyle, diğer bağı gelirler bu hazineye bağlandı. 1775'te kurulmuş olan Deniz Mhendishnesi ıslah edildi ve 1795'te Kara Mhendishnesi de açıldı. Bu okullara gereken kitapların basımı için Mühendishâne Matbaası kuruldu ve bir ktphne oluşturuldu. Donanma yeni baştan dizayn edildi. Tersane genişletildi, gemiler modernleştirildi. Donanmadaki askerler arasında yeni bir hiyerarşık düzen oluşturuldu.

İdari sistem yeniden rgtlendirilmeye çalışıldı. Yeni yapılan mülki taksimatla Anadolu ve Rumeli toprakları 28 eyalete ayrıldı. Beylerbeyilerinin 3 seneden önce değiştirilmemeleri yönünde karar alındı. Memurların düğün çalışmaları, halkı mağdur etmemeleri için tedbirler alındı. Ulema ile ilgili yeni bir kanun çıkarılarak, bu sınıfın ıslahına çalışıldı. Ticari ve iktisadi sahalarda bağı yenilikler yapıldı. Zahir Nezaleti kurularak, zahir dağıtımı ve toplanması yeniden düzenlendi. Osmanlı parasının korunması için tedbirler alındı.

♦ **Soru 7: İlk daimi elçilikler nasıl açıldı?**

Osmanlı İmparatorluğu III. Selim'e kadar diğer devletlere daimi elçi göndermemişti. Avrupa devletleriyle ilişkileri bunların İstanbul'da bulunan elçileri vasıtasıyla yürütülürdü. Ancak dışarda elçi bulunmaması sebebiyle Avrupa hakkında sağlıklı bilgi alınamıyordu. Bu meseleyi ortadan kaldırmak için Avrupa'nın önemli merkezlerinde devamlı kalacak ikâmetgâh elçilikleri açıldı. İlk ikâmetgâh elçiliği 1793'te Londra'ya açıldı ve ilk elçi Yusuf Ağâh Efendi'ydi. Bunu 1797'de Paris, Berlin ve Viyana'da açılan elçilikler takip etti. Bu elçilikler Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'ya açılan pencereleri oldular. Buralarda yabancı dil öğrenen Osmanlı devlet adamları Avrupa'yı tanıdılar ve bulundukları yerlerde ülkelerini tanıttılar.

♦ **Soru 8: Nizâm-ı Cedid'i savunmak üzere ne tür kitaplar yazıldı?**

Nizâm-ı Cedid'le getirilmek istenilen yeniliklerin önündeki en büyük engel, asker, ulema ve halkın Avrupalı tarzdaki reformlara "gavur işi" diyerek karşı çıkmalarıydı. Bu yüzden Nizâm-ı Cedid'i savunmak için dönemin önde gelen aydınları birçok kitap ve risale yazdılar. Özellikle askeri eğitim sisteminde yapılan değişikliklerin İslâma uygun olduğunun üzerinde duruldu. Örneğin Dihkanizâde Ubeydullah Kuşmânî, *Zebîre-i Kuşmânî fî Ta'rîfi Nizâmı İlhamî ve Fezleke-i Nasîhât-ı Kuşmânî* isimli eserlerinde savaş ilmini öğrenmenin gereğinden

bahsetmiş ve Nizâm-ı Cedid'i tenkit edenlere ayet ve hadislerle cevap vermiştir. Eserlerinde eğitimsiz askerin işe yaramayacağı konusunun üzerinde durulmakta, askerlerin elbiselerinin ve trampet vs gibi aletlerin kullanılması caiz olduğu belirtilmektedir. Ayrıca yeniçerilerin yanlış yolda oldukları belirtilip, tembelliğin kötülüğü ve ulû'l-emre itaatin farz olduğuna da dikkat çekilmekte, önceki İslâm devletlerinden örnekler verilmektedir. Yeniçeriler ağır bir dille eleştirilip, onlara nasihatler verilmiştir. Kuşmanî, korkusuzca bir üslup kullanmış, bol miktarda ayet ve hadis zikrederek kitabına dinî bir kimlik kazandırmıştır.

III. Selim aleyhtarları özellikle orduda trampet çalınmasının İslâmîyet'e aykırı olduğunu iddia ediyorlardı. Kuşmanî eserinde bunun doğru olmadığını uzun uzun anlatır. Dönemin önde gelen âlimlerinden Münib Efendi de trampet çalınmasının şeran caiz olduğuna dair bir risale yazdı. Ayrıca başka Nizâm-ı Cedid taraftarları da bu hususun dine aykırı olmadığı yönünde yazılar kaleme aldılar. Vakaniüvis Ahmed Vâsıf tarafından kaleme alınan ve Koca Sekbanbaşı Risalesi adıyla bilinen *Hülâsatü'l-Kelâm Fî Reddi'l-Avam*, Nizâm-ı Cedid'i en sert müdafaa eden eserdir.

♦ **Soru 9: Nizâm-ı Cedid'i tanıtmak üzere ne tür kitaplar yazıldı?**

Nizâm-ı Cedid'i Avrupalılar'a tanıtmak için yapılan reformlarla ilgili bilgi veren eserler de yazıldı. Dönemin

önde gelen bürokratlarından olan ve Kabakçı Ayaklanması sırasında öltürülen Mahmud Raif, Nizâm-ı Cedid'de yapılanları anlatan bir kitap yazdı. Bu eser daha sonra 1798'de Fransızca'ya çevriltilip, basıldı. Yine Mühendis Seyyid Mustafa'nın 1803'te Fransızca olarak basılan kitabında da yapılan yenilikler anlatılarak, bunların gerekliliği üzerinde durulmaktadır.

♦ **Soru 10: Nizâm-ı Cedid'in sözlü propagandası nasıl yapıldı?**

Reformları anlatmak için yazılan kitapların yanı sıra Nizâm-ı Cedid ordusuna yeniçerilerin ve yenilik aleyhtarlarının tepkisini önlemek ve bu arada halkın desteğini kazanabilmek amacıyla halk arasında bir de sözlü propaganda yapıldı. Propaganda için de, herkesin güvenini kazanmış kişiler kullanıldı. Bunlar kahvelerde yeni askeri düzenin gerekliliğini birtakım hikâyelerle anlatarak Nizâm-ı Cedid propagandası yaptılar. Ayrıca devlet aleyhinde bulunmanın fenalıklarından bahsederek, Osmanlı İmparatorluğu'nun büyüklüğünün geçmişte asker ve halkın alınan kararlara saygı göstermeleri ile sağlanabildiğini anlattılar.

Gerek yazılan kitaplar, gerekse propaganda konuşmalarıyla, reform muhalifleri devre dışı bırakılmaya çalışıldı. Ancak bu konuda istenilen başarı sağlanamadı.

♦ **Soru 11: III. Selim devrinin önemli olayları nelerdir?**

III. Selim tahtta çıktığında Avusturya ve Rusya ile savaş devam ediyordu. Büyük mağlubiyetler alınmasına rağmen bütün Avrupa'yı sarsan Fransız İhtilali sebebiyle, savaştan çok büyük kayıplara uğranılmadan çıkıldı. Avusturya'yla 1791'de Zıştovi Antlaşması, Rusya'yla da 1792'de yapılan Yaş Antlaşması ile savaş bitirildi. Avrupa'daki karışıklıklar sayesinde Osmanlılar, bir müddet nefes alıp, yeniliklere başlayabildiler. 1798'de Napolyon kısa sürede Mısır'ı işgal etti, Suriye'ye doğru ilerlemesiye Akkâ'da Cezzar Ahmed Paşa tarafından durduruldu. İngilizler'in desteği ile daha sonra Fransızlar, Mısır'da mağlup edildiler ve 1801'de buradan tamamen çekildiler. Napolyon'un Mısır'ı işgali, Kanunî döneminden itibaren bazen gerilimli dönemler geçirse de, devam eden Osmanlı-Fransız dostluğuna büyük bir darbe vurdu. Mısır'ın içine düştüğü bu karışık durumundan istifade eden Kavalalı Mehmed Ali Paşa burada idareyi ele geçirdi.

Sırlar isyan ederek Belgrad'ı ele geçirdiler. Ancak Osmanlı kuvvetleri bu isyanı büyümekten sona erdirdi. Fransa ile ilişkilerin tekrar geliştirilmesi Rusya ve İngiltere ile savaşa sebep oldu. 1807'de başlayan savaşta İngilizler, İstanbul önlerine bir donanma gönderdiler, ayrıca İskenderiye'yi de işgal ettiler. Ruslar da kısa sürede Rumeli'nin önemli yerlerini ele geçirdiler. III. Selim tahttan indirildiğinde bu savaş devam etmekteydi.

III. Selim devrinin en önemli hadiselerinden birisi de iç karışıklıklardır. Anadolu ve Rumeli'nin çeşitli yerlerinde birçok isyan çıktı. Pazvandoğlu İsyanı bunların en meşhurlarındandır. Arabistan'daki Vehhabi isyanı ise iyice büyüdü ve asiler Mekke'yi bile işgal ettiler.

♦ **Soru 12: III. Selim tahttan nasıl indirildi?**

Ruslar'la savaş başlayınca ordu Sadrazam İbrahim Hilmi Paşa ile birlikte Rumeli'ye hareket etti. Ruslar'la yapılan ilk çatışmalarda başarı kazanıldı. Ancak ordunun İstanbul'dan ayrılması ile meydan muhaliflere kaldı. III. Selim de büyük hatalar yapmaktaydı. Nizâm-ı Cedid aleyhtan olan Ataullah Efendi'yi şeyhülislâm yaptığı gibi, el altından Şehzâde Mustafa ile anlaşılan Köse Mustafa Paşa'yı da sadaret kaymakamlığına getirmişti. Bu iki kişiden cesaret alan Nizâm-ı Cedid aleyhtarları her yerde padişahın aleyhine propaganda yaptılar. Camilerde vaizler "Askere pantolon ve ceket giydiren padişaha Allah'ın yardım etmeyeceğini" söylediler. Dönemin önde gelen devlet adamlarından ve III. Selim muhalifi Tayyar Paşa da "Askerin kâfir elbisesi giydiğini, bunu emreden padişahın dine ve halka ihanet ettiğini" belirterek askeri ve halkı padişaha karşı tahrik etti.

Sadaret kaymakamı ve şeyhülislâm ordunun İstanbul'da bulunmamasından istifade ederek Nizâm-ı Cedid'i ortadan kaldırmak için son hamleyi tasardılar. Trabzon'dan getirilen 2000 asker Karadeniz Boğazı'nda

bulunan kalelerdeki muhafız yamaklarına dahil edilerek, burada bulunan Nizâm-ı Cedid askeri ile kaynaştırılmak istenmişti. Sadaret Kaymakamı Musa Paşa bunları, "Sizler de yeniçeri sayılırsınız. Frenk kılığına girmiş askerle niye konuşuyorsunuz. Size de Nizâm-ı Cedid elbisesi giydirecekler, giymezeniz kovulacaksınız" diye haberler göndererek, tahrik etti. Nizâm-ı Cedid askeri ile yamaklar arasında kavgalar başladı. Köse Mustafa Paşa hadiselerin büyümesi için Boğaz Nazırı Mahmud Raif'e yamaklara da Nizâm-ı Cedid elbisesi giydirilmesini emretti. Bunu haber alan yamaklar isyan ederek, Mahmud Raif ve bazı komutanları öldürdüler. Köse Mustafa Paşa, hadisenin önemli olmadığını belirterek padişahı oyaladı. Bir gün sonra Kabakçı Mustafa'yı kendilerine reis seçen yamaklar İstanbul'a doğru hareket ettiler. Ancak Nizâm-ı Cedid askerinden çekiniyorlardı. Köse Mustafa Paşa, Nizâm-ı Cedid askerine kışlarından çıkmama emrini vererek yamakların hareket sahasını genişletti. Padişaha da yamakların hareketlerinden pişman olduklarını, ancak Nizâm-ı Cedid askeri Boğaz'da bulundukça kendilerini emniyette hissetmediklerini söyledi. Musa Paşa'nın bu sözlerine inanarak, büyük bir hata işleyen III. Selim askerlerin Levent ve Selimiye'deki kışlarına çekilmeleri emrini verdi. Bu sırada yamakların içerisine karışan Şehzâde Mustafa taraftarları, onları kışkırtmaya devam ediyorlardı. Diğer askeri grupların ve ahalinin de katılımıyla asilerin sayısı arttı.

İsyanın büyüdüğünü gören padişah devlet ricalini toplanmaya çağırdı. Ordunun İstanbul'a dönmesinin gerekliliği söylendiyse de III. Selim, Ruslar'ın önünün açılacağını belirterek, bunu kabul etmedi. İstanbul'da bulunan 13 bin Nizâm-ı Cedid askeriyle de isyan bastırılabilirdi. Ancak padişah kan dökülmesini istemiyordu. Bu yüzden bir hatt-ı hümayûn yayınlayarak Nizâm-ı Cedid'i lağvettiğini ilân etti. Bu taviz asilerinin cesaretini iyice artırdı. Köse Mustafa Paşa, padişahın yakını 11 kişinin isimlerini Kabakçı'ya vererek, bunların kellelerini padişahattan istetti. Asilerin istediği kişilerin bir kısmı idam edildi. Daha sonra yeni istekleri olan İrâd-ı Cedid hazinesi de ortadan kaldırıldı, ancak bu tavizlere rağmen asiler dağılmıyordu. Artık sıra padişahın tahttan indirilmesine gelmişti. IV. Mustafa'nın cülusuna dualar okundu ve padişaha tahttan çekilmedikçe askerin dağılmayacağı haberi gönderildi. Bu haberi alan III. Selim "Allah'ın takdiri böyle imiş" diyerek hareme çekilip, tahttan inmeyi kabul etti.

♦ **Soru 13: III. Selim nasıl öldürüldü?**

29 Mayıs 1807'de III. Selim'in tahttan indirilip, yerine IV. Mustafa geçirildi. Asiler III. Selim taraftarlarını her yerde takip ederek öldürdüler. O sırada cephede Ruslar'la savaşan orduya bu haberler ulaşınca, yeniciler burada bulunan Nizâm-ı Cedid taraftarlarını katletmeye kalktılar. Ancak Rusçuk Ayanı Mustafa Paşa'nın tedbirleriyle ayaklanma tesirsiz hale getirildi. Nizâm-ı Cedid taraftarları Alemdâr Mustafa Paşa'nın yanına sığındılar.

IV. Mustafa devlet işlerini düzenleyememişti. Buh-
ranın iyice büyümesi üzerine Rusçuk'ta Alemdâr Mus-
tafa Paşa'nın yanında bulunan Ramiz, Behic, Refik,
Galib ve Tahsin efendiler gibi Nizâm-ı Cedid taraftarı
aydınlar III. Selim'in tekrar tahta çıkarılması için teşeb-
büse geçtiler. Bu sırada Ruslar'la ateşkes yapılmıştı. Or-
duyla İstanbul'a gelen Alemdâr Mustafa Paşa, Kabakçı
ve Şeyhülislâm Ataullah Efendi taraftarlarını cezalandırdı.
28 Temmuz 1808'de askerleriyle birlikte İstanbul'a gire-
rek, sadrazamdan mührü aldı ve saraya doğru hareket
etti. III. Selim'in tekrar tahta çıkarılması için Şeyhülislâm
Arabzâde Arif Efendi'yi, IV. Mustafa'ya gönderdi. Bu du-
rum üzerine hiddetlenen IV. Mustafa, III. Selim ile kendi
kardeşi Mahmud'un öldürülmesini emretti. Alemdâr Mus-
tafa Paşa sarayın kapılarını kırdırırken, III. Selim'in hap-
sedildiği Harem'e gelen IV. Mustafa'nın adamları deski
padişahı katlettiler. Alemdâr, Şehzâde Mahmud'u ise ya-
ralı olarak zor kurtarabildi. III. Selim'i öldürenler daha
sonra birer birer yakalanarak öldürüldü.

♦ **Soru 14: III. Selim'in ölümünden sonra
Nizâm-ı Cedid'in akabeti ne oldu?**

Türk yenileşmesinin öncüsü III. Selim'in ölümüyle
bir dönem kapanmıştı. Alemdar Mustafa Paşa kısa süren
sadrızamlığı zamanında Sekban-ı Cedid adlı yeni bir ordu
kurup, yenilikleri devam ettirmeye çalıştı. Ancak yenice-
nilerin ayaklanması sonucunda Alemdar'ın öldürülmesiyle
yenilikler 1826'ya kadar rafa kaldındı. Asiler, Levent ve

Selimiye kışlarını tahrip edip, yeniliklerin sembolü Üsküdar Matbaası'nı yakmışlardı. Ancak yeniliklere devam edilmemesinin sonuçları ağır oldu. Ruslar, Osmanlı ordusuna ağır mağlubiyetler tattırmaya devam ettiler. Osmanlı İmparatorluğu'nun artık yeniliklerin önünü kapatan yeniçeri ocağını ortadan kaldırmaktan başka çaresi kalmamıştı. II. Mahmud, 1826'da yeniçeri ocağını ortadan kaldırmak suretiyle III. Selim'in tahttan indirilip, öldürülmesiyle yarım kalan yenilikleri radikal bir şekilde uygulamak için fırsat bulabildi. II. Mahmud'un reformlarıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun yalnız askeri değil, idari, iktisadi ve sosyal yapısı tamamen değişti.

◆ **Bibliyografya**

Sema Ankan, *Nizâm-ı Cedit'in Kaynaklarından Ebubekir Râtib Efendi'nin Büyük Layihası*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1997.

Câbî Ömer Efendi, *Câbî Tarihi*, I, haz. Mehmet Ali Beyhan, Ankara 2003.

Kemal Beydilli-İlhan Şahin, *Mahmud Râif Efendi ve Nizâm-ı Cedîde Dâir Eseri*, Ankara 2001.

Ebubekir Râtib Efendi'nin Nemçe Sefaretnamesi, haz. Abdullah Uçman, İstanbul 1999.

Bayram Doğan, *Mustafa Necib Efendi Tarihi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2001.

Koca Sekbanbaşı Risalesi, haz. Abdullah Uçman, İstanbul tsz.

- Engin Çağman, *III. Selim'e Takdim Edilen Layihalara Göre Osmanlı Devleti'nde İktisadi Gelişme*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995.
- Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayûnları: Nizam-ı Cedit 1789-1807*, Ankara 1995.
- , *Selim III'ün Hatt-ı Hümayûnları*, Ankara 1999.
- Ahmet Öğreten, *Nizâm-ı Cedit'e Dair Islahat Layihaları*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1989.
- Gül Akyılmaz, "Sultan III. Selim'in Politika Anlayışı ve Diploması Reformu Çerçevesinde Batılılaşma Siyaseti", *Türkler*, XII, ed. H. C. Güzel-K. Çiçek- S. Koca, Ankara 2002, s. 660-670.
- Kemal Beydilli, *1790 Osmanlı-Prusya İttifakı*, İstanbul 1994.
- , *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane (1776-1826)*, İstanbul 1995.
- , "İgnatius Mouradgea d'Ohsson (Muradcan Tosunyan)", *Tarih Dergisi*, sayı: 34 (İstanbul 1984), s. 247-314.
- , "İlk Mühendislerimizden Seyyid Mustafa ve Nizam-ı Cedit'e Dair Risalesi", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı: 13 (İstanbul 1987), s. 387-443.
- , "Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, I, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1994, s. 72-80.

———, “Osmanlı ve Avrupa Devletleri Arasında İttifaklar ve Siyasi Ahlak (1790-1856)”, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Ankara 1999, s. 35-45

———, “Küçük Kaynarca’dan Tanzimata Kadar Islâhât Düşünceleri”, *İlmî Araştırmalar*, sayı: 8 (İstanbul 1999), s. 25-64

Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, İstanbul 1988.

Engin Çağman, “III. Selim’e Sunulan Bir Islahat Raporu: Mehmed Şerif Efendi Layihası”, *Divan*, sayı: 7 (İstanbul 1999), s. 217-233.

İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, İstanbul 1972.

Ahmet Cevat Eren, “Selim III”, *İslâm Ansiklopedisi*, X, s. 441-457.

Nicolae Iorga, *Osmanlı Tarihi*, V, çev. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara 1948.

Mustafa Kaçar, “Osmanlı İmparatorluğu’nda İlk Mühendishâne’nin Kuruluşu”, *Toplumsal Tarih*, sayı: 54 (İstanbul 1998), s. 4-11.

Ercüment Kuran, *Avrupa’da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri*, Ankara 1988.

Stanford Shaw, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Geleneksel Reformdan Modern Reforma Geçiş: Sultan III. Selim ve II. Mahmud Dönemleri”, *Türkler*, XII, ed.

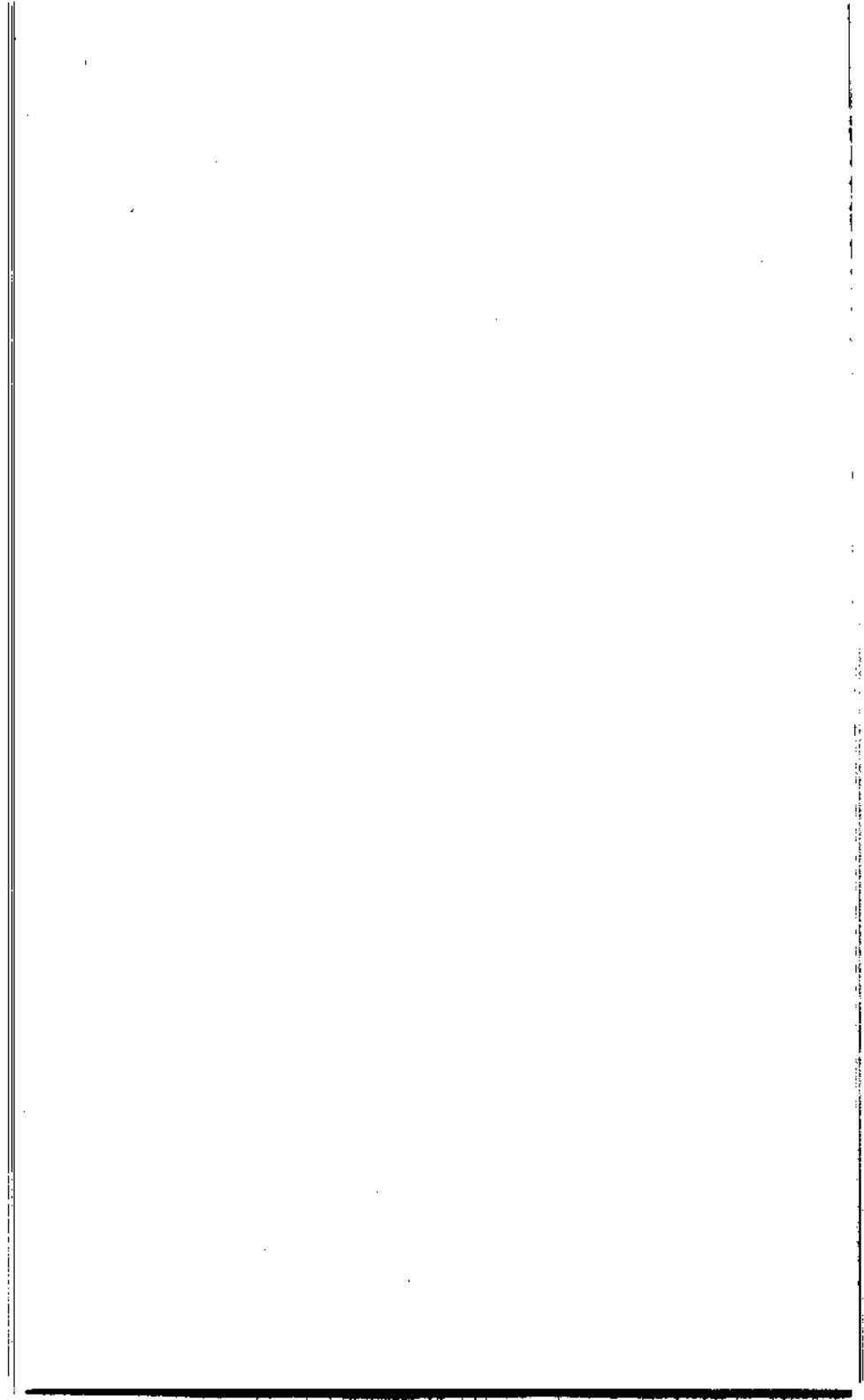
H. C. Güzel-K. Çiçek- S. Koca, Ankara 2002, s. 609-628.

Stanford J. Shaw-Ezel K. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, II, çev. Mehmet Harmanacı, İstanbul 1982.

Midhat Sertoğlu vd., *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, İstanbul 1971.

Adil Şen, *Osmanlıda Dönüm Noktası: III. Selim, Hayatı ve Islahatları*, Ankara 2003.

Fatih Yeşil, *III. Selim Döneminde Bir Osmanlı Bürokrati: Ebubekir Ratib Efendi*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2002.

II. MAHMUD VE DÖNEMİ

♦ Soru 1: *II. Mahmud nasıl bir şehzadelik hayatı yaşadı?*

Şehzade Mahmud, 20 Temmuz 1785'te doğdu. Babası I Abdülhamid, annesi Nakşidil Sultan'dı. Bazı Avrupa kaynaklarında annesinin Fransız asıllı olduğu yönünde iddialar yer almakla birlikte bunların gerçeğe ilgisi yoktur. Bütün hayatı boyunca kullanacağı "Adli" mahlası kendisine daha doğduğu zaman verildi. Hükümdarlığı dönemindeki icraatları nedeniyle, bazıları kendisini devleti tekrar ihya etmek üzere her yüzyılda bir gelmesi beklenen "müceddid", yane yenileyici olarak kabul edip

- * II. Mahmud'un tahta çıkışı sırasında meydana gelen kargaşa, Alemdar Mustafa Paşa'nın öldürülmesi ve yenicheri ocağının ortadan kaldırılması, bu bölümde değil "Osmanlı Tarihinde İsyanlar" isimli bölümünde anlatılmıştır.

“Büyük” sıfatıyla yâd edecek, muhalifleri ise ona “Gâvur Padişah”lığı lâyük görecekti.

Şehzade Mahmud, henüz beş yaşındayken babasını kaybetti. Ancak çocuk özlemi bütün hayatına damgasını vuran III. Selim, küçük Mahmud (ve kardeşi Mustafa) ile yakinen ilgilendi ve kuzeninin rahat bir şehzadelik hayatı geçirmesini sağladı. Mahmud, bu sayede bütün şehzadelere verilen klasik eğitimin yanı sıra devlet idaresi ve reformun kaçınılmazlığı hususunda da hayli iyi yetiştirilerek ufkü genişledi. Atalarından birçokları gibi hat sanatına merak saldı. Kebecizâde Mehmed Vassî'den sülûs-nesih yazıları meşk etti ve 1807'de ondan icâzetnâme aldı. Padişah olduktan sonra da hatla ilgilenmeye devam etti ve celi sülûs hattına yeni bir üslup kazandıran Mustafa Râkım Efendi'yle vefatına dek, çalışmalarını sürdürdü. Güzel ifâde ve yazma hususundaki alâkası yalnız bir sanat meşgalesi olarak kalmamış, devletin çeşitli kademelerinde kendisine sunulmak üzere ya da başka amaçlarla yazılan evrakın hazırlanmasında titizlikle dikkat ettiği karakteristik bir özellik olarak bütün ömrü boyunca devam etmiştir. Bugün bazı yerlerde rastlanılan levhaları, onu görenlerin tarifiyle, sağlam yapılı vücuduna mukabil küçük ve zarif elleri olan II. Mahmud'un hat sanatındaki yeteneğini gözler önüne serer.

Hattatlığının yanı sıra bestekâr da olan II. Mahmud, tambur çalar ve ney üflerdi. Bugün tespit edilebilen 26 bestesi arasında özellikle hicaz dîvanı ünlüdür. “Adlî” mahlasıyla yazdığı şiirlerinden anlaşılaacağı üzere

şehzadeliğinde iyi bir klasik edebiyat eğitimi aldı. Yine bu dönemde, belki de amcası III. Selim'in tesiriyle, askerlik alanına ilgi duydu ve topçuluk eğitimi aldı. Adına menzil taşı diktirecek kadar iyi bir kemankeş (okçu) olan II. Mahmud'un okçuluğa ilgisi ve bu alandaki eğitimi de muhtemelen şehzadeliğinde başladı.

♦ **Soru 2: II. Mahmud tahta nasıl çıktı?**

Kabakçı Mustafa önderliğindeki asilerin, hamisi III. Selim'i tahttan indirip, yerine ağabeyi IV. Mustafa'ya geçirmesiyle Şehzâde Mahmud için kâbus dolu günler başladı. Ancak Alemdar Mustafa Paşa'nın karşı darbesi neticesinde, 1 sene 2 ay kadar süren kısa bir saltanattan sonra IV. Mustafa'ya devirmesiyle bu zor dönem sona erdi (28 Temmuz 1808). Alemdar ve taraftarları III. Selim'in öldürülmesi üzerine hanedanın hayattaki tek erkek üyesi Şehzâde Mahmud'u tahta çıkardı. Osmanlı tarihinde "Mahmud-ı Sâni" olarak bilinen yeni sultanın kılıç alayı İstanbul'da devam eden kanışıklıklar yüzünden ancak 13 Eylül 1808'de, Eyüp'te sağ tarafına Hz. Peygamber'in, sol tarafına da cedit Osman Gazi'nin kılıçlarını takmak suretiyle icra edildi.

♦ **Soru 3: Alemdar Mustafa Paşa'nın öldürülmesinde II. Mahmud'un rolü var mıdır?**

II. Mahmud'un 15 Kasım 1808 gecesi başlayıp bir gün boyunca devam eden yeniçeri isyanını sırasında Alem-

dar Mustafa Paşa'ya yardım etmeyerek sadrazamın ölümüne sebep olduğu iddiaları hâlâ tarihçiler arasında hareketle tartışılan konulardandır. İsyanlar bölümünde daha teferruatlı anlatılacağı için burada Alemdar'a karşı nasıl isyan başlatıldığına değinilmeyecektir. Ancak şunu belirtmek gerekir ki, Alemdar'ın konağının kuşatıldığı sıralarda Topkapı Sarayı da abluka altındaydı ve II. Mahmud'un elinde sarayı savunmak için bile yeterli bir kuvvet bulunmuyordu. II. Mahmud'un, Alemdar'ın öldürülmesine seyirci kalıp kalmadığı bu durumun da göz önünde bulundurularak değerlendirilmesi gerekli bir husustur. Ancak Alemdar'ın ölümüyle birlikte II. Mahmud'un tahtı üzerindeki gölgenin de kalktığı inkâr edilemez bir vakiadır.

♦ **Soru 4: *Sened-i İttifak nasıl ortaya çıktı?***

Tahtını bir âyana, Alemdar Mustafa Paşa'ya borçlu olan II. Mahmud'un saltanatının hemen başlarında meydana gelen ve Osmanlı tarihinde bir başka örneği bulunmayan bir gelişme Sened-i İttifak ismiyle bilinen meşhur belgenin hazırlanmasıydı.

II. Mahmud, 29 Eylül 1808'de, Alemdar'ın arzusuna uyup, Rumeli ve Anadolu'nun meşhur âyanlarını Kâğıthane'deki Çağlayan köşkünde huzuruna kabul etti. Bu meşveret meclisine Serez Âyanı İsmail Bey, Bozok Âyanı Çapanoğlu Süleyman Bey, Manisa Âyanı Karaosmanoğlu Hacı Ömer Ağa, Bilecik Âyanı Kalyoncu Mustafa Ağa, Şile Âyanı Ahmed Ağa, Çirmen Mutasarrıfı Mustafa Bey ile Bolu Voyvodası Hacı Ahmedoğlu Sey-

yid İbrahim Ağa katılmıştı. Ayrıca Nizâm-ı Cedid tarafından Konya Valisi Kadı Abdurrahman Paşa da bu vesileyle İstanbul'a geldi. Görüşmeler sonunda hazırlanan Sened-i İttifak'ı sadrazamdan başlayarak bütün devlet ricâli imzaladıysa da âyanlardan yalnızca Mustafa Bey, Hacı Ömer Ağa, İsmail Bey ve Süleyman Bey belgeye imza koymayı kabul etti.

Âyanlarla devlet ricâlinin birbirlerine karşı hak ve mükellefiyetlerini tespit eden bu belgeye göre, merkezi hükümet âyanları kendi bölgelerinin meşru idarecisi olarak kabul ediyor ve âyanlar da padişahın emirlerine itaat edeceklerine ve gerektiği zaman yardıma geleceklerine dair söz veriyorlardı. Bu belgenin hükümdarın hükümlerlik haklarına gölge düşürmekle birlikte, âyanları itaat altına alacak bir ordusu bulunmayan devletin, bu senedle âyanlarla uzlaşıp, onları merkezi gücün içine çekmeye çalışmasının, günün şartları dahilinde gerçekçi bir davranış olarak değerlendirilmesi gerekir.

♦ Soru 5: *Sened-i İttifak Osmanlı Magna Cartası mıdır?*

Bazı araştırmacılar, Sened-i İttifak'ın, İngiltere'de kralla feodal beyler arasında imzalanan ve demokrasiye giden yolu açan Magna Carta'nın Osmanlılar'daki versiyonu olduğu görüşündedirler. Ancak böyle bir karşılaştırma her açıdan anlamsız ve mesnetsizdir. Hem kavramsal manada, hem de daha önemlisi bu iki vakayı takip eden tarihî, sosyal ve anayasal gelişmelerin seyri

noktasında bu iki olgunun mukayyesini ilmi bir zemine oturtmak mümkün değildir.

♦ **Soru 6: Âyanlara karşı nasıl bir mücadele yürüttü?**

II. Mahmud'un hükümlerlik alanını sarayın duvarlarıyla sınırlayan Alemdar'a ve saltanatının başlarında onun etkisiyle uzlaşmak zorunda kaldığı âyanlara karşı olumlu yaklaşmaması hükümdar asabiyeti içinde gayet doğal bir davranıştır. O, bütün saltanatı boyunca devletin merkezî otoritesini imparatorluğunu dört bir yanına hakim kılmak için inanılmaz bir sabır ve kararlılıkla çalıştı. Nihai amacına ulaşmak adına, karşısına çıkan veya oluşmasına bizzat zemin hazırladığı her türlü fırsat ve vesileyi ustaca yönlendirmeyi ve bunlardan istifade etmeyi başardı, gerektiği zaman da kuvvet kullanmaktan çekinmedi. Bu yolda en fazla kullanılan yöntem, ölen bir âyanın makamının İstanbul'dan gönderilen resmî memurlara verilmesi, o âyanın mirasçısı konumundaki evlat, akraba ve yandaşlarının imparatorluğun diğer bölgelerindeki vazifelere tayin edilerek bu bölgeden uzaklaştırılmalarıydı. Mukavemetle karşılaşılması durumunda âyan veya mirasçıları derhal asi ilân ediliyor ve Osmanlı ordusu bunların tedibine gönderiliyordu.

Anadolu'daki âyanlara karşı yürütülen mücadelenin kilit ismi Hürşid Ahmed Paşa oldu. Diğer taraftan Trabzon valisi, 1812-1813 arasında Karadeniz kıyılarındaki belli başlı âyanı ortadan kaldırdı. Çapanoğlu Süleyman

Bey'in 1814'te ölmesi üzerine mirasçıları arasında başlayan rekabet, bu ailenin geniş mülklerinin devletin eline geçmesini sağladı. 1816'da da Saruhan ve Aydın yörelerini elinde bulunduran Karaosmanoğlu Hüseyin Ağa'nın ölmesiyle, ailenin direnişi kırılıp, buralar merkezî idarenin kontrolü altına sokuldu. 1814-1820 arasında, çok defa kan dökmeden, Trakya, Makedonya, Tuna kıyıları ve Eflak'ın büyük kısmında âyanların iktidarına son verildi. Arnavutluk ve Yunanistan'ın bir bölümüne hâkim olan Tepedelenli Ali Paşa ise 1820-1822 arasındaki şiddetli bir mücadeleden sonra Osmanlı güçlerine teslim oldu, fakat oğullarıyla birlikte idam edildi.

II. Mahmud'un merkezî politikaları, uzun vadede Anadolu ve Rumeli'yi âyandan temizlediyse de, imparatorluğun çetrefilli iş ve dış meselelerle boğuşmak zorunda kaldığı bir ortamda, özellikle bazı uzak eyâletlerde istenilen neticeyi tam manasıyla veremedi. Bir dönem padişahın sağ kolu olan Halet Efendi, 1810'da, Irak'ta Osmanlı iktidarını hiçe sayan Büyük Süleyman Paşa'yı, bölgedeki Memlûkler arasındaki karsılıklardan yararlanarak, öldürtmeyi başardı. Böylece bu zengin eyâlette merkezî otorite yeniden tesis edildi. Ancak kısa bir süre sonra bütün rakiplerini ortadan kaldıran Davud Paşa, 20 yıl süreyle bölgede mahallî Memlûk üstünlüğünü merkezî devletin zafiyetinden kaynaklanmış olarak tekrar kurdu. Bundan sonra Irak'taki Osmanlı iktidan ancak Midhat Paşa'nın valiliği zamanında kurulabilecektir. Benzer bir durum Suriye'de de yaşandı. Halep valisi, 1815-

1820 arasında düzenlediği seferlerle Suriye ve Elbistan'ı âyanlardan temizledi. Ancak önce Lübnan Emiri II. Beşir, sonra da Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa, bölgedeki Osmanlı hükümrânlığına gölge düşürdüler.

Âyanların ortadan kaldırılması merkezî idarenin kurulmasını temin etmiş olmakla beraber bu merkezî otoritenin tam olarak oluşması anlamına gelmez. Özellikle Rumeli'deki âyanların ortadan kaldırılması, daha sonraki yıllarda başlayan ulusal ve dinî ayaklanmalarda Müslüman halkın korumasız kalmasına sebep olmuştur.

♦ **Soru 7: *Balkanlar'da ilk ayaklanmayı kim başlattı?***

Balkanlar'da ilk kıpırdanma Sırp lar arasında meydana geldi. Daha III. Selim devrinde (1804), Sırp halkı, mahallî yeniçerilerin ve âyanların baskısına karşı direniş başlattılar. Bâbiâli bu mücadelede Sırp lar'ı haklı bularak destekledi. İsyanın lideri Kara Yorgi Petroviç okumayazması olmayan, Topalalı bir domuz tüccarı olup, bir dönem Avusturya ordusunda çavuş rütbesinde hizmet vermişti.

Kara Yorgi, Sırp isyanını millî bir ayaklanmaya dönüştürdü ve Ruslar'la irtibata geçti. 1806-1812 Osmanlı-Rus harbi esnasında Rusya, mücadelelerini hâlâ çete savaşları şeklinde sürdüren Sırp lar'a askerî destek verdi. Ancak Avusturya kendi sınırlarında, Rusya'nın himayesinde bir Sırp Devleti kurulmasına karşı çıktı. Rusya karşısında mağlup olarak, 1812'de Bükreş Antlaşması'nı im-

zalamak zorunda kalan Osmanlı hükümeti, antlaşmada Sırlar'a özerklik vereceğini taahhüt etti. Ancak bu sırada Rusya ile Fransa arasında büyük bir savaşın patlak vermesi (Napolyon'un Moskova seferi) üzerine buna uyulmadı. Bâbiâli, Sırlar'ın Rus desteğinden mahrum kalmaları ve isyanın liderleri arasında anlaşmazlıklar çıkmasından istifadeyle, asileri tenkil için harekete geçti. Sırbistan'a giren Osmanlı kuvvetleri Ekim 1813'te isyanı kontrol altına aldı. Bu gelişmeler üzerine Kara Yorgi, Avusturya'ya kaçtı.

♦ **Soru 8: II. Mahmud, Sırbistan'da nasıl bir siyaset izledi?**

Bâbiâli, isyan sonrası Sırbistan'da yeni düzenlemeler yaptı. Osmanlı hâkimiyetini kabul eden Sırp âyanları, kendi bölgelerinin knezi, yani idarecisi kabul edildiler. Kara Yorgi'nin rakibi ve ülkenin nüfuzlu ailelerinden birine mensup olan Miloş Obronoviç, Rudnik, Pojega ve Alacahisar Büyük Knezi kabul edildi. Ancak yapılan yeni düzenlemelere rağmen Sırp halkı ile mahallî Osmanlı idarecileri arasındaki çatışmalar yer yer devam etti. Belgrad paşasının hismindan kaçarak kurtulabilen Miloş, 1815'te Takovo Kasabası'ndaki kilisenin önünde başknez sıfatıyla ayaklanmayı tekrar başlattı. Napolyon'un önce Rus seferinde ağır bir hezimete uğraması, sonra da Waterloo'da Avrupa için bir tehdit olmaktan çıkartılması üzerine Rusya, Sırp isyanının bu ikinci dalgasına tekrar destek verecek bir konuma gel-

mişti. Böyle bir müdahaleden çekinen Bâbiâli, 1815 sonbaharında İstanbul'a gelen Sırp elçilik heyetinin, Türkler'in Sırbistan'dan uzaklaştırılması karşılığında vergileri düzenli olarak ödeme ve silahlarını teslim etme tekliflerine uzlaşmacı bir karşılık verdiler. Bir Osmanlı ordusu Sırbistan'a girdiyse de büyük çatışmalar yaşanmadı. Belgrad ve Semendire, Osmanlı güçlerine teslim edildi. Miloş Obronoviç Sırp halkının eskisi gibi padişaha bağlı kalmak istediğini bildirdi. Herhangi bir dış müdahaleye izin vermek istemeyen Bâbiâli, 1817'de, Miloş Obronoviç'i başknez olarak tanıdı ve Sırp'lar'a imtiyazlı prenslik statüsü vermeyi kabul etti.

Miloş Obronoviç, 1817'de ayaklanmayı tekrar alevlendirmek için Sırbistan'a geri dönen Kara Yorgi'yi Semendire'de yakalatıp, öldürttü ve kesik başını İstanbul'a gönderdi. Sırp'ların imtiyazlı konumu, Rusya ile yapılan 1826'daki Akkerman ve 1829'daki Edirne antlaşmalarıyla da tasdik edildi. II. Mahmud'un 1830'da verdiği bir hatt-ı hülmâyûnla, Obronoviç ve soyundan gelecekler tarafından idare edilecek özerk bir Sırbistan resmen tanındı. Obronoviç, altı kazanın Sırp'lar'a verilmesi talebinin II. Mahmud tarafından geri çevrilmesi üzerine, 1833'te tekrar harekete geçip, prensliğin topraklarını kuzeyde Tuna, batı ve doğuda Drina ve Timok ve güneyde Aleksinat ve Niş'e kadar genişletti. Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın isyanı nedeniyle oldukça sıkıntılı günler yaşayan Osmanlı hükümeti, bu oldu bittiyi kabullenmek zorunda kaldı.

Sırbistan'a özerklik kazandırmayı başaran Miloş, ülkesini millî bir devlet hâline getirmek çabaları esnasında idaresi altındakilere karşı takip ettiği sert politikalar yüzünden halkını kendisinden soğuttu. Miloş'un emellerini sınırlandırmak isteyen Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya tarafından desteklenen muhalefetin basıısıyla, 1838'de Sırbistan'da anayasal bir düzen kuruldu ve ülkenin 17 üyeden oluşacak bir senato eliyle yönetilmesi kararlaştırıldı.

Sırbistan, bundan sonraki yıllarda, bir taraftan Avusturya ile Rusya arasındaki nüfuz çekişmesine sahne oldu, diğer taraftan da Obronoviç ile Kara Yorgi ailelerinin bitip tükenmek bilmez taht mücadelelerine şahitlik etti. Osmanlılar'a karşı ilk millî isyanı başlatmalarına rağmen, ancak 1877-1878 Osmanlı-Rus harbi sonrasında bağımsızlıklarına kavuştular.

♦ Soru 9: Yunan isyanı nasıl çıktı?

Rumlar, Osmanlı toplumunda ticaret, gemicilik, bankerlik gibi mesleklerle zenginleşmişler, devletin bazı önemli makamlarını elde etmişlerdi. Bu zenginlik ve Batıyla kurdukları sıkı ilişkiler sayesinde modern okullar kurdular. Batıdan kitaplar getirtirerek bunları tercüme ettiler, yeni kütüphaneler kurdular. Fransız İhtilali'nin yaydığı milliyetçilik, bağımsızlık fikirleri diğer birçok millet gibi Yunanlılar'ın da düşlerinde yer etmeye başladı. Ruslar'ın, Osmanlılar'la her savaşa tutuştuklarında aralarında Rumlar'ın da bulunduğu Osmanlı Ortodoks tebaasını ayaklandırmaya çalış-

maları zamanla önemli yansımalar buldu. 1804'te başlayan Sırp İsyanının muhtariyetle neticelenmesi, benzer emeller taşıyanlar için bir cesaret kaynağı oldu.

Rumlar'ın bağımsızlığı için ilk adım, bir Rum tüccarı olan Manuel'in, iki arkadaşıyla birlikte, 1814'te Odesa'da Philike Heteria Cemiyeti'ni kurmasıyla atıldı. Cemiyetin başkanlığına Rus Çarı'nın Rum asıllı yaveri Aleksandır İpsilanti getirildi. Çarın himayesinde faaliyet gösteren cemiyet, kısa sürede Rum önde gelenlerinin birçoğunu bünyesine kattı, şube sayısını arttırdı. İpsilanti, Sırp'lar'la ve Avrupalı bazı devletlerle temasa geçti. Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa, kendisine mahallî destek sağlama adına, kiliseler yapmak, Rumca eğitimi teşvik etmek, Rumlar'ı asker olarak kullanmak suretiyle Rumlar'ın bilinçlenmesinde önemli rol oynadı, ancak onları sıkı şekilde kontrol altında tuttu. Tepedelenli, 1820'de Osmanlılar'a karşı yürüttüğü mücadelede, Rumlar'ı da isyana teşvik etti. Onun yakalanıp, oğullarıyla birlikte idam edilmesi bölgede büyük bir otorite boşluğu doğurdu ve bu durum Rum çetelerinin işini kolaylaştırdı.

Aleksandır İpsilanti, Şubat 1821'de, yıllardır hazırlandığı Rum isyanını Eflak'ta başlattı. İsyan kısa sürede Boğdan'a sıçradı. İsyan mahalli olarak bu bölgelerin seçilmesinin sebepleri, Fenerli Rumlar'ın XVIII. yüzyılın başlarından itibaren bu iki bölgeyi voyvoda sıfatıyla yönetmeleri ve bu sayede buralarda güçlü akrabalık ilişkileri kurmaları, her iki bölgede geniş mülklere sahip olmaları, Sırp, Bulgar ve Rumen topluluklarından yar-

dım almayı ümit etmeleri idi. Bir diğer sebep de 1812 Bükreş Antlaşması gereği, Osmanlılar'ın Rusya'dan izin almaksızın bu bölgelere asker sokamayacağını düşünülmesiydi.

İtalya ve İspanya'daki devrimci hareketleri görüşmek üzere Laibach'ta toplanan Avrupa'nın önde gelen devletleri, konferans devam etmekteyken kendilerine ulaşan Eflak ve Boğdan'daki Rum isyanından ciddi rahatsızlık duydular. Avrupa'da mevcut dengenin (Avrupa Sistemi) bozulmaması için bu tür isyanlarda meşru hükümdarların desteklenmesi gerektiğini savunan Avusturya Başbakanı Prens Metternich, Rus Çarı I. Aleksandır ve diğerlerini isyanın desteklenmemesi hususunda ikna etti. Diğer taraftan ne Rumenler kendilerini sömürmekten başka bir şey yapmayan Rumlar için kanlarını dökmeye yanaştı, ne de Bulgar ve Sırp isyana katıldı. İsyan Rum halkı arasında da geniş bir taraftar kitlesi bulamadı. Osmanlılar, böylece iç ve dış destekten mahrum kalan Memleketeyn'deki isyanı sert tedbirlerle bastırmayı başardılar. Metternich, Aleksandır İpsilanti'yi yakalattırarak hapsedirdi.

♦ **Soru 10: Rum Patriği neden asıldı?**

Mora'da Nisan başlarında Patras'da başlayan isyan geniş bir tabana dayandığı için kısa sürede Orta ve Güney Yunanistan ile bazı adalara yayıldı. Birkaç hafta içinde Mora'daki bütün Müslümanlar'ın öldürülmesiyle gelişen isyan ve asilerin masum Müslüman ahaliye karşı uyguladıkları vahşi katliam haberleri İstanbul'da infial ya-

rattı. Bu ayaklanmaya destek verdiği kabul edilen Rum Patriği Gregor, paskalya günü Patrikhane'nin Petro Kapısı'nda asıldı (22 Nisan 1821). Bazı metropolitler, Divân-ı Hümayûn ve Donanma tercümanları idam edildiler. Osmanlı toplumunun seçkin bir zümresi olan Fenerli beyler itibarlarını yitirdiler.

♦ **Soru 11: Yunan isyanı nasıl büyüdü?**

Osmanlı hükümetinin, Mora isyanına, isyanın daha ilk başladığı zamanlarda yeterli kararlılıkla eğilememesi hem isyanın genişleyerek sürmesine hem de Avrupa kamuoyu nezdinde Osmanlılar aleyhinde yoğun bir propagandanın yapılmasına imkân tanıdı. Helen hayranlığı etkisiyle Avrupa aristokrasisi ve aydınları, Rum isyanını Helenler'in özgürlük mücadelesi ve bir Hristiyanlık davası olarak coşkuyla alkışladılar. Avrupa'nın dört bir tarafında Helen Dostluk Komiteleri kuruldu, birçok kişi Rumlar'a sağladıkları maddi ve manevi destekle yetinmeyerek gönüllü savaşçılar olarak Mora'ya geldiler.

1822'de İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na, Georg Cannig'in atanması, 1825'te de Çar I. Aleksandır'ın ölmesi üzerine tahta I. Nikola'nın geçmesi, Osmanlılar'ın Mora'daki işini çıkmaza soktu. Zira Cannig tam bir Helenist'ti, I. Nikola ise Osmanlılar'ın tamamen tarih sahnesinden silinmesini şiar edinmişti. Halbuki Mısır'ın güçlü valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa 1825'te Osmanlı ve Mısır kuvvetleriyle Mora'ya çıkmış ve yavaş yavaş asileri tenkil etmeye başlamıştı. İngilizler'in

Cannig'in başını çektiği yeni Helenist politikasından son derece rahatsız olan ve ulusal ayaklanmalara karşı olan Metternich, bu meseleyi görüşmek üzere, Petersburg'da, İngiltere'nin katılmadığı, bir konferans tertipledi. Rumlar, konferansta Rusya'nın üç özerk prenslikten oluşacak bir Yunanistan kurulması teklifini reddettiler ve İngiltere'ye yanaştılar. Bir çözüme ulaşamayan konferans sonunda Osmanlılar'dan, Rumlar'a bazı ayrıcalıklar vermesi istendi. İbrahim Paşa'nın asileri tamamen ezmeğe yaklaştığı bir sırada, İngiltere ve Rusya 4 Nisan 1827 tarihli Petersburg Protokolü'yle Mora'nın özerk olması konusunda anlaştılar. Avusturya ve Prusya'nın itirazlarına rağmen Fransa da 6 Temmuz'da imzalanan Londra Protokolü'yle bu karara destek verdi. Osmanlı hükümeti Londra'da alınan kararları, içişlerine müdahale olarak değerlendirip, reddetti. İkinci bir notanın da reddedilmesi üzerine İngiltere, Rusya ve Fransa kuvvetlerinden oluşan bir müttefik donanması 20 Ekim'de Navarin'de demirli Osmanlı-Mısır donanmasını yaktı. Osmanlılar'ın yine Rumlar'a özerklik verilmesini reddetmeleri üzerine Rusya 26 Nisan 1827'de Osmanlılar'a karşı harp ilân etti. Fransa ile İngiltere ise Mısır kuvvetlerini Mora'dan çıkarmak için bölgeye asker sevk etmeyi kararlaştırdılar. İbrahim Paşa Fransızlar'la anlaşıp, alalecele Mısır'a döndü. Osmanlılar, herşeye rağmen taviz vermeme politikalarını ısrarla sürdürdüler. Üç müttefik 22 Mart 1829'da Londra'da bir araya gelerek Yunan devletinin sınırlarını ve statüsünü tespit ettiler. Ruslar karşısında ağır bir mağlubiyete uğ-

rayan Osmanlılar, sonunda 14 Eylül'de Rusya ile imzalanan Edirne Antlaşması'yla Londra'da alınan kararları tanımak zorunda kaldılar.

♦ **Soru 12: Yunan Devleti nasıl kuruldu?**

Rusya'nın baskısı ile kurulan ve onun denetimine giren Özerk Yunan Devleti, İngiltere ve Fransa'yı memnun etmedi. Üç devlet arasında Londra'da yapılan görüşmelerde İngiltere, Fransa'nın da desteğiyle Yunanistan'ın sınırlarının küçültülmesi, buna karşılık Yunanistan'a tam bağımsızlık verilmesi teklifini Rusya'ya kabul ettirdi. 3 Şubat 1830'da imzalanan bu protokol kararları, 24 Nisan'da Osmanlı İmparatorluğu tarafından kabul edildi. Böylece, ilk defa imparatorluk tebaasından bir grup bağımsızlığını kazanmış oldu. Bu, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanma sürecinin başlangıcıydı. Yunanistan'ın yayılmacılık hırsı kısa süre sonra, başta Adalar Denizi olmak üzere bölgede yeni gerilimlerin yaşanmasına sebebiyet verecekti.

♦ **Soru 13: Kavalalı Mehmed Ali Paşa Mısır'a nasıl hakim oldu?**

Aslen Konya'dan Drama Sancağı'na göçmüş bir Türk ailesinin çocuğu olarak dünyaya gelen Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Napolyon'un Mısır'ı işgali üzerine (1798), Osmanlı hükümetinin bu bölgeye sevk ettiği orduya görevli bir askerdir. Fransızlar'ın Mısır'ı boşaltmasından sonra (1802) burada yaşanan karışıklık ortamında,

zekâsı ve becerisi sayesinde yavaş fakat emin adımlarla ilerleyerek, önce hayli zayıflamış konumdaki yerel güçleri sonra da Osmanlı valilerini alt etmeyi başardı. Osmanlı hükümeti, Temmuz 1805'te yıllık vergiyi ödemesi ve Hicaz'ı işgal eden Vehhabileri ortadan kaldırması şartlarıyla Kavalalı'yı Mısır valisi olarak tanıdı. Artık Mehmed Ali Paşa, Mısır'ın tek hâkimi, Gilbert Sinoue'nin tabiriyle "son firavunu" oldu.

1807'de İskenderiye'ye çıkartma yapmak isteyen İngilizler'i püskürtmeyi başardığı gibi, Mekke ve Medine'deki Vehhabi tasallutuna son verdi. Yerini sağlamlaştıran Kavalalı, Sudan'ı da hâkimiyeti altına aldı. Sert tedbirlerle Mısır'ın tarım ve ticaretine yeni bir düzen verip, gelirlerini arttırdı; Fransızlar'ın yardımıyla birçok okul kurup, Batılı usullerle yetişmiş ve teçhiz edilmiş bir ordu tesis etti; İstanbul'u gölgede bırakan bir hız ve kararlılıkla Mısır'ı ekonomik olduğu kadar askeri yönden de güçlendirdi.

♦ **Soru 14: Kavalalı neden isyan etti?**

1821'de başlayan Yunan isyanının bir türlü dizginlenememesi üzerine II. Mahmud, Kavalalı Mehmed Ali Paşa'dan yardım birlikleri istedi. Kavalalı, oğlu İbrahim Paşa'ya Mora valiliği verilmesi şartıyla bu isteği kabul etti. 1825'te Mora'ya çıkan İbrahim Paşa isyanı bastırdı. Ancak 1827'de İngiliz, Fransız ve Rus gemilerinden oluşan müttefik bir donanmanın Navarin'deki Osmanlı-Mısır donanmasını imha etmesi sonrası yaşanan gelişmeler Yu-

nan isyanın olduğu gibi Sultan II. Mahmud ile Kavalalı Mehmed Ali Paşa arasındaki ilişkilerin de rengini değiştirdi. İbrahim Paşa'nın müttefiklerin isteğine uyup, kimseye danışmadan Mısır kuvvetlerini Mora'dan çekmesi İstanbul'da ciddi rahatsızlığa yol açtı. 1828'de başlayan Rus savaşında Kavalalı'nın vaadettiği muharip kuvvetin yerine yalnızca bir miktar para göndermekle yetinmesi II. Mahmud'un canını büsbütün sıktı. Mehmed Ali Paşa ise Mora'nın kaybedilmesi üzerine Suriye valiliğinin kendisine verilmesini istemiş, buna karşılık İstanbul'dan sadece Girit valiliğinin verilebileceği cevabını almıştı. Ancak Mehmed Ali Paşa, bir süredir isyanların eksik olmadığı sorunlu bir bölge olan Girit'i reddederek, Suriye konusundaki ısrarını sürdürdü. Bu arada Kavalalı'nın İşkodra Valisi Mustafa Paşa'yı Kuzey Arnavutluk'ta Osmanlı merkezî idaresi aleyhine bir isyan çıkartmaya kışkırtan mektuplarının Osmanlı hükümetinin eline, II. Mahmud'un da Şam valisini Mısır'a sakdinya memur eden emirlerinin Kavalalı'nın eline geçmesi iki taraf arasındaki gerginliği had safhaya çıkardı.

♦ **Soru 15: Kavalalı isyanı nasıl büyüdü?**

Nihayet Kasım 1831'de İbrahim Paşa kara ve denizden Suriye'ye girdi. Kavalalı Mehmed Paşa bu harekâtı, sadece hakkı olan bir bölgeyi ele geçirmeyi hedefleyen bir sefer olarak ilân etti ve padişaha bağlı olduğunu vurguladı. Mısır valisinin asıl gayesi ise bağımsızlık kazanmaktı ve bunu temin etmek için ortam hayli uygundu.

Zira Osmanlı İmparatorluğu'nun donanması Navarin'de yok edilmiş, yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra Batılı usullere göre tesis ettiği Mansure ordusu etkili bir güç hâline gelmemişti. İbrahim Paşa 1831-1832 kışında Gazze, Yafa, Kudüs, Hayfa ve Akka'yı, kısa süre sonra da Lübnan emirinin yardımıyla Sayda, Beyrut, Trablus gibi Suriye'nin diğer bölgelerini ele geçirdi. 18 Haziran 1832'de Şam'a girdi. II. Mahmud, Mart 1832'de Kavalalı ve oğullarını asi ilân edip, Ağa Hüseyin Paşa idaresindeki bir orduyu onları tenkile memur etti. Suriye'de savunma hatlarını güçlendiren ve çeşitli vaadlerle Araplar'ı kendi tarafına çeken İbrahim Paşa, Temmuz'da Belen ve Humus'ta cereyan eden iki savaşta Osmanlılar'ı mağlup etmeyi başardı. Kavalalı Mehmed Ali Paşa, oğluna artık daha ileri gitmemesi emrini verdi. Şimdi bütün Suriye'nin kendisine verileceğini umuyordu. Ancak II. Mahmud, bu isteği reddettiği gibi, Sadrazam Reşid Mehmed Paşa idaresinde yeni bir orduyu Anadolu'ya gönderdi. Diplomatik teşebbüslerden bir sonuç çıkmaması üzerine Konya'ya giren İbrahim Paşa, 21 Aralık 1832'de Konya yakınlarında yapılan savaşta Osmanlı ordusunu mağlup ve sadrazamı esir etti. Böylece Osmanlı savunma gücü çöktü ve Mısır kuvvetlerine İstanbul yolu açıldı.

◆ **Soru 16: Kavalalı isyanı nasıl sona erdi?**

Osmanlı hükümeti şimdi kaderini, artık savaşların nihaî belirleyicisi olan diplomasiye bağlamak zorundaydı. Fransa, Kavalalı'nın yanında saf tutmaktaydı.

Kendi sorunlarıyla uğraşmakta olan İngilizler, yardım talep etmek üzere Londra'ya gelen Namık Paşa'nın bütün ısrarlarına rağmen harekete geçmeyi reddettiler. Bölgede zayıf bir Osmanlı hâkimiyetini güçlü Kavalalı idaresine tercih eden, bu anlamda yardıma çağrılmasa da müdahale edeceği kesin olan Rus Çarı Nikola, II. Mahmud'un yardım isteğini kabul ederek, 25 Aralık'ta ön görüşmeleri yapmak üzere bir Rus askerî heyetini İstanbul'a gönderdi. İbrahim Paşa, 2 Şubat 1833'te Kütahya'ya girdi. Bu aşamada Kavalalı ve oğlu İbrahim Paşa'nın asıl emellerinin İstanbul'u ele geçirmek ve hatta Osmanlı hanedanına son vererek tahtı devralmak olduğu söylenir.

II. Mahmud'un talebi üzerine bir Rus filosunun Boğaz'a girerek 5 Nisan 1833'te Beykoz'a 13 bin asker çıkartması bir anda uluslararası diplomasiyi hareketlendirdi. Ruslar'ın Boğaz'a yerleşmesinden son derece rahatsız olan İngiltere ve Fransa, Osmanlı hükûmeti ve Kavalalı Mehmed Ali Paşa üzerinde baskı kurarak, iki tarafı savaşa son vermeye zorladılar. 6 Mayıs 1833'te meydana gelen Kütahya uzlaşması ile Suriye ve Adana Mehmed Ali Paşa idaresine verildi. Ancak Mısır meselesinin bu ilk safhasına son veren antlaşma, ne emellerine çok yaklaşmış bir haldeyken geri adım atmak zorunda bırakılan Mehmed Ali Paşa'yı, ne de devletin mevcudiyetini tehdit eden bir asiye tepeleyemeyen II. Mahmud'u memnun etti. Ayrıca, Rusya'nın, Osmanlılar'la imzaladığı Hünkâr İskelesi Antlaşması'nda

(8 Temmuz 1833) muhtemel bir Mısır saldırısı karşısında tekrar yardıma gelmeyi taahhüt etmesi ve antlaşmanın gizli bir maddesiyle bu yardımı mukabilinde Boğazlar'ı düşmanlarına kapatıp kendisine açık tutmayı başarması, ileride "Boğazlar Meselesi"nin patlak vermesine zemin hazırladı.

II. Mahmud ile Kavalalı Mehmed Ali Paşa arasında süren zoraki barış, Haziran 1839'da yerini nihai hesaplaşmaya bıraktı. İbrahim Paşa, 24 Haziran 1839'daki Nizip Savaşı'nda Osmanlılar'ı ağır bir mağlubiyete uğrattı. II. Mahmud için en büyük talih 1 Temmuz'da ecelin kendisine yenilgi haberinden daha önce ulaşmasıydı. Mısır meselesinin bu ikinci safhasında da son sözü söyleyen yine Büyük Güçler oldu. Osmanlı tarafını tutan etkin İngiliz diplomasisi sayesinde imzalanan 1841'deki Londra Antlaşması'yla Mehmed Ali Paşa, Mısır'ı irsen idare etme hakkına karşılık, Suriye, Hicaz ve Girit'i terketti.

♦ **Soru 17: Tepedelenli Ali Paşa kimdir?**

Tepedelenli Ali Paşa, Kütahya Mevlevihanesi'ne mensup Nazif adındaki Mevlevi bir dervişin torunuydu. Nazif, XVI. yüzyıl sonlarında Balkanlar'ın çeşitli bölgelerini dolaştıktan sonra Arnavutluk'ta Tepedelen köyüne yerleşmişti.

Nazif'in torunlarından Veli eşkiyalığıyla nam sakdı, kardeşlerini bile öldürdü. Veli Bey'in 1744'te doğan Ali isimli oğlu Tepedelenli olarak anılacak ve Osmanlı'ya Mora'yı kaybettirecekti.

Ali daha on dört yaşında iken koyun, keçi çalan komşu köylere baskın düzenleyen küçük bir çetenin içinde faaliyet gösteriyordu. İyi bir binici, keskin nişancı ve gözü pek birisi olan Ali kısa zamanda nam saldı.

Ali, 1768'de Delvine Valisi Kaplan Paşa'nın kızı Emine'yle evlendi. Tepedelenli kendisine iyilik yapan kayınpederini hileyle ortadan kaldırttıktan sonra yerine paşa olanları da çeşitli ayak oyunlarıyla ortadan kaldırıp, Ağustos 1784'te Delvine Paşası oldu. Başlangıçta Osmanlı yönetimine şirin görünmek için bölgedeki eşkiyalardan birini temizledi. Böylece hızla yükseldi. 1785'te Yanya Paşalığı da idaresine verildi. Ancak hırsı yüzünden birkaç defa görevlerinden azledildi. Ancak yaptığı çeşitli ayak oyunlarıyla 1787'de tekrar Yanya Paşası oldu. Oğlu Veli Bey, Derbentler Nazırlığı'na tayin edildi. Diğer oğlu Muhtar Paşa'ya Eğriboz ve Karlılı sancaklarının idaresi verildi. Böylece sadece Ali değil oğulları da artık paşaydı ve hayli geniş bir bölgeye Tepedelenli hânedarı hükmediyordu.

♦ **Soru 18: Tepedelenli isyanı nasıl çıktı?**

Tepedelenli bölgede hakimiyetini kuvvetlendirmek için hükümetin emirlerine rağmen Avlonya Mutasarrıfı İbrahim Paşa'yı yok etti. Mora ve Eğriboz hariç Yunanistan'ın kalan bölgeleri de hükmü altına girmişti. Ancak son gelişmeler üzerine Sultan II. Mahmud ve Osmanlı yönetimi Tepedelenli'nin yok edilmesi gerektiğini anlamıştı.

Osmanlı İmparatorluğu Balkanlar'da uzun süredir Avusturya ve Rusya ile savaş hâlinde, ordusu ise birçok cepheye dağılmış perişan bir durumdaydı. Üstelik bu güçlü valiyi yerinden oynatmak olumsuz neticelere yol açabilirdi. Bölgede yeniden meydana gelebilecek eşkiyalık hareketleri ve Rumlar'ın da bağımsızlık için ayaklanma ihtimalleri Tepedelenli belasından daha da tehlikeli olacaktı.

Bu sırada meydana gelen bir olay Sultan Mahmud'a son kararını verdirdi. Tepedelenli Ali Paşa'nın adamlarından Paşo İsmail Bey İstanbul'a gelip, Yanya Paşası'nın bağımsız bir devlet kurma hayali kurduğunu ve zalimliklerini anlatmıştı. Bu durumu haber alan Tepedelenli İstanbul'a adam göndererek, Osmanlı Sarayı'nın koruması altında olan Paşo Bey'e suikast yaptırdı. Bu durum resmen padişaha meydan okumaktı. Tepedelenli'nin sonu gelmişti. Mora Valisi Hurşid Ahmed Paşa komutasında bir ordu Tepedelenli'nin üzerine gönderildi.

Tepedelenli, Osmanlı ordusunun etkinliğini kırmak ve gücünü bölmek için bir süredir içten içe isyana hazırlanan ama kendisinden korktukları için cesaret edemeyen Rumlar'ı Mora, Adalar, Sırbistan, Eflak ve Boğdan'da isyan etmeleri için teşvik etti.

♦ **Soru 19: Tepedelenli isyanı nasıl sonuçlandı?**

Tepedelenli'nin bütün çabalarına rağmen Osmanlı kuvvetleri bölgede hakimiyeti ele geçirdi. Bunu gören oğulları ve torunları da can korkusuyla birer birer Os-

manlı hükûmetine sığındılar. Ali Paşa, bu durumu öğrenince yıkıldı ise de teslim olmayarak Yanya Kalesi'ne kapandı. Uzun süren bir kuşatma başladı.

Hurşid Paşa, Tepedelenli'ye teslim olursa canının bağışlanacağını bildirdi. Tepedelenli Ali Paşa da buna güvenerek İstanbul'a gitmesi için ferman gelene kadar göl üzerindeki adada bulunan Pandleimon Manastırı'na çekildi. Ancak İstanbul'dan Hurşid Paşa'ya hitaben Tepedelenli'ye verdiği teminatı geri alması konusunda ferman gönderildi. Hurşid Paşa bu emri alınca Yanya'da Ali Paşa'nın katlini emreden sahte bir ferman yazdırdı. Ali Paşa silahını çekip kendisini müdafaaya giriştiyse de vücuduna aldığı sayısız kurşun yarası sonucu 24 Ocak 1822'de öldü.

Kellesi oracıkta hemen bedeninden ayrılarak bal dolu deri bir çuvala konup, İstanbul'a gönderildi. Topkapı Sarayı'nın ibret taşı denen yerine konarak günlerce teşhir edildi. Yerli yabancı birçok kişi Ali Paşa'nın kesik başını görmeye geldiler. Daha sonra ise Tepedelenli'nin başı Silivri Kapısı'nın dışındaki mezarlığa gömüldü. Ali Paşa'nın bedeni ise Yanya'da Fethiye Camii'nin mezarlığına defnedilmişti. Ali Paşa'nın oğullarından Veli ve Muhtar beyler ile torunu Mehmed Bey de öldürüldü.

Şöhreti Osmanlı coğrafyasını aşan Tepedelenli Ali Paşa, Avrupa'da çok iyi tanınmaktaydı. Avrupa'da çağdaşı ünlü Fransız komutan Napolyon Bonaparte'a benzetilerek "Müslüman Bonaparte" olarak adlandırılmıştı. Ayrıca Tepedelenli yaşadığı coğrafyadaki diğer halkla-

nın kültürüne de etki etti. Yunan halk kültürü, destanları ve Türk'ülerinin bir kısmının kahramanıydı.

♦ **Soru 20: Rusya ile yapılan savaşlardan ne netice alındı?**

Darbeler ve karşı darbeler sonrası II. Mahmud Osmanlı tahtına geçtiğinde, 1806'da Rusya'nın, 1807'de İngiltere'nin Osmanlılar'a karşı başlattıkları iki cepheli savaş sürmekteydi. Bu dönemde Avrupa'da yaşanan gelişmeler yeni padişaha iktidarını kurması için gerekli imkânı sağladı. Napolyon Fransasının tehdidini tek başına göğüslemek istemeyen İngiltere, 5 Ocak 1809'da, Kal'a-i Sultaniye Antlaşması'yla Osmanlılar'a karşı saldırgan tavrına son verdi.

Rusya, 1808'de Erfurt'ta, Osmanlılar'ı bu savaşa iten Fransa ile anlaşmamış olmanın verdiği rahatlıkla savaşı daha da şiddetli bir şekilde sürdürmeye devam etti. İki devletin murahhaslarının Yaş'taki barış görüşmeleri, Rusya'nın aşın talepleri ve II. Mahmud'un bunları kesin olarak reddetmesi yüzünden sonuçsuz kaldı. II. Mahmud, 1809'da Davudpaşa'da oluşturulan karargâhta bizzat çalışarak yeni bir ordu topladı ve sadarete Kır Yusuf Ziyaeddin Paşa'yı getirdi. Sadrazam, Ruslar'ı Tuna'nın karşı yakasına çekilmeye zorladı. Pehlivan İbrahim Ağa, Tatarıçe'de Ruslar'ı ağır bir bozguna uğrattı. Fakat Ruslar, 1810'da daha büyük bir taarruz başlatıp, Varna'yı muhasara, Pehlivan İbrahim Ağa'yı esir ve Silistre'yi işgal ettiler. İstanbul'da cihâd-ı ekber ilânı ve Şumnu'da

Ruslar'ın yeni bir mağlubiyete uğratılması, Rus ilerlemesini durdurmaya yetmedi. Padişahın savaşı kesin bir Osmanlı zafarıyla sonuçlandırmak için 1811'de sadarete getirdiği Laz Ahmed Paşa'nın bir süreliğine Osmanlı talihini tersine döndürmesine rağmen, General Markov'un 14 Ekim'de Tuna'yı geçip nehrin sağ kıyısındaki Osmanlı karargâhını ele geçirmesi son ümitleri de tüketti. Laz Ahmed Paşa güç bela Rusçuk'a kaçmayı başarabildi. Ancak tam bu günlerde Napolyon'un Moskova seferine çıkması, Ruslar'ı daha fazla ilerlemekten men etti ve taleplerini yumuşatmaya zorladı. Nihayet 28 Mayıs 1812'de imzalanan Bükreş Antlaşması yıllardır süregelen savaşa son verdi. Rusya, Baserabya dışında ele geçirdiği bütün Osmanlı topraklarından geri çekilmeyi kabul etti.

Osmanlı kaynaklarında "Rum Fetreti" olarak isimlendirilen Yunan isyanı, Osmanlı İmparatorluğu'nu yeni ve belki de bu zamana kadar karşılaştığı en büyük karmasanın içine çekti. Donanması İngiltere, Fransa ve Rusya tarafından Navarin'de ateşe verilen II. Mahmud, herşeye rağmen bu üç devletin Rumlar'la ilgili taleplerini reddetmeyi sürdürdü. Bunun üzerine Fransa Osmanlılar'ı savaşa tehdit etti. Rusya ise tehditle yetinmeyip, 1828'de ordularını Balkanlar ve Kafkasya üzerinden Osmanlı topraklarına soktu. Savaşın başlamasıyla birlikte yaklaşık iki yıl albay rütbeli bir asker olarak, üniformasıyla Rami Kışlası'nda yatıp kalkan II. Mahmud'un bütün çabaları, Rus birliklerinin Edirne'ye kadar gelmelerine ve Doğu Anadolu'nun büyük bölümünü işgal etmelerine engel olamadı. Osman-

lılar, 14 Eylül 1829'daki Edirne Antlaşması'nı imzalayarak mağlubiyeti kabul ettiler. Bu arada, Fransa, 1830'da fırsattan istifade Cezayir'i işgal etti.

♦ **Soru 21: İran ile ilişkiler nasıl cereyan etti?**

II. Mahmud devrinde Osmanlı İmparatorluğu yalnız batılı devletlerin değil, doğu komşusunun saldırganlığıyla da uğraştı. 1790 sonlarında Kaçar hanedanının iktidarı altına giren İran, İngiltere ile Fransa arasında müthiş bir nüfuz mücadelesine sahne oldu. Şah Feth Ali Han, Kafkasya ve Hindistan'ı ele geçirmesine destek vereceklerini vadeden Fransa ile 1807'de Finkenstein Antlaşması'nı imzaladı. Fransızlar İran ordusunu eğitmeye başladı. Kısa süre sonra Napolyon'un İran'a yönelik ilgisi kaybolunca, Şah, İngiltere'ye yanaştı ve ordusunun eğitilmesini İngiliz subaylara emanet etti. 1815'te İranlılar'ı Aras'a kadar çekilmek zorunda bırakan Rusya, İran'da, İngiltere ile gelecek yüzyıla kadar sürecek bir rekabete girdi. Gönkünü kazanmak istediği Feth Ali'yi Osmanlı topraklarına saldırmaya kışkırttı. Osmanlı topraklarına yönelik İran saldırıları 1818'den itibaren hız kazandı. II. Mahmud, bu tacizlerin ardı arkasının gelmemesi üzerine 1820'de İran'a harp ilân etti. Osmanlılar'ın kuzey cephesi Erzurum Valisi ve Şark Seraskeri Hüsrev Paşa, güney cephesi ise mahallî Memlük beylerince idare edildi. Ancak Tepe-delenli Ali Paşa ve Yunan isyanları Osmanlılar'ın bütün enerjilerini batıya kaydırmalarına yol açtı. İran ordusu,

şahın oğulları Abbas Mirzâ idaresinde Doğu Anadolu'ya, Mehmed Ali Mirzâ idaresinde de Irak'a girdi. Kuzeyde Bayezid'i alıp Erzurum'a yönelen, güneyde ise Bitlis üzerinden Diyarbakır'a doğru ilerleyen İran birlikleri, her iki cephede de askerlerini savaştırmayacak duruma düşüren kolera salgını yüzünden perişan olup, barış istediler. 1823 Erzurum Antlaşması'yla iki devlet eski sınırlarına çekilmeyi kabul etti.

♦ **Soru 22: Osmanlı İmparatorluğu'nun karşı karşıya kaldığı diğer dış meseleler nelerdir?**

Son olarak Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın isyanı, Osmanlılar'ı Avrupa arenasında bu defa masa başında sürdürülen bir savaşla karşı karşıya bıraktı. II. Mahmud, devletinin mevcudiyetini tehdit eder hale gelen Kavalalı'dan kurtulmak için çaldığı bütün yardım kapılarının yüzüne kapanması üzerine, son çare olarak, imparatorluğun savunmasını 1833'te Beykoz'a çıkan Rus birliklerine bıraktı. Aynı yıl imzalanan Hünkâr İskelesi Antlaşması'yla Rusya, bir bakıma Osmanlılar üzerinde hâkimiyet kurdu. Ancak bu aşamada İngilizler, Osmanlı İmparatorluğu'nu ne Kavalalı'nın ne de Rusya'nın avuçlarına terketmeye niyetliydi. Osmanlı bütünlüğünün korunmasına yönelik yeni İngiliz dış politikası Osmanlı idarecileri arasında müspet bir karşılık buldu. Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa'nın girişimleriyle 16 Eylül 1838'de imzalanan ve İngilizler'e büyük ticarî imtiyazlar veren Balta Limanı Antlaşması, Mısır isyanının ikinci safhasında İngiltere'nin

Osmanlılar'ın yanında yer almasını sağladı. Kökleri bu dönemde atılan İngiliz dostluğu siyaseti yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı dış politikasına yön veren etkenlerden biri olacaktır.

♦ **Soru 23: Koca Hüsrev Paşa kimdir?**

II. Mahmud döneminin en önemli ismi Hüsrev Paşa'nın hayatı ve tarihi rolü Yüksel Çelik'in araştırmalarıyla ortaya çıkmıştır. 1770'de, henüz 14 yaşındayken, köle olarak İstanbul'a getirilip, Enderûn-ı Hümayûn'a alınan Hüsrev Paşa, XIX. yüzyıl Osmanlı tarihinin en renkli simalarındandı. Buradaki eğitimini tamamlayan Hüsrev Ağa'nın yıldızı III. Selim devrinde parlamaya başladı. Hüsrev Ağa, padişahın süt kardeşi olan Kaptanıderya Küçük Hüseyin Paşa'nın himayesine girdi. Gözü yükseklerde olan ağa, istikbâlini saray dışındaki mevkiilerde görev alarak kurmak istemekteydi. Osmanlılar'ın kadim dost bildikleri Fransızlar'ın 1798'de hiç beklenmedik şekilde Mısır'a saldırması, Hüsrev Ağa'nın beklediği fırsatı ayağına getirdi. Hamisi Küçük Hüseyin Paşa donanmanın başında Mısır'ı Fransızlar'a karşı savunmaya memur kılınca Hüsrev Ağa da Mısır'a gitmek istediğini bildirdi. Bunun üzerine Enderun'dan çıkar edilerek, Küçük Hüseyin Paşa'nın mühürdarı olarak Mısır'a gitmesine izin verildi.

Hüsrev Ağa, emrindeki Osmanlı-İngiliz müttefik güçleriyle birlikte, Fransızlar'dan Reşid ve Rahmaniye'nin alınmasında büyük yararlılık gösterdi. III. Selim, Küçük

Hüseyin Paşa'nın tavsiye ve ricası üzerine, Fransızlar'ın Mısır'dan çıkarılmasında büyük hizmetleri görülen Hüsrev Ağa'yı Eylül 1801'de vezir ünvanıyla Mısır valisi olarak tayin etti. Ancak Hüsrev Paşa, bir yıldan fazla süren Mısır valiliğinde kendisinden ümit edilen başarıyı gösteremedi. Kavalalı Mehmed Ali Paşa, yeni valinin duruma hâkim olamamasından istifadeyle, Arnavut askerlerini Hüsrev Paşa'ya karşı isyan ettirdi. Kahire halkının da desteğini kazanan asiler, Hüsrev Paşa'nın sarayını topa tutup, kendisini de esir aldılar.

İlk idarecilik tecrübesi hüsrarla sonuçlanan Hüsrev Paşa, İstanbul'a döndü. Bir süre değişik bölgelerde valilikler yaptı. 1806-1810 yılları arasında Sırp isyanlarının bastırılmasında kazandığı başarılarla tekrar padişahın gözüne girdi. Bu hizmetleri Ocak 1811'de kaptanıderyalık vazifesine tayin edilmesini sağladı. Yaklaşık yedi yıl süren bu görevinde sadece Akdeniz'de korsan takibiyle yetinmeyip, Osmanlı denizciliğinin ilerlemesi için de birtakım düzenlemeler yapmaya çalıştı. Doğu sınırında 1818'den itibaren İran'la yeni bir savaş ihtimali belirince Hüsrev Paşa, Şark Seraskeri sıfatıyla Erzurum valisi olarak savaşın kuzey cephesini yönetmekle görevlendirildi. 1822'de ikinci defa kaptanıderya oldu. Dört yıl süren bu memuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu'nu köklerinden sarsan Rum asileriyle Akdeniz'de mücadele etmekle geçti.

1827'de Anadolu valiliğinden Asâkir-i Mansûre seraskerliğine tayin edilen Hüsrev Paşa, on yıl kadar süren seraskerlik görevinde yeni askerî sistemin tesisinde

canla başla çalıştı. Yeni ordunun teşkilatlanmasından talim düzenine, kıyafetlerinden yeme içmelerine kadar birçok düzenleme bizzat paşa tarafından yönlendirildi. Bu dönemde Avrupa'nın en güçlü ve dinamik ordularından birine sahip olan Prusya'dan, Osmanlı ordusunun modernleştirilmesinde görev almak üzere askerî uzmanlar getirtilmesini sağladı. Yeni müesseselerin ihtiyacı olan kalifiye elemanların yetiştirilmesi için ilk defa Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi kararlaştırıldığında, bu öğrencilerden birçoğunun masraflarını kendi cebinden karşıladı. Osmanlı devlet adamlarının sefâretlerdeki balolara katılması, posta yolu ve teşkilatının kurulması, devlet dairelerine padişahın resminin asılması için yapılan hazırlıkların organize edilmesi, buna muhalefet edenlerin tedibi ve bunun gibi daha birçok konuda Hüsrev Paşa en önde giden kişiydi.

Hüsrev Paşa, bir taraftan seraskerliğini yaptığı orduyu modernize ederken, bir taraftan da şahsî iktidarını kuvvetlendirmeye çalıştı. Padişah üzerindeki nüfuzundan istifadeyle, kendisine muhalefet eden devlet adamlarını ve bürokratları birer bahaneyle İstanbul'dan uzaklaştırdı. Devlet kademelerinde kimin tayin ve kimin azledileceği artık Hüsrev Paşa'nın iki dudağı arasından çıkacak bir çift söze bağlıydı. Bu sayede elde ettiği muazzam servet paşanın, şatafatı sarayla kıyaslanan Emirgan'daki yalısı ile Bahçekapı'daki konağında lüks bir hayat sürmesini sağladı. Kader, Hüsrev Paşa'ya bütün dünya nimetlerini tattırdı da bir tek evlat mürvetini göstermedi.

O da kendi köklerine nazire yaparcasına köleler yetiştirip, bunları devlet hizmetine kazandırdı. Kırka yakın kölesini üst düzey devlet görevlerine yerleştirmeyi başardı. Meselâ kölelerinden Reşid Mehmed Paşa, kendisinden on yıl önce sadrazamlığa yükseldi.

II. Mahmud'un ölümü, Hüsrev Paşa'ya bir Osmanlı tebaasının hayal edebileceği en son makama ulaşma fırsatı verdi. Sadâret mührünü, padişahın cenaze töreninin başlamasını Çemberlitaş'taki Köprülü Kütüphanesi'nde beklemekte olan Mehmed Emin Rauf Paşa'dan zorla aldığı zaman Hüsrev Paşa'yı dizginleyebilecek kimse yoktu. Zira üst düzey yöneticilerin çoğu ya Hüsrev Paşa'nın kölesiydiler, ya da onun kayırmasıyla bu görevlere getirilmiş kimselerdi. Henüz 17 yaşındaki yeni padişah Abdülmecid, bu okdu bittiyi mecburen kabullendi. Bu sırada kap-tanıderya olan Ahmed Fevzi Paşa ise, Hüsrev Paşa'nın Osmanlı tarihinde eşi benzeri olmayan hareketine muhalefet adına, donanmayı İskenderiye'ye götürüp, devletin bu günlerdeki en tehlikeli düşmanı Kavalalı Mehmed Ali Paşa'ya teslim etti.

Tanzimat Fermanı'nın ilanı ve Mısır meselesinin nispeten Osmanlılar'ın yararına olacak bir şekilde çözüme kavuşturulmasındaki başarısıyla hükümet çevrelerinde güçlü bir mevki kazanan Mustafa Reşid Paşa ve ekibi, bir süre sonra Hüsrev Paşa'nın iktidârını tehdit eder bir hizip hâline geldiler. Hüsrev Paşa'nın devlet kadrolarını çepeçevre kuşatan dalları teker teker budanmaya başlandı. Kölesi Damad Halil Rifat Paşa'nın seraskerlikten

uzaklaştırılmasıyla, tasfiye tehdidi doğrudan doğruya Sadrazam Hüsrev Paşa'ya yöneldi. Paşa'nın Sultan Abdülmecid vasıtasıyla Mustafa Reşid Paşa'yı ortadan kaldırmaya yönelik son hamlesi de sonuçsuz kaldı. Önce sadrazamlıktan azledilip, Emirgan'daki yalısında gözetim altına alındı. Rüşvet aldığı iddiasıyla yargılandığı Medis-i Vâlâ'da suçlu bulunup, Tekirdağ'a sürgün edildi.

İki yıl sonra İstanbul'a dönmesine izin verilen Hüsrev Paşa, 1846'da yeniden seraskerliğe tayin edildi. Bir yıl kadar bu görevde kaldıktan sonra emekliye sevk edildi. 3 Mart 1855'te, bir asra yakın müddetle büyük dâhilî ve haricî gâilelere, Âl-i Osman'ın beş padişahının iktidarına şahitlik eden, Doğu Anadolu dağlarından Tuna ovalarına, Akdeniz'in engin sularından Mısır'ın kırgın kumlarına kadar imparatorluğun dört bir yanını gören yorgun gözlerini hayata kapadı. Sağlığında iken yaptırdığı Eyüp Bostan İskelesi'ndeki türbesine gömüldü.

♦ **Soru 24: Mızıkâ-i Hümayûn nasıl kuruldu?**

Asırlarca Osmanlı askerî müziği olarak kullanılan mehter musikisinden ilk kopuş, Nizâm-ı Cedid ordusunun günlük yürüyüş ve eğitimlerinde kullanılmak üzere, o dönemdeki Fransız subaylarının katkılarıyla, bir boru-trampet takımı oluşturulmasıyla başladı. Bu boru-trampet takımının eğitimi İstanbul'da bulunan Fransız Monsieur Manguel üstlendi. Bu dönemde, birkaç önemli bandocu yetiştirilmekle birlikte, kaliteli bir bando takımı kurulamadı.

Mansûre ordusu kurulduğunda Nizâm-ı Cedid süvari borazancılarından Vaybelim Ahmed Ağa borazan, yine Nizâm-ı Cedid ustalarından Ahmed Usta da trampet çalmakla görevlendirildi. Fransız Manguel, Endurun ağalarına bando eğitimi vermeye çalıştıysa da müzik alanındaki yetersizliğinden dolayı başarılı sonuçlar alamadı.

Mansûre ordusunun kurulmasının hemen ardından her bölüğe dörder trampetçi, zurnacı, tablzen, na'razen ve zilzen neferi tayin olunmuştu. Askeri eğitimlerde bandocu olarak görevlendirilen bu birliğin çaldığı müzik, özellikle ayak talimlerinde istenen ahenk ve coşkuyu vermediğinden, "glarnet tabir edilen düdüğü"ün de mızıka takımına eklenmesi kararlaştırıldı. Bu karar üzerine 10 Mart 1827'de her bölüğe birer klarnetçi atandı.

Serasker Hüsrev Paşa, ordunun süvari ve piyade eğitimini Avrupalı subaylar aracılığıyla modernleştirme gayretlerini sürdürürken, modern Avrupa ordularının vazgeçilmez unsurlarından olan bando meselesine de el attı. Paşa'nın bizzat öncülük ettiği değişikliklerden biri, mızıkacılara üniforma giydirilmesiydi.

Müzik alanında devrin en önde olan ülkesi İtalya'dan mızıkacıları Avrupalı tarzda eğitecek bir şef istenmesi kararlaştırıldı. Serasker Hüsrev Paşa, 1827 Temmuz'unda Sardunya Krallığı'nın İstanbul temsilcisi Marki Groppalo'dan şöhretli bir maestro talep etti. İtalyan makamlarının seçtiği Giuseppe Donizetti, ülkesinde görev yaptığı Casale

Alayı'ndan üç yıl için izin alarak, enstrümanlarla birlikte 17 Eylül 1828'de İstanbul'a geldi.

Donizetti'ye, kendisinden önce hiçbir Avrupalı uzmanın sahip olmadığı geniş yetkiler verildi. Donizetti, Topkapı Sarayı'ndaki Harem ağalarının kabiliyetli ve istekli olanlarından bir bando kurup, eğitime başladı. Mehterin çaldığı peşrev, saz semaisi gibi doğu havalarının yerine birden Batı müziğini ve marşları koyması önemli bir sıkıntı kaynağı oldu. Ayrıca Hamparsum notası bilen öğrencilerine Batı notası öğretirken kendisi de Batı notasındaki işaretlerin Hamparsum notasındaki karşılıklarını öğrendi.

Donizetti, İstanbul'a gelişinden bir ay sonra padişaha ilk konserini verdi, ardından da 11 yıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî törenlerdeki millî marşı olan "Mahmudiye Marşı"nı besteledi. Daha sonra, Sultan Abdülmecid'e ithafen bestelediği "Mecidiye Marşı" 1846'ya kadar bir süre Osmanlı millî marşı oldu.

Donizetti Paşa, 1828 ile 1856 arasında 28 yıllık sürede gerçekleştirdiği çalışmalarla Türkiye'de ilk konservatuar diyebileceğimiz Mızıkay-ı Hümayûn'un kurucusuydu. Türk müziğinin Sultan Abdülmecid, Dürrinigar Kalfa, Necib Paşa, Osman Paşa, Hacı İbrahim Paşa ve Süleyman Paşa gibi pek çok önde gelen ismine de hocalık yaptı. Hizmetleri ve özellikle de sıcakkanlılığı sebebiyle etrafındaki bazı kimseler tarafından Müslüman gibi değerlendirilerek bazen de şaka yollu takılmak üzere "Don İzzet Paşa" olarak adlandırılmıştı.

♦ **Soru 25: Fesin kabulü nasıl gerçekleşti?**

Sultan II. Mahmud Asâkir-i Mansûre ordusunun, kıyafetleri de dâhil, eski askerî sistemden her yönüyle farklı olmasını istiyordu. Yeni askerlerin nasıl bir başlık kullanacakları meselesi reformcu devlet adamlarını türlü arayışlara yöneltti. İlk etapta Mansûre askerlerine, yeniçeriler tarafından hiç kullanılmamış ve sarayda hizmet eden bostancılara has “şubara” denilen yuvarlak tepeli ve dilimli çuhadan yapılmış bir başlık giydirilmesi benimsendi. Bostancıların başlıklarından farklı olması amacıyla, bu şubaraların üzerine sarık sardırıldı ve 1827 ortalarına kadar bu şekilde idare edildi. Ancak ne II. Mahmud, ne de askerler eski devri hatırlatan ve de yağmur, güneş gibi dış etkenler nedeniyle kolayca deforme olan şubaralardan memnundu.

Rum isyanını bastırmak için gittiği askeri harekâttan tam da bu günlerde İstanbul'a dönen Kaptan-ı Derya Hüseyin Paşa, askerlere kullanılacak başlık hususunda padişaha yeni bir alternatif sundu. Küçük Hüseyin Paşa'nın yanında Vidin merkezli Pazvandoğlu isyanını bastırmak için Rumeli'ye gittiğinde donanmada tüfekçi adıyla anılan fesli bahriye birliklerini de bizzat görmüş, sevk ve idare etmişti. Hüseyin Paşa, Mısır'da İngilizler'le birlikte Fransız ordularına karşı savaş vermiş, Avrupa ordularının düzen ve kıyafetlerini yakinen görmüştü. Müslüman olarak Hurşid adını alan bir Fransız subayın tavsiyesi doğrultusunda Tunus'tan getirtilen fesleri kalyoncu birliklerine başlık olarak giydirmişti. 1827'de seras-

ker olan Hüsrev Paşa bu fesli birlikleri de genelkurmay karargâhına nakletmişti. Şubaralara göre çok daha düzgün ve pratik olan bu yeni başlıklar giydirdiği askeriyle II. Mahmud'u bir Cuma selamlığından sonra selamlayan Hüsrev Paşa'nın birlikleri ve özellikle fesleri padişah tarafından çok beğenilince bütün askeri birliklere fes giydirilmesi kararlaştırıldı.

Muhafazakâr çevrelerin fese tepki göstereceği yolunda beyan edilen mazeretlere cevap olarak, bunun Müslümanlarca kullanılan bir başlık olması en önemli savunma olacaktı. Ayrıca camilerde meşhur vaizler tarafından fes giymenin dinen caiz olduğu halka anlatılarak muhafazakâr çevrelerden gelecek tepkinin önüne geçilmesi kararlaştırıldı. Nihayet devletin zirvesinde yapılan bu görüşmenin ardından püskülü çok uzun olmamak şartıyla askere fes giydirilmesi ve halktan buna karşı muhalefet eden olursa şiddetle cezalandırılması resmen kabul edildi. Ardından da Tunus'tan ilk parti olarak 50 bin fes ısmarlandı.

Fes giyilmesi resmen kabul edildikten sonra çıkarılan 1828 Kıyafet Nizamnamesi'ne fesle ilgili de birtakım hükümler kondu. Buna göre kara askerinin deniz askerinden ayırt edilebilmesi için Mansûre neferlerinin feslerine eğri sarık sardırılması, ulema da dahil olmak üzere tüm devlet memurlarının fes giymesi karar altına alındı. Ancak memurların asker takımından ayrılabilmesi için feslerine hiçbir şey sarmamaları, yani dal fes giymeleri öngörüldü. Sadece ilmiye sınıfından olanla-

nın fes üzerine beyaz tülbent sarmaları bir imtiyaz olarak kabul edildi.

Ancak muhafazakâr çevrelerin "dal fes", yani sansız fes giymenin dinen pek caiz olmadığını öne sürüp kargaşa çıkarmaları üzerine askerlerin dal fes, esnaf ve halkın sansız fes giymelerini içeren yeni bir düzenlemeye gidildi. Fes, Osmanlı toplumunda sadece erkekler tarafından giyilmedi. Haremdeki kadınlar da dahil olmak üzere Anadolu'nun köylerinde dahi özellikle kalıplı tas şeklindeki fesler kadınlar tarafından da yaygın şekilde süs amacıyla kullanıldı. Çocuklar da fes giyerdi. Onların feslerine nazar takımı muska süs için altın takılırdı. Böylece askeri sınıfla kullanılmaya başlayan fes, önce memurlara ardından da dalga dalga toplumun tüm katmanlarına yayılmaya başladı. Bu yaygınlaşın doğal bir sonucu olarak da şairlerin şiirlerine, şarkıların güftelerine de konu olmaya başladı.

1836'da ordunun ve halkın giderek artan fes ihtiyacını karşılamak ve ithalata verilen binlerce kuruştan tasarruf etmek amacıyla Eyüp'te Feshâne adıyla bir fes imâlâthânesi açıldı. Bundan sonra İstanbul piyasasında Feshane fesi, Tunus fesi ve Avusturya fesi olmak üzere üç tür fes satılır olmuştı. Fes imalatında sahtekârlık ve kalitesiz malzeme kullanımını önlemek için de tuğralı fesler tercih edilirdi.

Asırlardır Osmanlı toplumu tarafından bilinen ve 1827'den itibaren önce askerî sınıf, ardından da ahali tarafından giyilen fesin Anadolu topraklarındaki mace-

rası 1925'te çıkarılan Şapka Kanunu ile son buldu. Fes geldiğinde muhalefet eden muhafazakâr çevreler, bu defa da fesi çıkarmamak için muhalefet etmişti.

♦ **Soru 26: II. Mahmud devrinde askeri alanda hangi reformlar yapıldı?**

1826'da Yeniçeri Ocağı kaldırılarak yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye adıyla yeni bir ordu kuruldu. Yeni ordu için bir aydan daha kısa bir sürede 7 Temmuz 1826 tarihli yeni bir kanunname hazırlandı. Kanunname hükümlerine göre başlangıçta 12 bin kişiden oluşacak Asâkir-i Mansûre ordusunda askerlik süresi 12 yıl olacak ve askere alma işi gönüllülük esasına göre yapılacaktı. Asker kaydına önce İstanbul'dan başlanmış, gerek başkent halkı gerekse taşradan gelenler sayesinde kısa sürede önemli sayıda asker kaydedilmişti.

Yeni ordunun finansmanı noktasında temel dayanaklardan biri olarak görülen vakıf gelirlerinin tanzimi ve idaresi için aynı yıl Evkaf-ı Hümayûn Nezareti kuruldu. Bu alandaki bir diğer girişim yeni ordunun gelir ve giderlerini idare etmek üzere Şubat 1827'de Mukaataat Nezareti'nin kurulmasıdır.

Yeniçeri Ağalığı tarihe kanştığından yerine 1826'da Seraskerlik kurumu ihdas edildi. Başlangıçta seraskerlik makamı Mansure Ordusu'nun komutanı olarak teşkil edilmekle birlikte, kısa sürede bütün kara ordularının komutanı hâline geldi. İlk serasker olan Ağa Hüseyin Paşa, yeniçeriliğin ortadan kaldırılmasından sonraki günlerde

Süleymaniye Cami avlusunda görev yaptıktan sonra Ağa Kapsı'na taşındı. Ancak askeri çevreler ve özellikle de halk arasında yeni seraskerlik makamının eskiden olduğu gibi "Ağa Kapsı" olarak söylenmeye devam edilmesi sultanı hayli rahatsız etmişti. Bunun üzerine, burası "Fetvâhâne" ismiyle şeyhülislamlara tahsis edildi. Beyazıt'taki Eski Saray, yani bugün İstanbul Üniversitesi'nin bulunduğu yer de seraskerlik makamı olarak kullanılmaya başlandı.

Askeri sistemdeki değişim ve dönüşüm süreci seraskerliğin statüsünü ve önemini artırdı. 1836'daki teşrifat, yani protokol düzenlenmesiyle serasker, protokol bakımından şeyhülislam ve sadrazamla denk hale geldi. Halbuki daha önce ordu komutanları, sivil otorite olan sadrazamın emrindeydiler ve protokolde ulemadan sonra geliyorlardı. Bu yeni durum askeri sınıfı, idari ve siyasi yapının temel dayanakları birisi yaptığı gibi ordunun iktidar üzerindeki etkinliğini de artırdı.

Askeri tabip, cerrah ve eczacı yetiştirmek üzere 1827'de Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye ve Cerrahhane kuruldu. Aynı şekilde devrin tıp alanında uzman Avrupalı isimleri davet edilerek ders vermeleri sağlandı.

Artık bir istismar ve yolsuzluk odağı hâline gelen tımar sistemi 1831'de kaldırılarak dirlilik arazileri hazineye devredildi.

Yeni kurulan ordunun eğitim ve teşkilat bakımından çağdaş standartlara kavuşturulması amacıyla birçok Avrupalı uzman getirilmiş, özellikle Prusya (Almanya)'dan davet edilen askeri heyetler ve Helmut von Moltke ile

Mlbach gibi uzmanlar sayesinde, bu alanda önemli gelişmeler kaydedilmiştir.

Avrupa'da askerlik alanında neşredilen önemli eserler, özellikle Serasker Hüsrev Paşa'nın çabalarıyla tercüme ettirilerek askeri literatür zenginleştirilmiş ve bu bilgiler doğrultusunda ordunun modernizasyonuna çalışılmıştır.

1834'te Mehterhane kaldırılarak yerine Avrupa modelinde askeri bando olarak Mzika-yı Hmyn kuruldu. Devrin en önde gelen müzisyenlerinden İtalyan Giuseppe Donizetti (Paşa) davet edilerek bu kurumun başına atandı.

1834'te Redif Teşkilatı kurularak ilk defa ihtiyat sistemi ve yedek ordu teşkil edildi.

Süvari ve piyade subaylarının yetişmesi için 1835'te Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i şahane açıldı. (Harbiye Mektebi 1834'te eğitime başladı. Ancak resmî açılış padişa-hın da katılımıyla Temmuz 1835'te gerçekleşti).

Yeni kurulan Mansure ordusu için, başta Avusturya olmak üzere Avrupa'dan getirtilen numuneler göz önünde bulundurularak yeni üniformalar hazırlandı. 1836'da Feshane kurularak burada fes ve sair askeri üniformalar imal edilmeye başlandı.

♦ **Soru 27: II. Mahmud devrinde donanmada hangi reformlar yapıldı?**

Donanma ile ilgili gelişmeler de şu şekilde özetlenebilir: Ekim 1827'de Navarin'de Osmanlı donanması

nın Avrupalı müttefikler tarafından yakılması, III. Selim devrinden itibaren bu alanda gerçekleştirilen reformların olumlu sonuçlarını da yok etmişti. Bununla birlikte II. Mahmud, Tersane Emmini Hüsnü Bey'e verdiği bir talimatla, Rum isyanının ortaya çıkardığı bir gerçek olarak azınlıklara güvenilemeyeceğinden, karada tersane bahçesinde kurulan tam teşkilatlı bir gemide Müslüman gemicilerin yetiştirilmesine başlandı. 1827'de İngiltere'den bu alandaki teknolojinin son ürünü olan ve Sürat adı verilen buharlı bir gemi satın alındı. Halk tarafından Buğu Gemisi olarak adlandırılan bu geminin ardından 1829'da donanmaya bir vapur daha ilave edildi. Bu şekilde Türk deniz gücüne ilk defa buharlı gemiler dahil edilmişti. Diğer yandan tersane emniyeti kaldırılarak Bahriye Müsteşarlığı kuruldu. Bu dönemde Bahriye Mektebi'nin ıslahı ve Heybeliada'ya nakli çabaları da kayda değerdir.

♦ **Soru 28: II. Mahmud devrinde idari, hukuki ve sosyal alanlarda hangi reformlar yapıldı?**

Merkezi otoritenin güçlendirilmesi ve yeniden yapılandırılması bu devrin karakteristik özelliğidir. Bu bağlamda geleneksel kurumlar Avrupa modelinde yeniden teşkilatlandırıldı.

Bâbıâli'de Sadaret'in bir birimi olarak 1821'de Tercüme Odası kuruldu. 1826'da müsadere ve angarya usulü kaldırıldı.

İstanbul'da Vak'a-yı Hayriye ile bozulan düzenin iadesi amacıyla kolluk kuvveti ve belediye hizmetlerini görmek üzere 1826'da İhtisab Nezareti kuruldu.

Vakıf gelirlerinin kontrolü ve idaresi için Ekim 1826'da Evkaf-ı Hümayûn Nezareti kuruldu. Diğer yandan yeni kurulan Asakir-i Mansure ordusunun gelir ve giderlerini idare etmek üzere Şubat 1827'de Mukataat Nezareti kuruldu.

Vergilerin adil olarak toplanabilmesini sağlamak amacıyla 1831'de ilk nüfus sayımı ve kapsamlı arazi sayımı gerçekleştirildi. 1831'de Takvim-i Vekayi adıyla ilk resmî gazete yayınlanmaya başlandı.

1836'da Reisülküttaplık Umur-ı Hariciye Nazırlığı'na yani Dışişleri Bankalığı'na, Çavuşbaşlık Deavi Nezareti'ne ve Sadaret Kethüdalığı da Umur-ı Mülkiye Nazırlığı'na yani İçişleri Bakanlığı'na dönüştürüldü. Umur-ı Mülkiye Nezareti'nin ismi Ekim 1837'de Dahiliye Nezareti şeklinde değiştirildi. Bundan başka Şubat 1838'de Mansure hazinesi ve Hazine defterdarlıkları birleştirilerek Maliye Nezareti kuruldu. II. Mahmud devrinin sonlarında, Mayıs 1839'da da Ticaret Nezareti tesis edildi.

30 Mart 1838'de Sadaret kurumu yeniden teşkilatlandırılarak "Başvekalet"e dönüştürüldü. Bu değişiklikle padişahın mutlak otoritesi pekiştirilirken, sadrazamın idari yapıdaki etkinliği sınırlandırılmıştı. Başvekil, içişleri bakanı sıfatının yanında bakanlıkların eşgüdümünden sorumlu bir organizatör kurumun temsilcisi hâline getirilmişti. Bu

şekilde modern manada bakanlıkların kurulmasındaki nihai amaç, Avrupa'daki gibi kabine sistemine geçişin alt yapısını hazırlamaktır.

Bu yeniden yapılanma döneminin çerçevesini ve hukuki esaslarını tespit etmek üzere, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye, Dâr-ı Şurâ-yı Bâbiâli, Dâr-ı Şurâ-yı Askeri, Meclis-i Has, Meclis-i Vükela gibi bir dizi yasama ve danışma meclisleri kuruldu. Bundan başka ziraat, bayındırlık, sanayi ve kalkınma için gereken tüm işleri yürütmek üzere Haziran 1838'de Meclis-i Umur-ı Nafia ve sağlık işlerini düzene sokmak amacıyla da Meclis-i Umur-ı Sıhhiye gibi meclisler ihdas edildi.

Yurt dışındaki elçiliklerin daha fonksiyonel hale getirilmesi yönünde adımlar atılıp, önemli Avrupa başkentlerine zeki, basiretli ve aynı zamanda dil bilen diplomatların atanmasına özen gösterildi.

Yurt dışına çıkışta pasaport usulü getirildi. 1838'de karantina teşkilatı kuruldu. Haberleşme alanında ise 1832'den itibaren yeni posta yolları yapıldı ve posta teşkilatı kurulması yönünde önemli aşamalar kaydedildi.

1829'da kabul edilen kıyafet kanunuyla asker ve ulema dışındaki sivil bürokrasi mensuplarına ceket, setre pantolon ve fes giyilmesi zorunluluğu getirildi. 1833-34'te memurların özlük hakları ve çalışma saatleri ve tatil günlerinde birtakım düzenlemeler yapıldı.

İdari sistemi tehdit eden en önemli sorunlardan olan iltimas ve rüşvetin engellenmesi için devlet kadrolarına

alınacaklar için Şubat 1838'de imtihan sistemi getirildi. Yolsuzlukları önlemek amacıyla 27 Mart 1838'de maaş sistemine geçildi.

Rüşvet ve diğer idari ve hukuki aksaklıkların bertaraf edilmesi amacıyla Mayıs-Haziran 1838'de memurlar ile yargı mensupları için iki ayrı ceza kanunnamesi (Tarik-i İlmiyeye Dair Ceza Kanunname-i Hümayûnu/Memurîne Mahsus Ceza Kanunname-i Hümayûnu) çıkarıldı.

II. Mahmud kıyafet konusunda bizzat halka öncülük ederek fes, pantolon ve harvani, 1828-29 Osmanlı-Rus savaşında ise Rami Kışlası'nda kalarak bizzat askeri üniforma giymiştir. Bu alanda en çok ses getiren uygulama ise 1836'da devlet dairelerine padişahın resimlerinin (Tasvir-i Hümayûn) asılmasıydı.

♦ **Soru 29: II. Mahmud devrinde eğitim alanında hangi reformlar yapıldı?**

1824'te yayınlanan bir fermanla ilköğretim zorunlu hale getirildi. Mart 1827'de Tıp okulu (Mekteb-i Tibbiye) ve 1835'te Harbiye Mektebi kuruldu. Şubat 1839'da Rüşdiyeler (orta okullar) açıldı. Devlet dairelerine orta dereceli memur yetiştirmek üzere Şubat 1839'da Mekteb-i Maarif-i Adliye ve Mart 1839'da Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye adlı okullar açıldı. Reform sürecinin devamının, yenilikçi kadrolarla mümkün olacağını düşünen II. Mahmud 1830'da Enderun ağaları ve Tibbiye öğrencilerinden kabiliyetli olan 150 kişiyi öğrenci olarak Avrupa'ya gön-

derdi. Onun bu girişimini, kölelerinden bir grubu masraflarını cebinden karşılayarak tahsil için Avrupa'ya gönderen Serasker Hüsrev Paşa devam ettirdi. Diğer yandan Bâbiâli'nin bir birimi olarak kurulan Tercüme Odası'nda Türk gençleri de yabancı dil öğrenmeye başladılar. Mühendishane, Tıbbiye ve Harbiye Mektebi gibi kurumlarda yabancı dille eğitim verildi.

♦ **Soru 30: II. Mahmud "Gavur Padişah" mıydı?**

Kendi tarihlerinde radikal değişim ve dönüşümlere imza atan tüm devlet adamlarının birtakım olumsuz sıfatlarla anılmaları adeta kaderleridir. Deli Petro örneğinde olduğu gibi II. Mahmud da geleneksel ve muhafazakâr çevreler tarafından "Gavur Padişah" olarak yaftalanmıştır.

II. Mahmud devrinde özellikle kılık kıyafet alanında 1829'da atılan radikal adımlarla fes, pantolon, ceket gibi yeni kıyafetlerin benimsenmesi, onun ciddi bir biçimde eleştirilmesine neden olmuştur.

Bundan başka yine 1829'da İngilizler'in Osmanlı-Rus barışını sağlayan Edirne Antlaşması'nı (14 Eylül 1829) kutlamak üzere Blon de Firkateyni'nde verdikleri baloya ilk defa Osmanlı devlet adamlarının katılmış olması söz konusu muhafazakâr çevrelerin tepkilerini çeken bir başka gelişme olmuştur. Üstelik sarayda çatal bıçak gibi birtakım nev-zuhur eşyanın kullanılmaya başlandığının fısıltı gazetesiyle yayılmasının hiç de hoş karşılanmadığını Vakantivis Lütfi Efendi kaydetmektedir.

1836 sonlarında padişahın resimlerinin (Tasvir-i Hümayûn) devlet dairelerine asılması yönünde alınan karar ve bu amaçla yapılan tören, muhalif ve muhafazakâr çevreleri rahatsız eden bir başka husustur. II. Mahmud'un içki içmesi de onun böyle bir ithama maruz kalmasında rol oynayan önemli etkenlerdendi.

Bu tür gerekçeler arasına, işlevlerini yitirmiş bazı kurumların ortadan kaldırılması, kadınların mesire yerlerinde dolaşmaları, Avrupai tarzda kıyafet satan dükkanların çoğalması, kadınların dondurmacı ve şekerçi dükkanlarına gitmeye başlamalarını da dahil edebiliriz.

II. Mahmud'un dini uygulamalar açısından önceki dönemlerden farklı bir çizgide olduğunu söylemek mümkün değildir. Selefleri gibi o da Cuma Selamlığı gibi dini-siyasi gelenekleri sürdürmüş, Ramazan aylarında teravih namazlarına ve Kadir gecesini kutlamak üzere tertip edilen Kadir Alayları'na katılmıştır. Dahası devlet memurlarının namazlarını aksatmaması konusunda bizzat kaleme aldığı müteaddit hatt-ı hümayûnlarla sadrazamları uyardığını biliyoruz. Diğer yandan devletin içinde bulunduğu sıkıntıların, dinden uzaklaşmanın getirdiği yozlaşmadan kaynaklandığını, dolayısıyla dini anlamda herkesin kendisine çeki düzen vermesi gerektiği şeklindeki uyarıları dikkat çekicidir. Kadınların gerek mesire yerlerinde gerekse çarşı pazarlarda uygun-suz kıyafetlerden kaçınması, yaşmaksız gezmemeleri ve vücut hatlarını ortaya çıkartan kıyafetlerden ve laubali tavırlardan kaçınmaları yönündeki ikazlarını içeren

hatt-ı hümnâyûnları onun muhafazakârlığını ortaya koyan unsurlardandır. Bu tür örnekleri çoğaltmak mümkün. Kısacası II. Mahmud devrinde dini hayata dair önceliği dönemlerden farklı hiçbir uygulamadan bahsetmek mümkün değildir. Değişim fes, pantolon, üniforma ve devlet dairelerine resim asmak gibi birtakım zahiri uygulamalardan ibarettir. Bunlardan fes ve üniforma, askerin talim ve hareket kabiliyetini arttırmak amacıyla atılan pratik adımlar olup daha sonra sivil memurlara da teşmil olunmuştur. Üstelik II. Mahmud bu hususun istismar konusu yapılacağını pekâlâ bildiğinden kıyafet konusundaki düzenlemeden ilmiye sınıfını muaf tutmuştur. Resim asma meselesi ise II. Mahmud'un çağdaşı diğer devletlerdeki bir uygulamayı taklit etmesinden ibarettir. Bu tür uygulamalara sınırlı da olsa ulemeden bazılarının da destek verdiği göz ardı edilmemelidir.

Yukarıda temas edilen hususların, değişim karşısında geleneğe sığınan ve eski imtiyazlı konumlarını kaybeden birtakım kesimleri rahatsız ettiği muhakkaktır. Ancak bu, işin zahiri kısmıdır. Bize göre bu yaftaların kaynağı ulema (ilmiye sınıfı)'nın elinden alınan idari ve mali imtiyazlardır. 1826'da Vaka-yı Hayriye ile Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ulemanın padişahlara aba altından gösterdikleri sopanın ellerinden alınması anlamına gelmekteydi. Bundan başka yeni ordunun finansmanı için vakıf gelirlerinin yeniden düzenlenmesi ve söz konusu büyük gelir kalemlerinin Evkaf Nezareti kurularak hazineye kanalize edilmesi, ilmiye sınıfını mali anlamda çökertmiştir. Elle-

rinden alınan bu büyük gelir, aynı zamanda onların siyasi anlamda da etkinliklerinin azalması ve sultana daha bağımlı kullar hâline getirilmelerinden başka bir şey değildi. Ulema dışında, eski imtiyazlı konumlarını kaybeden yenicheri kalıntıları ve onlarla işbirliği yapan bazı kesimler ile tekkeleri kapatılan, yıktırılan ya da Nakşibendiler'e devredilen Bektaşiler'in de onun gavur olarak nitelenmesinde büyük katkıları olmuştur.

♦ **Soru 31: II. Mahmud'un ölüm sebebi nedir?**

II. Mahmud, III. Selim'in öldürüldüğü hadiseler sırasında canını şarıs eseri kurtarmıştı. II. Mahmud'un aşırı içkiden içmesi yüzünden Haziran 1839'da bünyesi iflas etti. Hastalığı iyice şiddetlenen II. Mahmud'a içki yasağı getirilmek istendi. Ancak Hekimbaşı Abdülhak Molla, sultanın alkol alışkanlığı nedeniyle böyle bir yasağın birden bire değil, tedricen uygulanmasının daha doğru olacağını ileri sürmüştü. İçkiye aşırı düşkünlüğünün sonunda veremden öldü.

♦ **Bibliyografya**

Şanizâde Mehmed Ataullah, *Şanizâde Tarihi*, I-IV, İstanbul 1290.

Esad Efendi, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi*, haz. Ziya Yılmaz, İstanbul 2000.

Es'ad Efendi, *Üss-i Zafer (Yenicheriliğin Kaldırılmasına Dair)*, haz. Mehmet Arslan, İstanbul 2005.

Georg Oğlukyan, *1806-1810 İsyanları III. Selim, IV. Mustafa, II. Mahmud ve Alermdar Mustafa Paşa*, tercüme ve notlar Hrand D. Andreasyan, İstanbul 1972.

Adolphus Slade, Sir Adolphus Slade'in (Müşavir Paşa) Türkiye Seyahatnamesi ve Türk Donanması ile Yaptığı Karadeniz Seyahati, çev. Ali Rıza Seyfioğlu, İstanbul 1945.

Mehmet Arslan, "Yeniçeriliğin Kaldırılmasına Dair Edebi Bir Metin: Aynî'nin Manzum Nusretnâme'si", *Osmanlı Makaleleri*, İstanbul 2000, s. 319-370

Şamil Mutlu, *Yeniçeri Ocağının Kaldırılışı ve II. Mahmud'un Edirne Seyahati*, Mehmed Daniş Bey ve Eserleri, İstanbul 1994.

Abdülkadir Özcan, "II. Mahmud'un Memleket Gezileri", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s. 361-379.

———, "II. Mahmut ve Reformları Hakkında Bazı Gözlemler", *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, X (İzmir 1995), s. 13-39.

———, "Hassa Ordusunun Temeli Muallem Bostaniyan-ı Hassa Ocağı, Kuruluşu ve Teşkilatı", *Tarih Dergisi*, Prof. Dr. Şehabettin Tekindağ Hatıra Sayısı, sayı: 34 (İstanbul 1983-4), s. 347-396.

———, "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye", *DİA*, III, 457-458.

———, "Halet Efendi", *DİA*, XV, 249-251.

Ahmet Yaramış, "Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılması ve Yerine Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye'nin Kurulması", *Türkler*, XII, ed. H. C. Güzel-K. Çiçek-S. Koca, Ankara 2002, s. 697-702.

Ali Akyıldız, *Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)*, İstanbul 1993.

———, "Sened-i İttifak'ın İlk Tam Metni", *İslam Araştırmaları Dergisi*, II (İstanbul 1998), s. 209-222.

———, "Sultan II. Mahmut'un Hastalığı ve Ölümü", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sayı: 4 (İstanbul 2001), s. 49-84.

———, *Mümin ve Müsrif Padişah Kızı, Refia Sultan*, İstanbul 1998.

Ali Fuat Örenç, "1821 Rum İsyanı Sonrası Sisam Adası'na Verilen Yeni Statü", *Tarih Dergisi*, Prof. Dr. Fikret İşıltan Hatıra Sayısı, sayı: 36 (İstanbul 2000), s. 335-346.

Ali İhsan Gencer, *Bahriyede Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezaretinin Kuruluşu (1789-1867)*, İstanbul 1985.

Atilla Çetin, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Mısır Valiliği*, İstanbul 1998.

Alexander Bitis, "1828-1829 Türk-Rus Savaşı ve Edirne Antlaşması", *Türkler*, XII, ed. H. C. Güzel-K. Çiçek-S. Koca, Ankara 2002, s. 703-720.

Arzu Coşkun, "Türkiye'ye Gelen Donizetti Adındaki Orkestra Şefine Pâye Verip "Don İzzet Paşa" Yaptık", *Hürriyet-Tarih*, 25 Mayıs 2005.

Cavit Baysun, "Ali Paşa, Tepedelenli", İA, I, 343-348.

Ercüment Kuran, "II. Mahmud'un Merkezîyetçilik Siyaseti", Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi X. Sempozyumu, Ankara 1992.

———, "Sultan II. Mahmut ve Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Gerçekleştirdikleri Reformların Karşılıklı Tesirleri", Sultan II. Mahmut ve Reformları Sempozyumu, İstanbul 1990, s. 107-111.

———, Cezayir'in Fransızlar Tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti: (1827-1847), İstanbul 1957.

Enver Ziya Karal, Osmanlı İmparatorluğunun İlk Nüfus Sayımı 1831, Ankara 1943.

Fikret Sarıcaoğlu, "Nakşidil Valide Sultan", Türklük Araştırmaları Dergisi, sayı: 9 (İstanbul 2001), s. 97-109.

———, "Örfi Paşa'nın Rum İsyanı'nda Ege Adaları'na Dair Çalışması: Coğrafya-yı Örfi", Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na Armağan, İstanbul 2006, s. 155-168.

Gilbert Sinoue, Kavalalı Mehmed Ali Paşa: Son Fırtına, çev. Ali Cevat Akkoyunlu, İstanbul 1999.

Halil İnalcık, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-i Hümayun", Belleten, XXVIII (Ankara 1964), s. 603-622.

Hamîyet Sezer, "Mora İsyanı ve Yunanistan'ın Bağımsızlığı", Osmanlı, II, ed. Güler Eren, Ankara 1999, s. 87-93.

- , "Yeniçeri Ocağının Kaldırılışının Taşraya Yansıması (1826-1827)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, sayı: 30 (Ankara 1998), s. 215-238.
- , "Yeniçeri Ocağının Kaldırılması ve Sonrasında Meydana Gelen Askerî-Sosyal Gelişmeler (1826-1827)", *Yedinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, I, Ankara 2000, s. 67-78.
- , *Tepedelenli Ali Paşa İsyanı*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1995.
- İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Ayanlarından Tirsintikli İsmail, Yılık Oğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa*, İstanbul 1942.
- , "Asâkir-i Mansûreye Fes Giydirilmesi Hakkında Sadrazamın Takriri ve II. Mahmut'un Hatt-ı Hümayunu", *Belleten*, XVIII/70 (Ankara 1954), s. 223-230.
- , *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, I-II, Ankara 1984.
- , "Sultan İkinci Mahmud'un Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'ya Göndermiş Olduğu Beyaz Üzerine Hatt-ı Hümayunu", *Belleten*, XXV/98 (Ankara 1961), s. 249-252.
- , "Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa Kuvvetleri Tarafından Saruhan, Aydın ve İzmir'in İşgaline Dair Vesikalar", *Belleten*, XLVII/185 (Ankara 1983), s. 1-30.
- İsmail Hamî Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, İstanbul 1972.

Kemal Beydilli, "Mahmud II", *DİA*, XXVII, 352-357.

———, "Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, I, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1994.

———, "Küçük Kaynarca'dan Tanzimat'a Kadar Islahât Düşünceleri", *İlmî Araştırmalar*, sayı: 8 (İstanbul 1999), s. 25-64.

———, "1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler", *Belgeler*, XVIII/17 (Ankara 1988), s. 365-470.

———, "Mustafa Reşid Paşa", *DİA*, XXXI, 348-350.

Mehmet Çetin Börekçi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sırp Meselesi*, İstanbul 2001.

Mehmet Ali Beyhan, "Yeniçeri Ocağının Kaldırılışı Üzerine Bazı Düşünceler-Vak'a-yı Hayriyye", *Osmanlı*, VII, ed. Güler Eren, Ankara 1999, s. 258-272.

Meral Bayrak, *1821 Mora İsyanı ve Yunanistan'ın Bağımsızlığı*, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Eskişehir 1999.

Mesut Uyar, *Yeniçeri Ocağının İlgasından Sonra Bektâşi Tarikatı*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1998.

Midhat Sertoğlu vd., *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, VI, İstanbul 1972.

Muhammed H. Kutluoğlu, "Kavalalı Mehmed Ali Paşa", *DİA*, XXV, 62-65.

Nedim İpek, "Rum İsyanı ve Sonrasında Türk-Yunan Nüfusu Meselesi", *XIII. Türk Tarih Kongresi*, III/1 Ankara 2002, s. 471 vd.

Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul 2005.

Özcan Mert, "II. Mahmut Devrinde Anadolu ve Rumeli'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu (1808-1839)", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı: 18 (İstanbul 1982) s. 33-73.

———, *XVIII. Ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları*, Ankara 1980.

Reşat Ekrem Koçu, "Tarih Boyunca Fes", *Hayat Tarih Mecmuası*, I (İstanbul 1972), s. 14-19.

Selim Aslantaş, *Osmanlıda Sırp İsyanları*, İstanbul 2007.

Stanford J Shaw, "XIX. yy. Osmanlı Reform Hareketinde 1876 Öncesi Merkezi Yasama Meclisleri", çev. Püren Özgören, *Tarih ve Toplum*, sayı: 76 (İstanbul 1990), s. 11-16; sayı: 77 (İstanbul 1990), s. 40-47.

———, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Geleneksel Reformdan Modern Reforma Geçiş: Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud Dönemleri", *Türkler*, XII, ed. H. C. Güzel-K. Çiçek-S. Koca, Ankara 2002, s. 609-628.

Stanford J. Shaw-Ezel K. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, II, çev. Mehmet Harmanlı, İstanbul 1982.

Sultan II. Mahmud Devri ve Reformları Semineri, İstanbul 1990.

Tuncer Baykara, "II. Mahmud'un Islahatında İç Temeller: 1826-1839 Arasında Anadolu", *Tanzimat'ın 150. Yılı Uluslararası Sempozyumu*, Ankara 1994, s. 263-270.

———, "Asakir-i Mansurenin İlk Döneminde Talim Düzeninin Değişmesi", *I. Askeri Tarih Semineri, Bildiriler*, II, Ankara 1983, s. 101-109.

———, "Osmanlı Reformunun İlk Zamanları: Yeniçeri Ocağının Kaldırılması ve İlk Tatbikat", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, X (İzmir 1995), s. 1-11.

Şerafettin Turan, "1829 Edirne Antlaşması", *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, IX/1-2 (Ankara 1951), s. 111-151.

Şinasi Altundağ, *Kavalalı Mehmed Ali Paşa İsyanı, Mısır Meselesi (1831-1841)*, Ankara 1945.

Ufuk Gülsoy, "1828 Yılında İstanbul'a getirilen Varna Muhacirleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, VII (İzmir 1992), s. 243-270.

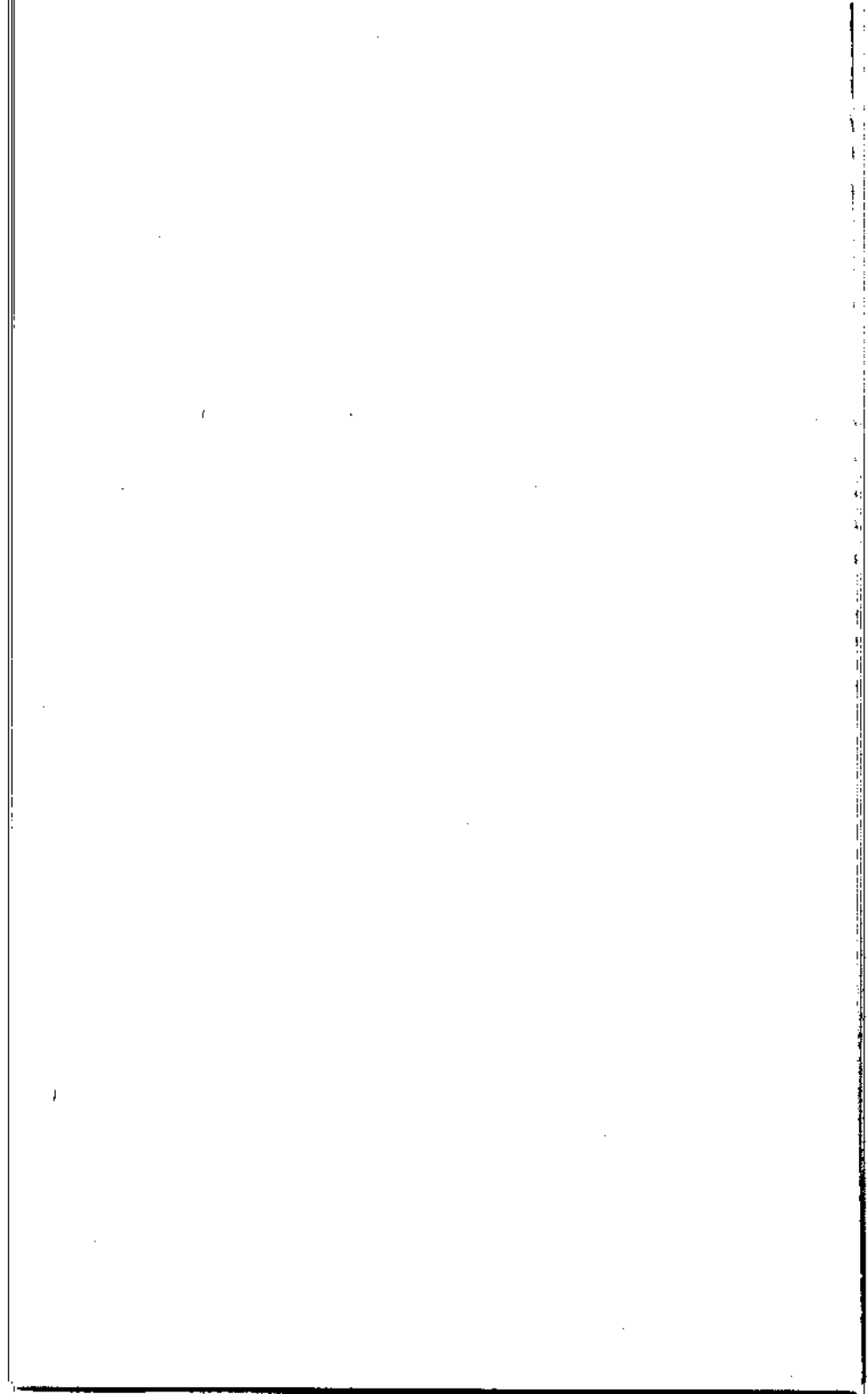
———, *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan Rumeli'den Rusya'ya Göçürülen Reâyâ*, İstanbul 1993.

William Plomer, *Yanya Sultanı*, çev. Murat Belge, İstanbul 1972.

Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, İstanbul 1986.

Yılmaz Öztuna, *II. Mahmud*, Ankara 1989.

- , "Mehterhane", "Donizetti Paşa", "Mızıkayı Hümayun", *Türk Musiki Ansiklopedisi*, II, İstanbul 1969.
- Yuzo Nagata, *Tarihte Ayanlar: Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme*, Ankara 1997.
- Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*, Ankara 1977.
- , "1821 Yunan (Eflak-Boğdan) İsyanları ve Avrupalıların İsyan Karşısındaki Tutumları", *III. Askeri Tarih Semineri, Türk-Yunan İlişkileri, Bildiriler*, Ankara 1986, s. 114-133.
- Yüksel Çelik, *Hüsrev Mehmet Paşa, Siyasi Hayatı ve Askeri Faaliyetleri (1756-1855)*, İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2005.
- , "Devleti Kurtaran Alemdar Mustafa Paşa", *Hürriyet-Tarih*, 26 Aralık 2003.
- , "Fes Dediğin Başlıktır Keli de Örtür Ayıbı da", *Hürriyet-Tarih*, 14 Nisan 2004.
- , "Devletin Tepesi Tepişince Koskoca Donanma Gidip Mısır'a iltica etti", *Hürriyet-Tarih*, 28 Ocak 2004.
- , "Tepedelenli Paşa Az Kalsın Devleti Delip Gececekti", *Hürriyet-Tarih*, 1 Kasım 2004.

TANZİMAT

♦ Soru 1: *Tanzimat ne zaman başladı?*

Tanzimat'ın ilânından (3 Kasım 1839) önce Tanzimat kelimesi kullanılmaya başlamıştı. Tanzimat-ı Hayriye tabiri ilânından bir yıl önce devletin resmî gazetesi Takvim-i Vekayi'de görülür. Gelibolu ve Edirne gibi yerler, yeni düzenlemelerin yapılması için pilot bölge olarak tespit edilmişti. Ancak liberal-muhafazakâr çekişmesi yüzünden yapılması düşünülen yeni düzenlemeler gerçekleştirilemedi. Akif Paşa, sultana olumsuz telkinlerde bulunarak Reşid Paşa'nın yapacaklarına engel oldu. II. Mahmud, tereddüt içerisine girdi ve Reşid Paşa Hariciye Nazırlığı üzerinde kalmak kaydıyla Londra elçisi olarak başkentten uzaklaştırıldı.

Ali Akyıldız'a göre; yapılan köktü reformlar sebebiyle Tanzimat gerçek manada II. Mahmud devrinde başlamış,

ancak Sultan Mahmud'un imparatorluğun klasik yapısını tamamen değiştiren reformlarının Tanzimat'ın gölgesinde kalması yüzünden bu durum anlaşılamamıştır. Akyıldız, Tanzimat döneminde yapılanların II. Mahmud'un reformlarının ayrıntıları olduğunu ve Tanzimat Dönemi'nin başlangıcının II. Mahmud dönemi olduğu görüşündedir.

♦ **Soru 2: Tanzimat nedir?**

Tanzimat nedir sorusu belki de yakın tarihimizin en zor sorusudur. Meseleyi bu denli zor kılanlardan en başta geleni, şüphesiz, bu tabirin zaman içinde muazzam denilebilecek derece farklı yorumlarla yoğrulmuş bir şekilde günümüze ulaşmasıdır.

Kimilerine göre Tanzimat, yarım adamların yarım adımlarından öte bir şey değildir. "Tanzimatçı kafasını" bir hafta, bir hakaret olarak dillerine dolayanlar için Tanzimat, bu memlekette Batı taklitçiliğinin, Batı uşaklığının miladıdır. Kimilerinin elinde Tanzimat, Türk laikliğinin, Türk anayasa ve parlamenter geleneğinin şanlı mübeşşiri hâline gelmekten kurtulamaz. Kimileriye Tanzimat'ı iyi niyetli bir teşebbüs kabul edip, daha sonra "ama" ile başlayan bir parantez açıp "yetersizdi" diyerek sözlerine devam ederler. Tüm bu değerlendirmeler, ya ideoloji penceresinden bakılarak ya da sebebi bir tarafa bırakıp tamamen sonuca göre hüküm vererek yapılmıştır ve maalesef hâlâ da yapılmaktadır.

Tarihî bir vakıayı kendi tarihî şartları içinde değerlendirmek, yani ilmi tarih metodolojisiyle hareket etmek ve

de imparatorluk kafasıyla düşünmek Tanzimat'ı anlamının ve anlatmanın vaz geçilmez iki şartıdır. Tanzimat en dar anlamıyla, Sultan Abdülmecid'in 3 Kasım 1839'da Gülhane'de Mustafa Reşid Paşa tarafından okunan hatt-ı hümayûnudur. Okunduğu yere nispetle Gülhane Hatt-ı Hümayûnu veya genelde kullanılan ismiyle Tanzimat-ı Hayriye ya da sadece Tanzimat Fermanı ismiyle anılır. En geniş manada ise Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde yoğunlaşan ancak çok defa önceki zamanlarda başladığı gözlenen bir yenilenme sürecini ifade eder.

Tanzimat'ın iki esas gayesi vardı: Bunların ilki, Sırp (1804) ve özellikle Yunan (1821) ayaklanmalarında kendini bulan ve imparatorluğu temellerinden sarsan milliyetçi fikirlerin önünü almaktı. Giderek bir Osmanlı milleti oluşturmak fikri bu endişeden kaynaklandı. İkinci gayesi ise merkezi otoriteyi imparatorluğun tamamında hakim kılmaktı. Bazı araştırmacılar, Tanzimat Fermanı'nın yalnızca, Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın isyanını bastırmak için İngiltere'nin yardımını temin etmek ve Liberal Avrupa kamuoyunu kazanmak adına Mustafa Reşid Paşa tarafından hazırlanmış siyasi bir manevra olduğunu iddia ederler. Bu doğru olmakla beraber Mısır isyanı tek başına Tanzimat'ın sebebi değil, sadece hızlandırıcısıydı. Zira II. Mahmud'un son yılları incelendiğinde, Tanzimat'la gerçekleşen birçok konunun bu yıllarda dillendirildiği ya da uygulamaya yönelik ilk adımlarının atıldığı görülür.

Tanzimat Fermanı hakkındaki bir yanlış değerlendirme de fermanın hukuken anayasa olduğu ya da pa-

dişahın yetkilerini sınırlandırarak parlamenter sisteme giden yolu tayin ettiğidir. Halil İnalcık fermanın kadim adaletnâme geleneğinin izlerini taşıdığını belirtir. Padişah kendi hukukî yetkileri dâhilinde, içtimaî ve idarî yapıda düzenlemeler yapılması yönündeki emrini ilân etmiştir. Fermanın hukukî açıdan padişah üzerinde bağlayıcı olduğunu söylemek de zordur. Padişahın fermanında belirtilen hususlara uyacağına dair yemini, Osmanlılar'da ilk defa görülen bir şey değildir. Tanzimat'ın fikir babalarının Osmanlı idarî yapılanmasına sağladıkları en büyük katkı kadim usûl-i meşveret geleneğini bir müessese içine sokmalarıdır.

Tanzimat sürecini, kendisinden önceki yenilik fikir ve uygulamalarından ayıran ve onlara nispetle daha başarılı kılan en önemli faktör, bu dönemde yenilik fikrinin kişilerin iyi niyetine bağlı bir faaliyet olmaktan çıkartılıp, sistemleştirilip, kurumlaştırılmasıydı.

◆ **Soru 3: *Tanzimat Fermanı nasıl ilân edildi?***

1 Temmuz 1839'da, henüz 17 yaşında olan Şehzâde Abdülmecid, babası II. Mahmud'un yerine Osmanlı tahtına çıktı. Tahtın varisi sıfatıyla iyi bir eğitim görmüş, babasının yenilik fikirlerini benimsemişti. Ancak onda, babasının sert mizacı yoktu.

Londra'nın kurtlar sofrasındaki vazifesinden bu vesileyle İstanbul'a dönen Hariciye Nâzın Mustafa Reşid Paşa, geldiği günden beri geçen dört ay zarfında, padişahla yaptığı görüşmelerde, Sultan Abdülmecid'in babası-

nın yolunda gitmek istediği izlenimini edinmişti. Mustafa Reşid Paşa, II. Mahmud'un hususi alakasına mazhar olmuş, Avrupa'daki vazifesi esnasında değişen dünya koşullarını yakından görmüş, kendisini de bu yönde geliştirmişti. İstanbul'da bir süredir, padişahın da desteğiyle, aralarında Âli Efendi, Sadık Rifat Bey gibi bir elin parmaklarını geçmeyecek sayıdaki arkadaşlarıyla bir şeyle-rin hazırlığıyla meşguldü.

Tanzimat Fermanı'nın ilanı romantik bir şekilde şöyle anlatılır: "2 Kasım gece yarısı işini bitirip yatak odasına giderken bir mesele arz etmek için şamdanla yanına yanan daire kethüdası Topçubaşızâde Salih Bey'i, "Efendim, sen ne fikirdesin, ben ne haldeyim? Ben yarınki gün bir mehlekedeyim ki, akşama sağ çıkacağımdan ümidim yoktur" diye tersledi. Sabah yatağından kalktığında aylardır sürdürdüğü hazırlıklar yüzünden hâlâ yorgun, biraz da tedirgindi. Bugün yapacağı iş, başına ya devlet kuşu konduracak ya da ak mermerden bir mezar taşı diktirecekti. Ama herşeye rağmen kararlıydı ve evinden çıkıp, Bâbiâli'nin yolunu tuttu". Ancak bu anlatılanlar doğru değildir. Tanzimat Fermanı'nın taslağı kısa bir süre önce Meclis-i Şurâ'da müzakere edilmişti ve bu yüzden de devlet ricâlinin imzalan mazbatanın altında vardı.

Sarayın müstemilatı içinde kalan Gülhane bahçesindeki meydanda, saray erkânı, ulema mensupları, şeyhler, memur ve subaylar, lonca başkanları, memur ve subaylar, Rum ve Ermeni Patrikleri, Hahambaşı, sefaret temsilcileri davete icabet edip, meydandaki çadırlarda ye-

meklerini yedikten sonra kendilerine gösterilen yerlere geçti. Fransa Kralı Louis Philippe'nin İstanbul'da bulunan oğlu Prens Joinville de davetliler arasındaydı. Meraklı halktan birçok kimse bu garip törene şahit olmak için kalabalıktaki yerlerini almışlardı. Meydana hâkim bir yere yüksekçe bir kürsü kurulmuş, Sultan Abdülmecid de Gülhane'de bulunan kasa inmişti.

Bu gibi mühim hadiselerde takip edilen usûle uygun olarak müneccimbaşı eşref saatin geldiğini bildirince toplar atılmaya başlandı. Bu sesleri, meydanda ne olacağı konusunda dilden dile dolaşan binlerce senaryo fısıltısı bastırdı. Sultan Abdülmecid, Mustafa Reşid Paşa'ya bir kırmızı atlas bir kese gönderdi. Paşa kürsüye çıktı, atlas keseyi öpüp başına koyduktan sonra dikkatle açtı. İçinden çıkan hatt-ı hümayûnu tekrar öpüp başına koydu. Kalabalığı şöyle bir süzdükten sonra, yüksek bir sesle hattı okumaya başladı. Böylece bir devre adını veren Gülhane Hatt-ı Hümayûnu cümle cihana ilân edilmiş oldu.

♦ **Soru 4: *Tanzimat Fermanı'nda neler vaat ediliyordu?***

Hatt-ı Hümayûn'da önce durum tespiti yapılıyordu: Osmanlı İmparatorluğu kuruluşundan itibaren *Kur'an* ve şeriata sınıksız bağlı kaldığı için güçlü ve müreffeh olmuştu. Ancak 150 yıldan beri *Kur'an* ve şariat bir kenara bırakılmış, bu yüzden de hem devlet hem de millet evvelki güç ve ihtişamını kaybetmişti. Yine de memleketin uygun mevkii, yeterli kaynakları ve halkın kabiliyeti

akıllı bir şekilde yönlendirilirse, beş on sene zarfında bu kötü durumdan kurtulmak mümkündü. Bunun için yapılması gereken Allah'ın yardımı ve Hazreti Peygamber'in inayetiyle yeni kanunlar çıkartmaktı.

Hatt-ı hümayûnun ikinci bölümünde yeni kanunların neler olduğu ve niçin yapılacağı izah ediliyordu; Dünyada can ve namustan daha kıymetli bir şey olmadığına göre, bir kimsenin kendini tehlikede görüp, karakterinde ihanet olmasa bile bunları korumak adına devlete ve millete zarar verecek hareketlere teşebbüs etmemesi için güvenliğinin tesisi şarttı. Kişinin devlet ve millet gayreti, vatan muhabbetiyle çalışabilmesi, daimî bir ıstırap ve endişeden kurtulması ise ancak mal güvenliğinin teminiyle mümkündü. Evvela halkın mal, can ve namus güvenliği sağlanmalıydı. Devletin, memleketin muhafazası için lüzumlu asker ve diğer masraflarının ancak halkın vergilerinden toplanan parayla karşılanabileceğine göre, bu vergi meselesine de çeki düzen verilmesi gerekliydi. Bunun için memlekete bir hayr görülmeeyen iltizamla vergi toplanması usulü terkedilecek ve herkesten emlak ve kudretine göre münasip bir vergi alınacak, hiç kimseden kanun harici bir şey talep edilmeyecekti. Asker konusunda da düzenleme yapılarak nizamsızlığın önlenmesi, ticaret ve ziraatın bozulmaması için şimdiye kadar uygulanan askere alma şekliinden vazgeçilecektir. Artık lüzumu hâlinde her bölgeden nüfusa uygun miktarda asker talep edilecek ve ömür boyu askerlik vazifesi kaldırılarak, istihdam müddeti nöbetleşe olarak dört-beş seneye sınırlandırılacaktı.

Son bölümde, bütün bu vaatlerin nasıl gerçekleştirileceği ele alınıyordu. Buna göre, artık hiç kimse yargılanmaksızın açık veya gizli surette cezalandırılmayacaktı. Kimse kimsenin namusuna tasallut edemeyecek, herkes kendi mülkünde tam bir serbestiyetle yaşayacaktı. Müsadere uygulaması, yani devletin kişilerin malına hazine adına el koyması kaldırılacak, bu kişinin mirası varisleri tarafından tasarruf edilecekti. Verilen bütün bu haklardan müslim ve gayrimüslimler eşit bir şekilde yararlanacaktı. Can, mal ve namus güvenliği ile vergiyle ilgili bundan sonra yapılacak düzenlemeler Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'de, askerlik hususundaki düzenlemeler ise Bâb-ı Serasker'de serbest bir şekilde görüşülüp, alınan kararlar padişahın tasvibinden sonra yürürlüğe girecekti. Padişah, Hırka-i Şerif Odası'nda, bütün ulema ve vekillerin huzurunda fermanla belirtilen hususlara uyacağına yemin edecekti. Son olarak, memurların yargılanması için bir ceza kanunnamesi hazırlanacak, rüşvetin her türüsü şiddetle cezalandırılacak, henüz maaşı olmayan memurlara yeterli miktarda maaş tahsis edilecekti.

♦ **Soru 5: Tanzimat ülke içinde nasıl karşılandı?**

Sultan Abdülmecid, fermanla vaat edilenlerin hepsine uyacağına dair yemin etti. Ferman metni atlas bir keseye konulup, Hırka-i Şerif Dairesi'ne kaldırıldı. Bundan sonra Gülhane'de İstanbul ahalisine ilân edilen vesikanın imparatorluğun dört bir yanında duyurulması işine geçildi.

Tanzimat Fermanı, hem devletin resmî gazetesi Takvim-i Vekayi'de yayınlandı hem de her eyalet valisi ve sancak mütesellimine yeni bir hatt-ı hümayûnla bildirildi. Bu hatt-ı hümayûna göre Tanzimat Fermanı önce şehrin meydanında merasimle okunacak, sonra da her bir kaza ve kasabaya ayrı ayrı gönderilip halka izah edilecekti. Bâbîâli, bir yandan yeni bir sürecin başladığını göstermek istiyor, bir yandan da bu sürecin yanlış anlaşılmasının önünü almaya çalışıyordu. Her yerde donanma alayları tertip edilerek Tanzimat Fermanı bir bayram sevinci içinde kutlanmaya çalışıldı. Fermanın okunduğu yerde halkın ziyaretine açık bir Tanzimat anıtı yapılması kararlaştırıldı. Ancak önce Gülhane Parkı'nın sarayın bahçesi olması yüzünden anıt için uygun bir yer olmayacağı düşüncesiyle bu ilk fikirden vazgeçildi, sonra da yeni bir yer bulma teşebbüsleri netice vermeyince anıtın yapımı rafa kaldırıldı.

Tanzimat Fermanı'nın ilânı imparatorluk bünyesinde büyük yankı uyandırdı. Herkes fermana belirtilen hususları kendi zaviyesinden yorumlamaya girişti. "Padişah frenkleşti, Mehmed Ali Paşa Müslüman kaldı", "Reşid Paşa, gâvurlarla anlaştı" gibi sözler kahvelerde dilden dile dolaştı. Eyaletlerdeki birçok vali, Tanzimatçıların hedeflediği merkezîyetçi yapı yüzünden fermana soğuk baktı. İltizâmın kaldırılması, bu sistemden beslenen mültezim ve âyanları Tanzimat'a muhalif kıldı. Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Tanzimat'ın ilânını kendisine karşı yapılmış bir "şah hamlesi" olarak değerlendirdi.

♦ **Soru 6: Tanzimat ülke dışında nasıl karşılandı?**

İngiltere ve Fransa, Gülhane Hatt-ı Hümayûnu'nu müspet karşıladılar. İngiltere hükümeti, imparatorluk tebaası arasında eşitlik temin edilmesinin, Osmanlılar'ı Rusya'ya karşı kuvvetlendireceğini, bunun da Ruslar'ın Ortadoğu'daki nüfuzuna son vereceğini ve İngiltere'nin bölgedeki etkinliğini güçlendireceğini düşünüyorlardı. Bu dönemde İngiliz hariciyesini yönlendiren Lord Palmerston'a göre, Osmanlılar Gülhane'de sergiledikleri iyi niyetle medenî dünyanın bir parçası olmayı hak etmişlerdi. The Times Tanzimat'la ilgili haberinde, Sultan Abdülmecid'i Osmanlı İmparatorluğu'nda bu güne kadar bilinmeyen bir sistemle buluşturup, kendi devletini yeniden kurmakla övdü. Fransa hükümeti de İngiltere ile benzer beklentilerle Tanzimat'a yaklaştı. Fransa basınının büyük çoğunluğu, fermanı, "içtimai ve idari sistemde inkılâp", "anayasal hareket", "Avrupalı tarzda inkılâp" gibi büyük sıfatlarla selamladı.

Avusturya'da iktidarı elinde bulunduran ve mutlakîyet rejiminin yılmaz bir savunucusu olan Başbakan Prens Metternich, Tanzimat Fermanı'na menfi baktı. Yine de İstanbul'daki ekşisine, sultana ferman hakkındaki olumlu düşüncelerini iletmesini söyledi. Az sonra İstanbul'a meşhur mektubunu gönderip, Sultan Abdülmecid ve Resid Paşa'ya şayet yenilik yapacaklarsa bunu kendi gelenek-göreneklerinden, kendi dinlerinden, kendi medeniyetlerinden hareketle yapmalarını tavsiye etti. Metternich'in

bu sözlerinin hangi nedenlerden kaynaklandığına bakılmaksızın, Tanzimat aleyhtarlığı için kullanıldı. Asırlardır güneye inme politikası izleyen ve buna hayli yaklaşan Ruslar ise şimdi olmadık vaatlerle karşılarna çıkan Tanzimat Fermanı'nı komedi olarak nitelendirdiler. Elçi Butenov, özellikle fermanın ve ilânının çok gizli biçimde hazırlanması yüzünden elçilerin törene davet edilmesini ve bu yüzden fermana uluslararası bir anlam kazandırılmasını engelleyemediği için üzgündü. Onlara göre bu ferman, Sultan Abdülmecid'in sadece kendi çıkarları doğrultusunda hareket eden nazırlarının işiydi ve ilerde Osmanlı İmparatorluğu üzerinde Rusya'nın nüfuzunu azaltıp, İngiltere ve Fransa'nın nüfuzunu ise arttıracaktı.

♦ **Soru 7: *Tanzimat'ın uygulanmasında nasıl bir yöntem takip edildi?***

Tanzimat reformları ülkenin bütün bölgelerinde aynı anda yürürlüğe konulmadı. Pek çok düzenleme önce belirli bir örnek bölgede denendikten sonra, imparatorluğun diğer bölgelerine de teşmil edilmeye çalışıldı. Bu örnek bölgeler genellikle merkeze yakın veya merkezin denetiminin güçlü olduğu yerlerdi. Mesela, Tanzimat'la benimsenen vergi sistemini uygulamak için gerekli tahrir çalışmaları Bursa ve Yanya'dan başladı, aşar vergisinin tahsili mükellefiyetinin bizzat köylünün kendi sorumluluğuna bırakılması uygulaması ilk kez Kırkkilise'de (Kırklareli) denendi. Böylece coğrafyanın son derece geniş, buna karşılık iletişim imkânlarının yetersiz olduğu bir za-

manda aynı programın, farklı din, dil ve ırka mensup insanlara aynı zamanda uygulanmasından doğacak zararlar önlenmeye çalışılmıştı.

Uygulamada göze çarpan bir diğer husus da tedrici, yani zamana yayılmış bir ilerleme fikrinin benimsenmesi idi. Eski müesseseler kaldırılmaksızın kendi hallerine terkedilip, bunların hemen yanı başlarında yeni müesseseler kurulmuştu. Bir süre sonra eski müessese yenisi karşısında âtl hale gelip, kendiliğinden yok olup gidiyor ya da çok dar bir çevreye hitap eder bir tarzda varlığını güç bela sürdürececek duruma düşüyordu. Böylece yeni müessesenin kurumsallaşması için zaman kazanılıyor, eski ile yeni arasında bir kopukluğun yaşanması engelleniyor, toplumsal muhalefetin önüne geçilmek isteniyordu. Zamana yayılmış bir yenileşme fikrini kabul eden bu anlayış pozitivist bir görüş yansıtır. Pozitivist felsefenin bu dönemde Avrupa'da etkili bir mevkide bulunduğu ve Tanzimat'ın bazı fikir babalarının da bu fikre uzaktan yakından aşina oldukları unutulmamalıdır. Ancak Tanzimat'ı ilân eden ve uygulayanların öncelikli gayesi pozitivist doktrinle yoğrulmuş bir toplum ve devlet kurmak değil, devletlerini uçurumun kenarından kurtarmaktı.

♦ **Soru 8: Tanzimat'ın getirmek istediği "Osmanlılık" fikri neydi?**

XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren dünya siyasi literatürüne ciddi biçimde giren ve mevcut yapıları temellerinden sarsmaya başlayan milliyetçilik ve bağımsızlık

fikri, şüphesiz, bünyesinde birçok farklı dil, din ve etnik yapı barındıran Osmanlı İmparatorluğu'nu da etkiledi. Bu dönemde Osmanlı idarecilerinin en önemli meşguliyet ve meselelerinden birisi, yayılan milliyetçilik fikrinin imparatorluğun bünyesinde barındırdığı gayrimüslimler üzerindeki tesirini engelleyerek, buna alternatif politikalar geliştirmek oldu. Bu anlayışın meyvesi olan "Osmanlı Milleti" fikri, devletin mozaik görünümü arz eden içtimai bünyesini bir harman hâline getirecek ve bu sayede bir arada tutacak politik bir zaruret olarak görüldü.

Osmanlılık fikri, bir anlamda XIX. yüzyılın ateşli milliyetçiliğine alternatif olarak oluşturulmaya çalışılan bir olguydu; asrın ideolojisi milliyetçiliğin Osmanlı'ya göre yorumlanarak uygulanmasıydı. Bu fikir, çeşitli toplulukları, etnik ve dinî yapılarını muhafaza ederek bir üst kimlik etrafında biraya toplamayı, yani ittihâd-ı anasırı gaye ediniyordu. 1804'te başlayıp kısa sürede milliyetçi bir renge bürünen Sırp isyanı ve 1821'den itibaren Osmanlılar'ı uçurumun kenarına getiren Rum isyanı, Osmanlılık siyasetinin resmî politika olarak uygulanmasını kaçınılmaz kılan iki büyük gelişme oldu. II. Mahmud'un, "Ben tebaamdan Müslümanlar'ı camide, Hristiyanlar'ı kilisede ve Musevileri havrada ayırt ederim" sözüyle ifade edilen Osmanlılık siyaseti imparatorluğun son demlerine kadar devam etti. Tanzimat sürecinin temel gayesi de bir Osmanlı milleti teşekkül ettirmektir.

Klasik dönemde gayrimüslimler İslâm hukukuna göre zimmî statüsünde değerlendirilmişler, devlete itaat etme-

leri ve vergi vermeleri karşılığında her türlü güvenliklerinin temini, askerlikten muafiyet ile dinî ve hukukî otonomi gibi imtiyazlara sahip olmuşlardı. Tanzimatla birlikte oluşmaya başlayan yeni hukuk anlayışı, imparatorluk sınırlarında yaşayan herkese, imparatorluğun İslâmî geleneklerine hâlel getirmeksizin, tek vatandaşlık sıfatı altında eşit hak ve mükellefiyetlerin tanınması esasına dayandırdı. Tanzimat döneminde gayrimüslimlerin idarî kadrolarda istihdamı, bu kimselerin de gidebileceği okulların açılması gibi uygulamalar hep bu yeni anlayışın ürünüydü. Ancak birliğin sağlanabilmesi ve herkesin kendisini Osmanlı hissetmesi kanun önünde eşitliğin temini ile mümkündü. İşte bu gaye ile Tanzimat dönemi süresince geniş bir kanunlaştırma faaliyeti sürdürüldü.

1838'de tesis edilen Meclis-i Valâ, 1839'da yeniden düzenlendi. Meclis, yapılacak düzenlemelere müteallik kanunların hazırlanması ve tatbikinde hükûmete yardımcı olacak ve Tanzimat'a muhalif davranışları görülen yöneticileri yargılayacaktı. 1840'ta, farklı hukukî sistemleri teke indirerek herkesin tâbî olacağı bir hukukî sistem oluşturmak için Fransız Ceza Kanunnâmesi'nden mülhem bir Ceza Kanunnâmesi hazırlandı. Bu kanunnâmenin birkaç yerinde tebaanın eşitliği hususu özellikle vurgulandı. 1851'de bu Ceza Kanunnâmesi yeniden düzenlendi ve yine Fransız Ticaret Kanunu'nun tercüme yoluyla uyarlanmasıyla oluşturulan Kanunnâme-i Ticaret yürürlüğe girdi. Her iki kanunnâmede de Osmanlılık fikri açık surette tezahür eder. 1853'te cinayet davalarında Hristiyanlar'ın şahitlik etmesi kabul edildi.

1846'dan itibaren kurulmaya başlayan ticaret mahkemeleri Batı hukuk normlarının Osmanlı İmparatorluğu'na aktarılmasında önemli bir merhale oldu. Mahkemenin üyeleri arasında Müslümanlar'ın yanı sıra gayrimüslimler ve yabancı tüccarlar da vardı. 1847'de Osmanlı tebaası ile yabancı tüccarlar arasında meydana gelen ihtilafları çözmek üzere ihdas edilen Muhtelit Ticaret Mahkemeleri'nde de benzer bir yapılanmaya gidildi.

1864 tarihli Vilâyet Nizamnâmesi'nde idarî düzenlemelerin yanı sıra adlî düzenlemeler de yapıldı. Nizamnâmede kaza, sancak ve vilâyetlerde Nizâmiye Mahkemelerinin kurulması ve bu mahkemelerin her birinde gayrimüslim üyelerin de yer alması kararlaştırıldı. Mahkemeler, ayırım yapmaksızın, halkın ceza ve diğer hukuk işlerini yürütecekti.

Meclis-i Vâlâ kanun tasansı ve nizamnâme hazırlama yetkisini 1854'te oluşturulan Meclis-i Âli-i Tanzimat'a devretti. Bu düzenlemeden beklenen netice alınamayınca 1861'de iki meclis tekrar birleştirildi. 1868'de meclisin yetkileri, Şûra-yı Devlet ve Divân-ı Ahkâm-ı Adliye isimleriyle kurulan genişletilmiş iki kuruma devredildi. Şûra-yı Devlet, kanun ve tasarı hazırlamakla mükellefi ve toplam 41 üyesinin 28'i Müslüman, 13'ü gayrimüslim idi, ki bu oran ülkedeki gayrimüslim oranına takriben denk düşmekteydi. Üyelerin seçiminde, Osmanlı tebaasının bütünüün temsil edilmesi hedeflenmişti. Batılı kanunlara göre ortaya çıkan davalara bakan Ahkâm-ı Adliye'nin toplam 13 üyesinden beşi gayrimüslimdi.

♦ **Soru 9: Tanzimat malî sahada neler getirdi?**

Tanzimat dönemi, malî anlayış, sınaî yaklaşım, sistemin idaresi gibi iktisadî hayatın hemen bütün veçhelerinde büyük değişim ve dönüşümlerin yaşandığı bir dönem olarak göze çarpar. Hatta denilebilir ki, Tanzimat anlayışının en büyük yansımalarından biri, belki de birincisi memleketin iktisadî bünyesinde yaşanmıştır.

İktisadî faaliyetleri bireylerin zenginleşmesini temin edecek bir amaç değil, toplumun refahını sağlayacak araçlardan biri olarak gören Osmanlı klasik iktisat anlayışı, Tanzimat'la birlikte yerini, o dönemde Avrupa'da hâkim olan klasik iktisat anlayışına terketti. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda yayınlanan maliye ve iktisatla ilgili kitaplardan ve bazı gazeteler ile dergilerdeki yazılardan, özellikle Fransız aydınlarından yapılan tercümelerin etkisiyle gelişen bu değişimi izlemek mümkündür. Bu değişimin neticesinde malî hayatın yeniden yapılandırılmasına girişildi.

Devletin gelirlerinin önceden tahmini ve yapılacak harcamaların buna göre planlanması esasına dayalı modern bütçe düşüncesi Tanzimatçılar tarafından da benimsendi. 1841-1842 malî yılında, bağlayıcı olmamakla birlikte, tahmini bir bütçe hazırlandı. 1846-1847 malî yılından itibaren modern bütçe uygulamasına geçildi.

Vergilerin mükellefler arasında dağıtılması, tahsili ve miktarlarının tespiti hususlarında reformlar yapıldı. 1840'da vergilerin iltizama verilip, mültezimler aracılığıyla

toplanması usûlüne son verildi. Ancak gerekli altyapının kurulamaması nedeniyle hazinenin büyük kayıplara uğraması üzerine kısa süre sonra yer yer iltizam usûlüne geri döndü. Her türlü angarya ve devlet görevlilerinin halktan resmî vergiler haricinde kendileri için aldıkları bütün vergiler yasaklandı. Örfi tekâlif ismiyle tahsil edilen vergiler kaldırılarak, bunun yerine an-cemaatin vergi ismiyle tek bir vergi getirildi ve bu yeni verginin herkesten gelirine göre alınması kararlaştırıldı. Mükelleflerin ödeyecekleri miktar, o bölgede yapılan tahrirlere göre tespit edildi. An-cemaatin verginin tahsilinde mültezimler yerine devlet görevlileri ve bölgedeki halkın temsilcilerinden istifade edildi.

Islahat Fermanı'ndan sonra vergilerin yeniden düzenlenmesi kararlaştırıldı. 1859-1860'dan itibaren an-cemaatin vergi tedricen kaldırılarak, bunun yerine emlak, arazi ve temettü vergilerinin ayrı ayrı tahsili benimsendi. Gayrimüslimlerden alınan cizye vergisinin ewelâ tahsilinde birtakım düzenlemeler yapıldı. Önceleri cizyedârlar veya memurlar aracılığıyla toplanan bu vergi, yapılan düzenlemeyle, Tanzimat'ın uygulandığı bölgelerde cemaatlerin dinî önderleri, diğer bölgelerde ise valiler vasıtasıyla toplanmaya başlandı. Bazı aksamalar üzerine 1842'de cizyenin tahsili hususunda bazı değişiklikler yapıldı. Islahât Fermanı'yla gayrimüslimlere askerlik yolunun açılmasıyla cizyenin kaldırılması gündeme geldi. Ancak gayrimüslimler bu karardan memnun kalmadılar ve neticede bedel-i askerlik adıyla cizye vergisi ödemeye devam ettiler.

Aşar vergisinin Tanzimat'ın uygulandığı her bölgede onda bir oranında, Tanzimat'ın uygulanmadığı bölgelerde ise eski oranlarda tahsili kararlaştırıldı. Önce 1874'e kadar uzanan bir süreçte ülkedeki bütün iç kara gümrükleri, daha sonra da iskelelerde alınan vergiler kaldırıldı. 1845'te, şer'i senetler dışında, bütün resmî işlerde devletçe basılan damgalı kâğıtların kullanılması hükmüne bağlandı. 1873'ten itibaren bunların yerini damga pulları aldı.

1840'da Kaime-i Muteber-i Nakdiye ismiyle kâğıt paraların ilk numuneleri piyasaya sürüldü. 1844'te imparatorluk tarihinin son sikke tashihî yapılarak, onluk sisteme dayalı gümüş ve altın para sistemine geçildi. 1850'de onluk ve yirmilik küçük kûptürler hâlinde kâğıt paralar basıldı. Kırım Savaşı sırasında kaime basımına hız verildi. Ancak bu kaimelerin hazineye karşılığının bulunmaması ve kolay bir şekilde sahtelerinin yapılabilmesi, bunların piyasa itibarını zedeledi ve büyük bir enflasyona sebep oldu. 1860'ların başında Osmanlı Bankası'ndan alınan kredilerin yardımıyla kâğıt paralar tedavülde kaldırıldı.

Tanzimat döneminde malî hayatımıza giren yeni bir kavram da dış borçtu. 1850'de Osmanlı maliyesi aylıklan ödeyemeyecek duruma gelince, Sadrazam Reşid Paşa ve diğer devlet ileri gelenleri dışardan borç almak için harekete geçtiler. Bu duruma karşı çıkan padişahın eniştesi Fethi Paşa, Abdülmecid'i borç almaktan vazgeçirdi. Osmanlı İmparatorluğu, Rusya ile Kırım Savaşı'na girdiğinde, bu harbin getirdiği mali yükü karşılamak için savaş esnasında, 1854'te ilk defa dışardan borç para aldı. Alınan

ilk borç savaş için harcandığından, bir müddet sonra hem borcu ödemek, hem de diğer ihtiyaçlar için yeniden borçlanıldı. Takip eden yıllarda borçlanma artarak devam etti. Artık dışardan borç alınması alışkanlık hâline gelmiş ve Osmanlı devlet adamları açısından meseleleri çözmek için kolay bir yol olmuştu. Bu kısır döngü 1875'te Osmanlı maliyesinin iflasının ilân edilmesine, 1881'de Düyûn-ı Umumiye'nin kurulmasına zemin hazırladı.

♦ **Soru 10: Tanzimat'ta sanayileşme hamlesi nasıl yapıldı?**

Tanzimat Dönemi'nin enteresan ve günümüzde fazla bilinmeyen gelişmelerinden birisi de Batı'nın iktisadî nüfuzunun yoğun bir şekilde hissedilmeye başlandığı 1840'larda imparatorluk bünyesinde gerçekleştirilmeye çalışılan büyük sanayileşme hamlesidir.

Taşrada âyanları, merkezde de yeniçerileri ortadan kaldırmak sûretiyle geleneksel yapının en önemli direnç odaklarını tasfiye eden II. Mahmud'un bütün saltanatı müddetince ısrarla takip ettiği merkezî idarenin otoritesini taşraya yayma siyaseti Tanzimat döneminde de sürdürüldü. Bu durum, iktisadî hayatın, Osmanlı tarihinde hiç olmadığı kadar devletçi bir karakter kazanmasına sebep oldu. Merkezî bürokrasinin denetimine kazandırılan bu iktisadî kaynaklar, Tanzimat politikalarının ekonomik temelini oluşturdu.

Yine bu dönemde yaşanmaya başlayan ve uzun vadede daha müessir sonuçlar doğuran bir diğer gelişme

de iktisadî hayatın gün be gün liberalleşmesiydi. İlk gelişmeyle tezat gibi görünen bu son durum, bir taraftan merkezî devlet örgütlenmesinin gerekli kıldığı daha fazla miktarlardaki para talebinin iktisadî yaşamı büyük ölçüde nakdileştirmesinin, bir taraftan da sanayileşmiş Batı'nın Ortadoğu'yu hammadde kaynağı ve mamûl ürün pazarı olarak gören politikalarının kesifleşmesinin tabii bir sonucuydu. Özellikle İngiliz sermayesi, Avrupa'da Napolyon Fransası'nın tehdidinden kurtulduktan sonra müthiş bir pazar arayışına girişmişti. Kavalalı Mehmed Ali Paşa tehdidi karşısında yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya kalan devletin, bu tehdidi savuşturmak için İngiltere'nin desteğini temin maksadıyla, Osmanlı iç pazarını Batılı tüccarların istilasından büyük ölçüde alıkoyan "yed-i vâhid" ve "iç gümrük" sisteminden 1838'deki Balta Limanı Ticaret Antlaşması ile vazgeçilmesi, Osmanlı pazarının Batı sermayesinin denetimine girmesi sürecinin kırılma noktasıydı. Antlaşma mütekabiliyet, yani karşılıklı esasa dayanmakla birlikte antlaşmanın tüm meyvelerini İngilizler topladı. 1827-1850 arasında İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na ihracatı 8,5 kat, ithalatı ise 3,5 kat arttı. Kısa süre sonra benzer antlaşmalar diğer Avrupa devletleriyle de yapıldı.

Edward Clark'ın "Osmanlı sanayi devrimi" olarak nitelendirdiği Osmanlı sanayileşme hareketi, esas itibarıyla, devlet eliyle gerçekleştirilen bir hamleydi. Zira bu dönemde özel sektörün elinde böylesi büyük yatırımları finanse edebilecek düzeyde sermaye birikimi yoktu.

Evvelâ Yedikule ile Küçük Çekmece arasındaki, yaklaşık 130 kilometre uzunluğundaki saha bir nevi sanayi parkı olarak seçildi. Osmanlı idarecileri 1843'ten itibaren bölgede büyük bir sınaî ve ziraî üretim kompleksi yaptılar. Bu kapsamda Zeytinburnu'nda demir işleme ve makine imalathanesi, kumaş ve pamuklu çorap üretim tesisi, buradaki fabrikalar için kalifiye eleman yetiştirmek üzere bir teknik okul ve işçilerin ikâmeti için devrin şartlarına göre muazzam sayılabilecek bir bina inşa edildi. Bakırköy'de, mevcut baruthaneye ilaveten, bir iplik bükme, dokuma ve pamuklu basma fabrikası, demir atölyesi ve küçük bir tersane yapıldı. Yeşilköy'de Fransız örneklerine dayanan büyük bir model çiftlik ve ziraatçı yetiştirmek üzere bir okul kuruldu. Büyük İstanbul kompleksi batıda Küçükçekmece'deki baruthane, doğuda ise Yedikule'deki tuzla ile sınırlanmaktaydı. Bütün bu sanayileşme hamlesi tek bir yönetimin idaresi altında toplandı.

Merkezî sanayii komitesi taşrada da sanayileşme gayretlerine yöneldi. İzmit'te bir tekstil fabrikası, Hereke'de bir pamuklu dokuma fabrikası kuruldu. Kısa bir zaman sonra Hereke'deki tesis, ipekli üreten bir merkeze dönüştürüldü. Sanayii tesislerinin hammadde ihtiyacının temini için de bazı faaliyetlere girişildi. Yabancı uzmanlardan istifadeyle yeni maden kaynakları aranmaya başlandı ve hem yeni hem de mevcut maden ocakları sanayii makineleriyle donatıldı. Bursa'daki dokuma sanayiine hammadde temin etmek üzere bölgede bir çiftlik kuruldu ve buraya 15 bin merinos koyunu yerleştirildi. Yeşilköy'deki

çiftliğe Amerikalı bir tarım uzmanının rehberliğinde pamuk ekildi, çırçır makineleri getirildi. Bu uzman, Amerika'daki azadlı kölelerinden bazılarını İstanbul'a getirip, çiftlikte istihdam etti. 1850'de Hereke ipekli sanayiine malzeme temin etmek için Bursa'da İtalyan tipi buharlı ipek makaralarıyla donatılmış büyük bir fabrika yapıldı.

♦ **Soru 11: Tanzimat'ın sanayileşme hamlesi nasıl sonuçlandı?**

Yapılan bütün gayretlere rağmen sanayileşme hamlesi, birtakım dâhilî ve haricî faktörlerin etkisiyle, istenilen neticeyi vermedi. Önemli meselelerden biri, makinelerin hemen tamamının Avrupa'dan ithal edilmesi idi. Bunların bir kısmı kullanılamayacak kadar eskirken, bir kısmı da henüz Avrupa'da dahi denenmemiş makinelerdi. Makinelerin yanı sıra bunları kullanacak kalifiye insanların da ithal edilmesi gerekmekteydi ki, kendilerine hayli yüksek ücretler ödenen bu kimseler fabrikaların işletme maliyetlerini arttırdı. Bir diğer mesele üretilen mallar için imparatorluk dâhilinde yeterli pazarın oluşturulamamasıydı. Devlet gazete ilânlarıyla halkı yerli ürünleri kullanmaya teşvik etmeye çalıştıysa da bu yeterli olmadı.

1850'lere doğru imalathanelerin üretimlerinde ciddi düşüşler görülmeye başlandı. Kırım Savaşı'nın çıkmasıyla devletin varlığı tehlikeye girince sanayileşme faaliyetleri ikinci plana düştü. Teknik ve iktisadî faktörlerin yanı sıra bazı beklenmedik felaketler de Osmanlı sanayileşmesinin yanda kalmasına sebep oldu. Meselâ,

1848'de Küçükçekmece'deki barut imalathanesi infilak etti. 1850'ye doğru Yeşilköy'deki model çiftlikte üretilen pamuklar çirçirsızlık yüzünden telef oldu ve fidanlar susuzluktan kurudu. 1855'teki bir depremde Bursa'daki ipek makara fabrikası yıkıldı. Merinos koyunu çiftliği projesi, kötü yönetim, hırsızlık ve hastalık gibi sebeplerle hüsrarla neticelendi. Ayrıca hammaddelerin zamanında yerine yetiştirilememesi, bazı mühendislerin ümitsizliğe kapılarak ülkelerine geri dönmesi, Avrupalı kalifiye elemanlarla Osmanlı tebaası vasıfsız işçiler arasındaki gizli gerilim sanayileşmenin yarıda kalmasının diğer sebepleri arasındadır.

Bir merkezî idarenin yanı sıra çeşitli komiteler tarafından da yönlendirilen ve hükümetin sanayileşme programının bir parçası olduğu anlaşılan çok sayıdaki sanayi tesisi, Osmanlı idarecilerinin, Batı'nın iktisadî tehdidini idrak edip, buna karşı tedbir almaya çalışmalarının ürünü olarak değerlendirilebilir. Bu sanayileşme hareketi genel manada tam bir başarıya ulaşmasa da, özelde bu dönemde inşa edilen bazı fabrikalar Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında da üretimlerine devam etmişlerdir.

♦ **Soru 12: Tanzimat'ta askerlik alanında ne tür gelişmeler yaşandı?**

Askerî alanda Tanzimat reformları II. Mahmud'un bıraktığı yerden devam etti. Askerlik hizmetinin vatanî bir vazife olduğu ilân edildi ve mecburî askeriğe yönelik adımlar atıldı. Her bölgeden, nüfusun miktarı ölçü-

sünde, kura usulüyle asker toplanması kararlaştırıldı. As-kere alma yaşı 20 olarak tespit edildi. Her aileden tek bir kişinin askere çağrılması, tek çocuğu olan ailelerin bu hizmetten muaf tutulması ilkesi benimsendi.

1843'te ilân edilen bir kanunname ile askerî örgüt-lenmenin zarureti ve bu konuda yapılacak düzenlemeler tespit edildi. Kanunnameye göre muvazzaf askerlik süresi beş yıl olacak, bu süre sonrası terhis edilenler yedi sene redif kabul edilecekti. Redifler her yıl bulundukları kaza-larda yeni harp teknikleri ve silahları hususunda eğitim görecekti. Kara ordusu şu birimlere ayrıldı:

1. Hassa Ordusu (1. Ordu): Merkezi Üsküdar'da olup, ilgi alanı Güneybatı Anadolu'ydu.

2. Dersaadet Ordusu (2. Ordu): Merkezi İstanbul'daydı.

3. Rumeli Ordusu (3. Ordu): Merkezi Manastır olup ilgi alanı bütün Rumeli'yi kapsamaktaydı.

4. Anadolu Ordusu (4. Ordu): Merkezi Sivas olup, ilgi alanı Anadolu'ydu.

5. Arabistan Ordusu (5. Ordu): Merkezi Şam olup, ilgi alanı Suriye ve Arabistan'dı.

6. Irak ve Hicaz Ordusu (6. Ordu): 1848'de mer-kezi Bağdad olmak üzere kuruldu.

1847'de gayrimüslimlerin de orduda istihdam edil-meleri ve albay rütbesine kadar yükselebilmeleri karar-laştırıldı. Cizye vergisi kaldırıldı. Osmanlı idarecileri bu

sayede, Batılı devletlerin her fırsatta Müslümanlar'la gayrimüslimler arasında eşitliğin sağlanamadığını iddia edip, bunun en büyük delili olarak da cizye vergisini göstermelerini ve bu bahane ile imparatorluğun içişlerine müdahale etmelerini önlemek istediler. Ancak gayrimüslimlerin askerlik yapmaya hiç de hevesli olmadıkları kısa sürede anlaşılınca bu son kararlardan vazgeçildi. Batılı devletler, Osmanlı gayrimüslimlerinin askere kabulü hususundaki ısrarlarını sürdürünce, konu 1856'daki Islahat Fermanı'nda tekrar gündeme geldi. Gayrimüslimler bu defa da askere gitmeye yanaşmadı. Nihayet askere gitmeyi reddeden cizye mükellefi gayrimüslimlerin, bedel-i askerlik vergisini ödemeleri şartıyla bu hizmetten muaf tutulmaları kararlaştırıldı.

Sultan Abdülaziz, Osmanlı ordusunun teçhizat, teknik ve eğitim açısından Avrupa orduları ile boy ölçüşebilecek konuma gelmesi için büyük gayret gösterdi. Avrupa gezisi kapsamında Londra'ya da uğrayan ve İngiliz donanmasına hayran kalan padişahın özel ilgisi sayesinde Osmanlı deniz kuvvetleri büyük gelişme sağladı. 1867'de Bahriye Nezâreti kuruldu. İngiltere'den satın alınan zırhlı harp gemileriyle Osmanlı donanması dünyanın en güçlü donanmalarından biri hâline geldi. 1869'da Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın yönlendirmeleriyle askerî yapılanma yeniden ele alındı. Askerlik vazifesi, dört yıllık nizamîye, bir yıllık redif ve sekiz yıllık müstahfızlık olmak üzere toplam 13 yıllık hizmet hâline getirildi. Seraskerlik makamının yanı sıra Harbiye Nezâreti kuruldu. Terfi sistemi

yeniden düzenlendi. Ancak bu düzenlemelerin meyvesinin tam alınacağı sırada çıkan 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi ordunun büyük kayıplara uğramasına sebep oldu.

♦ **Soru 13: Tanzimat döneminde eğitim ve bilim alanındaki gelişmeler nelerdir?**

II. Mahmud, 1824'te yayınladığı Talim-i Sıbyan fermanıyla sıbyan mektepleri konusunda bazı düzenlemeler yaptı. İstanbul'da geçerli olmak üzere, çocukların ergenlik çağına kadar okula gönderilmeleri mecburî tutuldu. II. Mahmud'un saltanatının sonlarında teşkil edilen Meclis-i Umur-ı Nafia yeni bir eğitim sisteminin kurulması hususunda bazı önemli icraatlarda bulundu. Meclis'in çalışmaları sonucunda Selâtin-i İzam Mektebi ismiyle geleneksel mahalle mekteplerinin üstünde ve onlardan farklı usullerle eğitim veren yeni okullar açıldı. 1838'de ilk öğretimle ilgili eğitim işlerini planlamak üzere, Evkâf Nezâreti bünyesinde, bir müdürlük statüsünde Mekâtib-i Rüşdiye Nezâreti kuruldu. Aynı yıl memur yetiştirmek üzere Mekteb-i Maarif-i Adliye ismiyle rüşdiye seviyesinde bir okul açıldı. Az sonra bu okul iki ayrı şubeye ayrıldı. Tanzimat'ın güçlü şahsiyetlerinden Ahmed Cevded Paşa bu ilk düzenlemeleri, eğitimin ilk kademesini göz ardı ettiği, bunun bir binanın inşasına orta kattan başlamaya benzediğini söyleyerek tenkit eder.

Tanzimat Fermanı'nda eğitim konusunda tek bir kelime dahi edilmemesine rağmen, yapılan ve yapılacak

islahatı benimseyecek ve yönlendirecek insanların ancak eğitime ağırlık verilmesiyle yetiştirilebileceği anlaşılmış ve bu husus 1846'da Sultan Abdülmecid tarafından Meclis-i Vâlâ'da sert bir dille ifade edilmişti.

Eğitim konusundaki ilk teşebbüs 1845'te Meclis-i Muvakkat'ın kurulmasıydı. Islahatın ruhuna uygun olarak gerekli eğitim planlarını yapmak üzere kurulan bu meclis ilk olarak mahalle mekteplerinin yeniden düzenlenmesi meselesiyle ilgilendi. 1846'da Meclis-i Maarif-i Umûmiye'nin ve Mekâtib-i Umumiye Nezâreti'nin kurulmasıyla eğitim meselesi daha ayrıntılı bir şekilde tekrar ele alındı. Sıbyan mektepleri bu nezâretin yetkisi dışında bırakılmasına karşılık, orta dereceli okul olarak planlanan rüşdiyelerin açılmasına büyük önem verildi. İlk rüşdiye denemesinden başarılı neticeler alınınca yenilerinin açılmasına hız verildi. 1869'a kadar İstanbul'da 12-13, taşrada da 87 civarında rüşdiye açıldı. Bir diğer önemli gelişme de 1848'de İstanbul'da Darülmuallimîn adıyla bir öğretmen okulunun açılmasıydı. Benzer bir okul ancak 1868'de Darülmuallimîn-i Sıbyan ismiyle, ilköğretim kurumlarına öğretmen yetiştirmek üzere açılabilirdi.

1857'de hükümette bir nâzırla temsil edilecek Maarif-i Umûmiye Nezâreti kuruldu. Bu nezâret Harbiye, Bahriye ve Tıbbiye dışındaki bütün okulların yönetim ve denetiminden mesuldü. Müslim ve gayrimüslimlerin sıbyan mekteplerinde ayrı, diğer okullarda ise karma olarak eğitim görmesi kararlaştırıldı. Sıbyan mekteplerinin islahı çalışmalarını doğrultusunda 1863'te İstanbul'da 33 okul tespit

edilerek, buralarda yeni usûllerde eğitim verilmeye başlandı. Hocalara maaş bağlandı, ilköğretim parasız hale getirildi. 1864'te eğitimle ilgili mevcut meclisler kaldırılarak, yeni bir danışma kurulu olarak iki şubeden oluşan Maarif-i Umûmiye Heyeti kuruldu. 1868'de Fransız modelinde açılan ve Fransızca eğitim vermesi kararlaştırılan Galatasaray Sultanisi, Tanzimat'ın Osmanlılık fikrinin en canlı yansımasıdır. Bütün gayretlere rağmen parasızlık ve yetişmiş hoca eksikliği eğitim konusundaki çalışmaların arzu edilen seviyeye gelmesini ve imparatorluğun tüm bölgelerine yayılmasını engellemiştir.

Tanzimat döneminde eğitim alanında en köklü adım 1869'daki Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi'yle atılabildi. Fransız eğitim sisteminden istifadeyle hazırlanan bu nizamnâme, Tanzimat ve sonrasında eğitim hayatına hem teşkilat hem de felsefe yönünde yeni bir istikamet verdi. Nizamnâmede belirtildiği gibi, 1870'lerden itibaren sıbyan mektepleri yeniden düzenlendi, 1875'te rüşdiyelerle yüksek okul arasında yeni bir kademe olarak ilk idadî açıldı, rüşdiyelerin tesisine hız verildi. Gariptir ki 1869 nizamnâmesi medreseler hakkında tek bir kelime ihtiva etmemektedir. Nizamnâmede yeni bir öğretmen okulunun açılacağı belirtilip, bu okulun idarî teşkilatı ve müfredatı tespit edilmekle birlikte, bu vaat ancak 1874'te, nizamnâmede öngörülenden biraz daha farklı bir yapılanmaya sahip olarak, İstanbul Darülmüallimîni'nin açılmasıyla gerçekleştirilebildi. Kız öğretmen okulu açılması yönündeki vaat ise 1870'te Darülmüallimât'ın teşkilıyla hayat buldu.

♦ **Soru 14: Tanzimat döneminde ilmi cemiyetler nasıl kuruldu?**

Tanzimat döneminde bilimin müesseseseleşmesi yönünde bazı ciddi adımların atıldığı görülmektedir. İstanbul'daki Avrupalı müsteşriklerin başta Osmanlı İmparatorluğu olmak üzere Doğu ülkeleri hakkında incelemeler yapmak üzere 1853'te kurdukları İstanbul Şark Cemiyeti, bu dönemdeki ilmi cemiyetlerin bilinen ilk örneğidir. Osmanlı aydınları tarafından kurulan ilk cemiyet 1861'de faaliyetlerine başlayan Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'dir. Cemiyet mensupları çalışmalarını Mecmua-i Fünûn adlı dergide yayınladılar. Ekmeleddin İhsanoğlu, bu cemiyetin, bazı yazarların iddia ettikleri gibi Batı'daki ilim akademileri ile mukayese edilemeyeceğini, cemiyetin ilmi araştırmaı hedef almadığını, Batı bilimini okuyucularına metafizik bir anlayışla her derde devâ olarak sunduğunu söyler. 1865'te tıbbiyeliler tarafından kurulan Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye, Osmanlı aydınlarının cemiyetleşme konusundaki en önemli teşebbüsüydü. Cemiyet, Fransızca olan tıp eğitiminin Türkçe olarak yapılmasını sağladığı gibi, 1873'te ilk Türkçe modern tıp lughatı Lughat-i Tıbbiye'yi yayınladı.

♦ **Soru 15: Üniversite kurma teşebbüsü nasıl neticelendi?**

Bu dönemin en ilginç teşebbüslerinden birisi de Dârülfünûn adıyla bir yüksek öğretim kurumunun açılması karardır. Dârülfünûn fikri ilk Muvakkat Maarif

Meclisi'nin raporları doğrultusunda Meclis-i Valâ'da hazırlanan Şubat 1846 tarihli bir mazbatada dillendirildi ve kuruluş amacı memur yetiştirmek olarak tespit edildi. Temmuz 1846'da hazırlanan bir başka mazbatada daimî bir Maarif Meclisi'nin teşkili ve Dârülfünûn'un bu meclis tarafından kurulması kararlaştırıldı. Bu mazbatada Dârülfünûn'da bütün ilim ve fenlerin öğretilmesi, öğrencilerin masraflarının devletçe karşılanması benimsendi. Kasım'da Dârülfünûn binasının yapımı başladı. Meclis bir taraftan bu konudaki çalışmalarını sürdürürken bir taraftan da 1851'de Dârülfünûn'da okutulacak kitapları hazırlamak üzere Encümen-i Dâniş adlı bir müesseseye kurdu. Encümen-i Dâniş, ilk açılışında kırk dâhilî ve otuz üç yerli ve yabancı haricî üyeden oluşmasına rağmen fazla bir iş yapamadı. 1863'te hâlâ inşaat hâlinde olan Dârülfünûn binasında Kimyager Derviş Paşa'nın konuşmasıyla halka açık konferanslar şeklinde serbest dersler başladı ve iki yıl muntazam devam etti. 1865'te tamamlanan Dârülfünûn binasının Maliye Nezâreti'ne devredilmesi üzerine yeni bir bina yapımına başlandı. Dârülfünûn dersleri Çemberlitaş'taki Nuri Paşa konağına taşındı. 1869 Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nde Dârülfünûn konusu geniş bir şekilde ele alındı. Aynı yılın Mart'ında yeni Dârülfünûn binası tamamlandı, Ekim'de sınavlar yapıldı. Nihayet Şubat 1870'te Dârülfünûn açıldı. Buradaki dersler 1870-1873 arasında kesintisiz olarak sürdü. Ancak bundan sonra eğitimin devam edip etmediği hâlâ tespit edilememiştir. 1876'dan sonraki devlet salnâmelerinde, Galatasaray Sultanîsi bünyesinde faaliyet

gösteren üç yüksek mektep Dârülfünûn ismiyle anılmaktadır. Dârülfünûn kurma konusundaki üçüncü ve başarılı girişim 1900'da İstanbul'da gerçekleştirilebildi.

♦ **Soru 16: Yeni Osmanlılar nasıl ortaya çıktı?**

XIX. yüzyılda devletin günden güne kötüye giden gidişatı devlet adamlarını ve "aydınları" mevcut müesseselerde ıslahat fikrinden yenileşme fikrine sevk etti. Bu yenileşmede model Batı idi. Bu asır imparatorlukta yoğun bir batılılaşma faaliyetlerinin yaşandığı bir dönemdi ve İlber Ortaylı'nın dediği gibi "imparatorluğun en uzun yüzyılı" oldu.

Dertlere deva olarak sunulan Tanzimat icraatları kötü gidişatı tersine çevirip, özlenen baharı getiremedi. Bu fermanın gayrimüslimlerle ilgili hükümlerini daha da derinleştiren yeni bir fermanla başka bir şey olmayan Islahat Fermanı'nın zamanla gerek gayrimüslimler gerekse Batılı devletlerce suistimâle uğratılması, Müslümanlar'ın kendilerini asli vatanlarında gün be gün ikinci sınıf vatandaş hissetmelerine ve Tanzimat anlayışını sorgulamaya başlamalarına sebep oldu. Tanzimatçılara ilk tepki, 1859'daki teşebbüs aşamasında kalan Kuleli Vak'ası'ydı. Ancak bu tepki, Batılılaşma adına değil, Müslümanlar'ın içinde bulundukları kötü durum sebebiyle gelmişti.

Tanzimatçılar'ın icraatlarına karşı bir diğer muhalif hareket, 1865'te Meslek ya da Mesleknâme adlı gizli cemiyetin teşekkülüydü. Meslek mensupları, iktidara karşı bir darbe yapmak istediler, ancak Ayetullah Bey'in ihbarı

üzerine yakalandılar. Adamları, cemiyetin elebaşları olan Sağır Ahmed Beyoğlu Mehmed, Nuri ve Reşad beyleri Avrupa'ya kaçırmayı başardılar. Meslek Cemiyeti'nin, Yeni Osmanlılar hareketinin ilk nüvesini teşkil ettiği yolundaki iddiaların doğru olmadığı artık anlaşılmıştır.

Tanzimatçılar'ın önerdiği batılılaşma tarzı ve anlayışı konusundaki ilk güçlü tepki Yeni Osmanlılar'dan geldi. Yeni Osmanlılar hareketi mensupları genelde II. Mahmud devrinde açılan Batı tarzı okullarda eğitim gören, az çok Batı'yı tanıyan kimselerdi. Daha sonraları bu harekette aktif şekilde yer alacak olan Ali Suavî ve sonraları paşa sıfatıyla anılacak Ziya Bey Muhbir Gazetesi'nde, Namık Kemal ise Tasvir-i Efkâr'da bir süredir hükümeti imâ yollu tenkitler yapmaktaydılar. Bu tenkitlerden rahatsız olan Bâbüali muhalefetin sesini kesmek için Muhbir'i kapatıp, Ali Suavî'yi Kastamonu'ya sürdüğü gibi, Ziya Bey'i Kıbrıs mutasarrıflığı, Namık Kemal'i de Erzurum vali muavinliği memuriyetleriyle İstanbul'dan uzaklaştırmak istedi. Ali Suavî Kastamonu'ya gitti, fakat Namık Kemal ve Ziya Bey yeni memuriyet mahallerine gitmemek için türlü bahanelerle İstanbul'da vakit geçirmeye başladılar.

♦ **Soru 17: Yeni Osmanlılar nasıl etkin hâle geldi?**

Tam bu esnada Mustafa Fazıl Paşa'nın onları Avrupa'ya davet etmesi olayların seyrini değiştirdi. Mısır Hıdivi İsmail Paşa'nın kardeşi olan ve muazzam serveti göz kamaştır-

ran Mustafa Fazıl Paşa, Osmanlı bürokrasinin çeşitli kademelerinde görev yaptıktan sonra, en son Osmanlı maliyesini düzene sokmak gayesiyle kurulan Meclis-i Hazâin reisliğine getirilmiş, ancak yalnızca bir yıl sonra vazifesinden azl ve Avrupa'ya sürgün edilmişti. Paşa, gerek Mısır'daki veraset hakkından mahrum edilmesini gerekse bu sürgün hadisesini bir türlü kabullenememiş ve bunun müsebbibi olarak da Bâbü'lî'yi, özellikle de siyasi iktidan ellerinde tutan Âli ve Fuad Paşaları görmüştü. Sürgün günlerinde Paris'e yerleşip, buradan Âli ve Fuad Paşaların şahsında Tanzimat uygulamalarına karşı şiddetli bir propagandaya girişti. Paris'ten Sultan Abdülaziz'e gönderdiği tartışmalı bir mektupta bazı radikal yenilikler istemekte ve padişahın etrafındakileri "cahillere ve hainler" olarak nitelendirmekteydi. Paşa, kendi propagandasını güçlendirmek adına, Bâbü'lî'ye muhalefet eden herkese iktisadi destek sağlamaktan da geri kalmadı.

Osmanlı muhalefetini Avrupa'ya taşıyan Namık Kemal, Ziya Bey, Ali Suavî, Agâh Efendi, Meslek grubunun firarî liderleri Sağır Ahmed Beyoğlu Mehmed Bey, Reşad Bey ve Nuri Bey Paris'te biraraya geldiler. Az sonra bunlara Paris'teki Osmanlı Okulu'nun müdürü Hüseyin Vasfi Paşa da katıldı. Mustafa Fazıl Paşa'nın davet ve desteğiyle Paris'te buluşan Osmanlı muhalifleri, Mustafa Fazıl Paşa'nın mektubu ve De Courrier de Orient Gazetesi'ndeki yayınlanan tercümesinde "Jeune Turc" tabiri kullanılmış ve bu da Yeni Osmanlılar şeklinde çevrilmesi üzerine bu ismi benimsediler.

Paşa'nın, Yeni Osmanlılar'ın dinamizmine ve muhalif kalemlerine, Yeni Osmanlılar'ın ise paşanın maddî desteğine ihtiyaçları vardı ve bu karşılıklı çıkara dayalı ilişki bir süre devam etti. Fakat Sultan Abdülaziz'in Avrupa gezisi sırasında yaşanan gelişmeler, Yeni Osmanlılar için sıkıntılı bir geleceğin yaklaşmakta olduğunu habercisiydi. Mustafa Fazıl Paşa, padişahın Paris'i ziyareti münasebetiyle düzenlenen dillere destan karşılama töreninde bizzat hazır bulundu. Az sonra Paşa ile Osmanlı hükümeti arasındaki buzlar erimeye başladı. Padişahla görüşme fırsatı bulan Mustafa Fazıl Paşa, ondan yurda dönme izni aldı. Mustafa Fazıl Paşa, İstanbul'a dönerken ne olur ne olmaz düşüncesiyle elindeki muhalif güçle irtibatını sürdürecektir. Padişahı uğurlamak için Peşte'ye gittiği sırada, bundan sonra takip edeceği hareket tarzını ve kendisinden sonra gençlerin Avrupa'daki durumunu görüşmek üzere Ağustos 1867'de Yeni Osmanlılar mensuplarıyla bir toplantı yaptı. Bu toplantı sonrasında, Yeni Osmanlılar'ın hukukî manada bir cemiyet tarzında kuruldukları, toplantıya katılan Polonyalı ve Macar ihtilâlcilerinin yönelmeleriyle hazırlanan bir tüzükte cemiyetin amaç ve faaliyetlerinin tespit ve imza edildiği hususundaki iddialar hâlâ kati belgelerle ispat edilememiştir.

♦ **Soru 18: Yeni Osmanlılar'ın etkinliği nasıl azaldı?**

Fransa hükümetinin Sultan Abdülaziz'e şirin görünmek adına Yeni Osmanlılar'dan derhal ülkeyi terketme-

lerini istemesi, cemiyet mensuplarını sığınacak başka bir ülke aramak zorunda bıraktı. Osmanlı muhalefeti ikinci bir sürgünle bu defa Londra'ya taşındı. Ali Suavî Londra'da Muhbir Gazetesi'ni yayınlamaya başladı. Kendilerine dayanışmadan hareket eden Ali Suavî ile araları açılan diğer Yeni Osmanlılar, Mustafa Fazıl Paşa'nın desteğiyle 29 Haziran 1868'de Hürriyet'i çıkarttılar. Bu yeni gazetenin başında uzun süre Namık Kemal ile Ziya Bey bulundu. Mustafa Fazıl Paşa daha sonraları Ali Suavî'yi kontrol altında tutmak için para müşuklarını kısıtı, başaramayınca da maddî yardımını tamamen kesti. Bunun üzerine Muhbir 50. sayısında kapandı. Ali Suavî Yeni Osmanlılar grubundan ayrıldı. Mustafa Fazıl Paşa ise 1869'da Meclis-i Âli azalığına getirilince, Yeni Osmanlılar'la ilişkisi adeta kopma noktasına geldi.

1869'dan sonra Yeni Osmanlılar arasında büyük çatlaklar oluşmaya başladı. İlk olarak, amaçlarına ulaşmak için sadece kalemin yeterli olmayacağını, bir an önce eyleme geçilmesi gerektiğini savunan Sağır Ahmed Beyoğlu Mehmed gruptan ayrıldı ve Hüseyin Vasfi Paşa ile Cenevre'de dört sayı sürecek İnkılâp Gazetesi'ni çıkarmaya başladı. Az sonra Kânîpaşazâde Rıfat Bey, Namık Kemal harıcındaki bütün arkadaşlarını şahsî menfaatler peşinde koşmakla suçlayıp, Yeni Osmanlılar hareketinden koptu. Bu arada özel sekreteri Sakakini aracılığıyla hâlâ Yeni Osmanlılar'la ilişkisini sürdüren Mustafa Fazıl Paşa'nın Meclis-i Âli azalığına getirilmesi ve İstanbul'da Mısır Hıdivi İsmail Paşa aleyhtarı bir rüzgâr esmeye başlaması

üzerine Âli Paşa ile iyi geçinmeye başlamıştı. Bâbîâli'nin gönlünü hoş tutmayı kendi çıkarlarına uygun bulan Mustafa Fazıl Paşa, Namık Kemal'den Hürriyet'in yayınlanmasına bir süre ara verilmesini istedi. Namık Kemal'in bu teklifi kabul edip, Hürriyetin 64. sayısından itibaren gazetenin yazarlığından ayrılması, grubun son ve en güçlü halkasının da parçalanmasına sebebiyet verdi.

Ziya Bey, Hiciv İsmail Paşa'nın adamları vasıtasıyla yaptığı maddi yardım teklifini kabul edip, Hürriyet'i yayınlamaya devam etti. Ziya Bey, Mustafa Fazıl Paşa'dan öç almaya girişti. Hürriyet bu sefer Mısır yönetimini destekleyen yazılar yayınlamaya başladı. Fakat Ali Suavî'nin Hürriyet'te Sadrazam Âli Paşa aleyhinde çok sert bir yazı kaleme alması, Ziya Bey'in başını belaya soktu. İngiliz hükûmeti, muhtemelen Âli Paşa'nın müdahalesiyle, bu tür yazıların İngiltere'de yasak olduğunu belirtip, Hürriyet'i kapattı ve Ziya bey'i mahkemeye verdi. Ziya Bey, avukatının tavsiyesine uyup, İsviçre'ye gitti. Burada bir süre daha büyük zorluklarla Hürriyet'i yayınlamayı sürdürdüyse de 100. sayısında gazeteyi kapatmak zorunda kaldı.

1870'de ise Yeni Osmanlılar hareketi tamamen dağıldı. Önce Namık Kemal, Ağâh Efendi ve Hüseyin Vasfi İstanbul'a döndü. Ziya Bey en büyük düşmanı Sadrazam Âli Paşa'nın 1871'de ölmesi ve çıkartılan genel afın istifadeyle yurda geldi. 1874'te Mehmed Bey, iki yıl sonra da Ali Suavî avdet etti.

Namık Kemal, Reşad ve Nuri Beyler İstanbul'da İbret Gazetesi'ni çıkartmaya başladılar. Yeni Osmanlılar ha-

reketi mensuplarından bazıları siyasal bir örgüt sıfatıyla değil, ancak ferdî olarak 1876 Kanun-ı Esâsi'sinin hazırlanmasında görev aldılar. 1876'dan sonra ise eski cemiyet mensupları dağınık halde ve birçoğu hayatlarını çeşitli devlet memuriyetlerinde geçirerek yaşadılar.

♦ **Soru 19: Yeni Osmanlılar'ın Osmanlı tarihindeki yeri nedir?**

Yeni Osmanlılar'ın, bütün faaliyetleri müddetince bir grup şuuruyla hareket ettiklerini ve hatta bir grup olduklarını söylemek zordur. Bu harekete katılan şahsiyetlerin üzerinde anlaştıkları tek şey, Âli Paşa düşmanlığıydı. Onlara göre Tanzimat, imparatorluğu içine düştüğü baktaktan kurtarmak için sağlam, ama mevcut haliyle yetersiz bir ipti. Nitekim bu ip şimdi, bütün kontrol mekanizmalarına hükmeden ve zaman zaman padişahu dahi devre dışı bırakarak ülkeyi diledikleri gibi yöneten bürokrat sınıfının, bilhassa da bu sınıfın lideri Âli Paşa ile Fuad Paşa'nın ellerinde milletin gırtlığına dolanmış bir cellât sicimi hâline gelmişti. Cellâdın sicimini milletin boğazından çıkaracak tek güç ise Batı tarzında kurulacak meşrutî bir monarşi idi. İnkılâp Gazetesi'ndeki birkaç yazı dışında, Yeni Osmanlılar'ın kaleminden bizzat padişahu ve padişahlık sistemini eleştiren yazı çıkmadı. Yeni Osmanlılar, meselelere daha ziyade İslâmî bir bakış açısıyla eğilmişlerdir. Onlar "usûl-i meşveret" isterken delillerini "Asr-ı Saadet"e dayandırdılar. Namık Kemal, Hürriyet'teki bir yazısında bu dönemin "cumhuriyet" olduğunu, Suavî

ise Ulûm'daki bir yazısında bu dönemde demokrasinin yaşandığını yazdı. Onların anayasa hukuku hakkındaki düşünceleri de İslâmî anlayışın yeniden düzenlenmesinden ibaretti.

Yeni Osmanlılar, gerek yurtiçinde gerekse yurtdışında sürdürdükleri yazı hayatlarıyla Türk toplumunda siyasî ve içtimâî tefekkürün öncüsü oldular. Onların ortaya attıkları ve işledikleri birçok kavram Osmanlı devlet ve toplumunun şekillenmesinde önemli roller üstlendi.

♦ **Soru 20: Tanzimat'ın uygulanmasına ne gibi tepkiler geldi?**

Tanzimat Fermanı, geleneksel yapıda ciddi değişimlerin yapılacağını resmen ilân edilmesi idi. Her değişim gibi bu değişimin de idarî ve içtimâî bünyede sancılara, yer yer sarsıntılara gebe olması kaçınılmazdı ve öyle oldu.

Özellikle ilk yıllarda Tanzimat'ın bir düşünce, bir vaat hâline, yaşanan hayatı yönlendiren bir hakikat, bir fiiliyat hâline getirilmesi hususunda bu gerçekleştirecek kalifiye eleman eksikliği yüzünden büyük sıkıntılar yaşandı. Tanzimatçıların, yalnızca İstanbul'un emirlerini uygulayacak birer memur durumuna sokmak istediği vali ve müşirlerin bazıları bu yeni sürece intibak etmekte zorlandılar. Fermanın uygulanmaya konulduğu ilk yıllarda birçok vali ve müşir ya Tanzimat'ı uygulamada yetersiz kaldığı gerekçesiyle birkaç ay içinde mevkisini kaybetti, ya da eski alışkanlıklarını sürdürüp, halktan fazla vergi

toplama, angarya, rüşvet, zimmetine para geçirme gibi suçlarla yargılandı.

Bazı eyaletlerin sınırlarının Tanzimat'la birlikte yeniden tespit edilmesi süreci, kimi durumlarda devletin başını ağrıttı. Mesela Cizye ve Midyat'ın Diyarbakır'a mı yoksa Musul'a mı bağlanacağı meselesi bölgede büyük bir isyanın çıkmasına sebep oldu. Cizye ve Midyat'ın idaresinde yıllarca söz sahibi olmuş köklü bir aileden gelen Bedirhan Bey, Musul Valisi Mehmed Bey'in bu iki merkezin Musul'a bağlanması yönündeki baskılarına karşı çıktı. Ancak İstanbul hükümeti Mehmed Bey'in arzusuna uyunca, bölge halkının da desteğiyle isyan çıkarttı.

Bedirhan Bey'in akrabalarından bazıları da Van'da isyan ederek, Tanzimat'ı vergi düzenlemelerinin hayata geçirilmesini önlediler. Tam da bu esnada Hakkari'deki Nesturiler vergi vermeyi reddedip, Bedirhan Bey'e baş kaldırdılar. Bedirhan Bey, Nesturileri tenkil edince, bunların bir kısmı Musul'a kaçtı. Musul'daki İngiliz konsolosu, meseleyi abartılı bir şekilde İstanbul'a intikal ettirdi. Bu gelişme üzerine Sultan Abdülmecid, Anadolu Ordusu Müşiri Osman Paşa'yı Bedirhan Bey'i tenkille görevlendirdi. Bedirhan Bey mağlup edildikten sonra İstanbul'a getirildi. Daha sonra da Girit'e sürüldü. Cizye kaymakamlığına tayin edilen Mustafa Bey, bölgede Tanzimat'ı uygulamakla görevlendirildi. Fakat kısa bir süre sonra Cizre halkından İstanbul'a yeni kaymakamın kendi cebini doldurduğu yönünde şikâyetler geldi. Mustafa Bey azledilip, yargılandı. Onun yerine geçenler, özellikle böl-

gedeki konar-göçerleri denetim altına almak, bunları yerleşik düzene geçirmek noktasında büyük sorunlarla karşılaştılar.

Tanzimat'la ilân edilen yeni askerlik anlayış ve uygulaması imparatorluğun geniş coğrafyasında, halk nezdinde bazı muhalif cereyanlar doğurdu. Halep'te, Bosna ve Hersek'te, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da kimi aileler çocuklarının mecburî askerlik hizmetiyle mükellef tutulmasına karşı çıktılar. Bazı aşiretler, bu konuda daha da ısrarcı davranarak resmî kuvvetlerle çatışmaya girmekten çekinmediler. Asker temininde zorlanan devlet, zaman zaman kendine sadık bir aşiret kuvvetini bir diğer asi aşirete karşı kullandı. Bazı bölgelerde başıbozuk isimle gönüllü birlikler teşkil edildi. Yeterli alt yapının kurulamaması yüzünden, askere gideceklerin tespiti, silâh altına alınanların beslenme, barınma gibi temel ihtiyaçlarının temini ve bunların yeni bir anlayışla komuta edilmesi ve eğitilmesi gibi meselelerde zaman zaman keşmekeşe varan sorunlar yaşandı. 1841'de deniz yoluyla Sayda'ya gönderilen askerler isyan ve firar ettiler. İmparatorluğun gayrimüslim tebaasının askerlikle mükellef tutulması meselesi ise Tanzimatçıları yıllarca uğraştıran bir mesele oldu ve ancak İttihad ve Terakki'nin iktidarı döneminde gerçekleştirilebildi.

1844'te Zaptiye Teşkilâtı'nın kurulması ve tımar topraklarının bu yeni teşkilata devredilerek tımarlı sipahilerin tasfiyesi, Tanzimatçıları uzun süre uğraştırdı. Merkezi hükümet, her bölgedeki tımarlı sipahilerin miktannın ve

bunların tasarrufundaki timar gelirlerinin tespit edilerek, timarlı sipahilerden dileyenlerin gelirlerine uygun olarak orduda ya da zaptiye teşkilatında istihdam edilmesini, bunu kabul etmeyenlerin ise bedel karşılığında bu arazileri hükümete devretmelerini kararlaştırdı. Ancak uzun süredir hazine topraklarını timar adı altında ve çoğu kez devlete karşı bir hizmette bulunmaksızın tasarruf eden birçok kimse bu gelirlerinden vazgeçmeye yanaşmadı. Bazı bölgelerde bu yüzden ayaklanmalar çıktı. Mesele ancak 1858 Arazi Kanunnâmesi ile halledilebildi.

İmparatorlukta yeni bir ahenk oluşturmayı hedefleyen Tanzimat, bir bakıma dinler ve de cemaatler arasındaki mevcut düzenin bozulmasına sebebiyet vererek çeşitli hoşnutsuzlukların çıkmasına neden oldu. Müslümanlar, gayrimüslimlerin hukukî planda kendileriyle bir tutulmasından, iktisadî manada ise kendilerinden çok daha üstün bir konum kazanmalarından rahatsız oldular. Müslümanlar'ın tepkisi Musevîler'den ziyade, ilk fırsatta devlete ihanet edeceklerini ve yabancı hamilerine güvenip şımarıklarını düşündükleri Hristiyanlar'a yöneltti. Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki küçük bir huzursuzluk kısa sürede kanlı bir çatışmaya dönüşebiliyordu. Lübnan hadiselerinde, Cidde hadiselerinde hep bu dinî gerginlik ön plandaydı.

Tanzimat'ın uygulanmasına yönelik tepkiler, imparatorluğun doğusunda genelde hoşnutsuzluk ya da bir isyanla neticelenirken, batısında ise derhal milliyetçi karakter taşıyan ve Büyük Güçlerin ilgisini çeken daha bü-

yük meseleler hâlinde tezahür etti. Meselâ temelde vergi meselesinden çıkan 1841 tarihli Niş isyanı ile angaryanın sürdürülmesi ve eyalet meclislerinde kendilerine yer verilmemesi gibi sebeplerle çıkan 1850 tarihli Vidin isyanı kısa sürede böyle bir renge büründü ve Bâbiâli'yi endişelendirdi. Balkanlar'daki Hristiyanlar Tanzimat'ın vergi düzenlemeleri, angaryanın yasaklanması, eşitliğin temini gibi konulardaki vaatlerini benimsediler ve Büyük Güçlerin desteğini de arkalarına alarak bunların uygulanmasında sonuna kadar ısrarcı oldular.

♦ **Soru 21: Tanzimat ne zaman sona erdi?**

Tanzimat'ın ne zaman başladığı tartışmalı olduğu gibi, ne zaman sona erdiği de ihtilaflıdır. Tanzimat; reform sürecinin başlangıcı olarak kabul edilirse, sona erişimi imparatorluğun yıkılışına dek gider. Bu konuyu iki farklı açıdan değerlendirmek mümkündür:

1- Temel kıstas değişim ve dönüşüm süreci ise, imparatorluğun mirasını devralan Cumhuriyet döneminde de bu sürecin devam ettiğini öne sürmek abartılı bir yaklaşım olarak değerlendirilmemelidir. 1876'da Kanun-i Esasi'nin ilânı ve Meclis-i Mebusan'ın açılması, hem siyasi zihniyet hem de idari yapılanma anlamında radikal bir adımdır. Devletin meşruti bir monarşiye dönüşmesiyle, 1876 ve sonrası Meşrutiyet Dönemi olarak adlandırılmıştır. Bu dönemdeki reform algılaması ve kapsamı da değişmiştir. Zira Tanzimat ırcasını şiddetle tenkit eden yeni muhalif reformcu kuşak, gerek eserleri, gerekse çı-

kardıkları gazeteler vasıtasıyla yeni bir reform programı ve zihniyeti ortaya koymaya başlamışlardır. Söz konusu muhalif zümre öne sürdüğü yeni programı hayata geçirmek amacıyla, çeşitli örgütlenmelere gitmişlerdir. Artık padişahın mutlak iradesinin yanında, mebuslar ve âyan aracılığıyla formel de olsa halk iradesi temsil edilmeye başlanmıştır.

2-Meseleye reform eksenli olarak bakıldığında; aslında değişen bir şey yoktur. Zira Meşrutiyet Döneminde II. Abdülhamit tarafından gerçekleştirilen reformlar, Tanzimat Fermanı'nı ilân eden Abdülmecid'den çok daha fazladır. Dolayısıyla bu tasnifi, siyasi yapı ile reform zihniyetindeki önemli değişim ve dönüşümler göz önünde bulundurularak yapılan bir izafi bir isimlendirme olarak değerlendirmek en makul yaklaşım olarak görülmektedir. Sonuç olarak bu konuda tarihçilerin genel temayülü Tanzimat Devrinin, Sultan Abdülmecid (1839-1861) ve Sultan Abdülaziz (1861-1876) dönemlerini içine aldığı ve 23 Aralık 1876'da I. Meşrutiyet'in ilânıyla sona erdiği şeklindedir.

♦ **Soru 22: Mustafa Reşid Paşa kimdir?**

Evkaf Ruznamçecisi Mustafa Efendi adlı bir devlet memurunun oğlu olarak 13 Mart 1800'de İstanbul'da doğdu. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında ordu kâtibi olarak görev yapan Mustafa Reşid'in gönderdiği raporlara yansıyan kabiliyeti, padişah II. Mahmud'un takdirini kazanınca, kariyer basamaklarını hızla tırmanmaya başladı. Mustafa Reşid, Amedi Kalemî'ndeyken,

İngiltere'nin İstanbul Elçisi Ponsoby ile yakın ilişkide olan Reistülküttap Pertev Efendi (Paşa)'nın himayesine girdiği tarihten itibaren, İngiliz politikasını benimsemişti.

Temmuz 1834'te Paris'e elçi olarak gönderildi. Elçiliği döneminde II. Mahmud'un tavsiyesine uyarak Fransızca öğrenmeye başladı. Daha sonra 13 Eylül 1836'da Londra elçisi oldu. Elçilikleri döneminde Bâbüâli nezdinde iç ve dış politikada etkili bir duruma geldi. 13 Temmuz 1837'de müşir rütbesi ve paşa ünvanıyla hariciye nazırı oldu.

Mustafa Reşid Paşa geniş kapsamlı bir reform yapmak istiyordu. II. Mahmud'un da desteğiyle, Tanzimat reformlarının alt yapısı şekillendi. Böylece 1826'da askeri alanda başlatılan reform süreci, sivil alanı da kapsayacaktı. Ancak sultanın iktidarının sınırlandırılacağı dedikoduları ve Akif Paşa'nın başını çektiği karşı grubun Mustafa Reşid Paşa aleyhindeki faaliyetleri sonucunda reformlar ertelendi ve Mustafa Reşid Paşa Ağustos 1838'de Londra elçisi olarak İstanbul'dan uzaklaştırıldı.

Ağustos 1839 başlarında II. Mahmud'un ölümü üzerine tahta çıkan Abdülmecid'in cülusunu tebrik etmek için İstanbul'a döndü. Reşid Paşa, genç padişahı geniş kapsamlı bir reform paketinin derhal yürürlüğe konması konusunda ikna etmeye çalıştı. Sadrazam Hüseyin Paşa da Reşid Paşa'yı tasfiye etmek istedi. Reşid Paşa'yı katletmek için padişaha müracaat ettiyse de ret cevabı aldı. Sonunda Mustafa Reşid Paşa'nın gayretleri ve Sultan Abdülmecid'in de onayıyla 3 Kasım 1839'da Gülhane Hatt-ı Hümayunu (Tanzimat Fermanı) ilân edildi.

Mısır sorunun 15 Temmuz 1840'da Londra Antlaşmasıyla çözümlmesine rağmen, Reşid Paşa Hariciye Nazırlığı'ndan 31 Mart 1841'de azledilerek Paris elçiliğine tayin edildi. Bu muhaliflerinin bir başansıydı. 23 Ekim 1845'te tekrar Hariciye nazırı oldu. İstanbul'a dönünce reformlara devam etti.

Damad Said Paşa'nın başını çektiği muhafazakâr kanadın, paşanın cumhuriyet ilân etmek niyetinde olduğu haberlerini yaymaları üzerine Reşid Paşa 27 Nisan 1848'de azledildi. İddiaların asılsız çıkınca, 12 Ağustos 1848'de ikinci kez sadarete atandı. Bu dönemde de reformlara devam etti. 1848 ihtilalleri sırasında Türkiye'ye sığınan Macar ve Polonyalıları tüm baskılara rağmen iade etmeyince Fransız ve İngiliz kamuoyunda olumlu bir hava yarattı.

Ocak 1852'de sadaretten azledilerek Meclis-i Vâlâ reisliğine atandı. 4 Mart'ta yeniden sadrazam oldu, ancak dengeler değişince 5 Ağustos'ta azledildi. 13 Mayıs 1853'te üçüncü kez hariciye nazırlığına getirildi. Kırım Savaşı çıkınca, İngiltere ve Fransa ile ittifak sürecinde kilit adam olduğu için, Mustafa Reşid Paşa'nın nüfuzu zirveye çıktı. Dördüncü sadaretinde de reform süreci yeniden ivme kazandı ve idari mekanizmanın işleyişini kontrol etmek ve reform sürecini yürütmek misyonuyla Meclis-i Âli-i Tanzimat kuruktu.

Reşid Paşa, Tanzimat'ın mimarı olmasına rağmen Islahat Fermanı'nın ilânının yarattığı siyasi ve sosyal tepkileri, şiddetli bir biçimde tenkit edince 2 Kasım 1856'da

yeniden sadrazam oldu. Sadrazam olmasında İngiliz Elçisi Canning'ın rolü büyüktü. İngiltere ve Fransa ile Boğdan meselesinde ters düşünce, 1 Ağustos 1857'de sadaretten azledilip, Meclis-i Âli-i Tanzimat reisliğine getirildi. 22 Ekim 1857'de altıncı ve son kez sadrazam oldu. Yaklaşık üç ay sonra 7 Ocak 1857'de kalp krizi sebebiyle vefat etti ve İstanbul/Beyazıt Okçular'daki türbesine defnedildi.

♦ **Soru 23: Mustafa Reşid Paşa'nın Osmanlı tarihindeki yeri nedir?**

Mustafa Reşid Paşa, Tanzimat devri reform sürecine damgasını vuran devlet adamıdır. Ancak reform sürecinin yegâne mimarı değildir. Reşid Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun bekasını İngiltere ile mutlak işbirliğinde görmesi, Rusya ve Fransa'nın tepkilerine neden olduğundan, siyasi kariyerinde kısa sürelerle aziller olmuştur. Reşid Paşa'nın İngiliz taraftarlığı, 1838 Baltalimanı Ticaret Antlaşması'yla, önce İngiliz tüccarlara, sonra da diğer devletlere tanınan imtiyazların yarattığı iktisadi tahribat, muhalifleri tarafından ağır bir şekilde eleştirilmiştir. Paşa'nın zamanla servet biriktirme merakına saplanması ve oğlu Ali Galip Paşa'yı saraya damat yapma ve hariye nazırlığına getirme çabası da tenkit edilmiştir.

Kendi yetiştirdiği Âli ve Fuat Paşaların Fransız politikasına taraftar olmaları ve Âli Paşa'nın kendisine sadarettten azlinde halef olmasını (1852), 1856 Paris Konferansı'na yine kendisinin yerine Âli Paşa'nın katılmasını, şiddetli tenkit etmesi, Tanzimat'ın mimarının si-

yasi ihtirasını gösterir. Mustafa Reşid Paşa, öncülük ettiği reformlarla Türkiye'nin Batılılaşma sürecinin en önemli şahsiyetlerinden biridir.

♦ Bibliyografya

Ali Akyıldız, *Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)*, İstanbul 1993.

Abdullah Saydam, "Tanzimat Devri Reformları", *Türkler*, XII, ed. H. C. Güzel-K. Çiçek-S. Koca, Ankara 2002, s.782-804.

———, "Tanzimat'ın Memurları", *Türkler*, XIII, ed. H. C. Güzel-K. Çiçek-S. Koca, Ankara 2002, s.668-677.

Adnan Şişman, *Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri: (1839-1876)*, Ankara 2004.

A. Hamdi Tanpınar, *XIX. Yüzyıl Türk Edebiyatı Tarihi*, I, İstanbul 1956.

Belgelerle Tanzimat: Osmanlı sadrazamlarından Ali ve Fuad paşaların siyasi vasiyetnameleri, haz. Engin Deniz Akarlı, İstanbul 1978.

Cahit Yalçın Bilim, *Tanzimat Devrinde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma: 1839-1876*, Esişehir 1984.

Coşkun Çakır, "Bir Reform Hareketi Olarak Tanzimat: Hazırlanması, İlanı, Tepkiler ve Uygulanması", *Türkler*, XIV, ed. H. C. Güzel-K. Çiçek-S. Koca, Ankara 2002, s.698-715.

———, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 2001.

Engelhart, *Tanzimat ve Türkiye*, çev. Ali Reşad, İstanbul 1999.

Enver Ziya Karal, "Gülhâne Hatt-ı Hümayunu'nda Batının Etkisi", *Türkler*, XIV, ed. H. C. Güzel-K. Çiçek-S. Koca, Ankara 2002, s.688-697.

Gökbilgin, M. Tayyib, "Tanzimat hareketlerinin Osmanlı müesseselerine ve teşkilâtına etkileri", *Belleten*, XXXI/121 (1967) 93-111.

Hilmi Ziya Ülken, *Tanzimattan Sonra Fikir Hareketleri*, İstanbul 1940.

İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul 2002.

———, *Osmanlı İmparatorluğunda Sosyal ve İktisadi Değişim, Makaleler*, I, Ankara 2002.

———, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Ankara 2000.

İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, İstanbul 1972.

Halil İnalcık, "Tanzimat'ın uygulanması ve sosyal tepkileri", *Belleten*, XXVIII/112 (1964) 623-690.

———, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, İstanbul 1992.

Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, I, ed. Eklemeddin İhsanoğlu, İstanbul 1994.

———, "Mustafa Reşid Paşa", *DİA*, XXXI, 348-350.

Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Valâ*, Ankara 1994.

- Necdet Kirdakul, *Tanzimat Dönemi Basınında Sosyo-Ekonomik Fikir Hareketleri*, Ankara 1997.
- Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul 2005.
- Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Ankara 1973.
- Paul Dumont, "Tanzimat Dönemi", *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, I, ed. Robert Mantran, çev. Server Tanilli, İstanbul 1992, s. 279-288.
- Refii Şükrü Suvla, "Tanzimat Devrinde İstikrazlar", *Tanzimat*, I (İstanbul 1940), s. 263-288.
- Reşat Kaynar, *Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat*, Ankara 1985.
- Roderic H. Davison, *Osmanlı'da Batı Tesiri*, çev. Mehmet Budak, 1997.
- Sedat Bingöl, *Tanzimat Devrinde Osmanlıda Yargı Reformu: Nizamiye mahkemelerinin kuruluşu ve işleyişi 1840-1876*, Eskişehir 2004.
- Şükrü Karatepe, "Tanzimat Reformları ve Çelişkileri", *Türkler*, XIV, ed. H. C. Güzel-K. Çiçek-S. Koca, Ankara 2002, s.716-726
- Stanford J. Shaw-Ezel K. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, II, çev. Mehmet Harmanacı, İstanbul 1982.
- Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, der. Mehmet Seyitdanlıoğlu-Halil İnalçık, Ankara 2006.
- Tanık Zafer Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul 1960.

Ünver, A. Süheyl, "Resmine göre Tanzimat-ı Hayriye ilanı merasimi", *Belleten*, XXVIII/112 (1964) 701-704, 1 lev.

Yücel Özkaya "Tanzimat'ın Siyasi Yönden Meşrutiyete Etkileri", *Tanzimatın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, Ankara 1994, s. 301-321.

Yüksel Çelik, *Hüsrev Mehmet Paşa, Siyasi Hayatı ve Askeri Faaliyetleri (1756-1855)*, İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2005.

———, "Tanzimat Devrinde Rüşvet-Hediye İkilerni ve Bu Alandaki Yolsuzlukları Önleme Çabaları", *Türk Kültürü İncelemeleri*, sayı: 15 (İstanbul 2005), s. 25-64.

———, "Mustafa Reshid Pasha", *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, ed. Gabor Agoston-Bruce Masters, 2008.

Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, I-VI, İstanbul 1985.

Tanzimat, Ankara 1940.

150. Yılında Tanzimat, haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara 1992.

Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu, Ankara: 31 Ekim-3 Kasım 1989, Ankara 1994.

Tanzimatın 150. Yıldönümü Sempozyumu Bildirileri, İzmir 1992.

Tanzimatın 150.yıldönümü Uluslararası Sempozyumu: Bildirileri, Ankara: Milli Kütüphane, 1991.

ISLAHAT FERMANI

♦ Soru 1: *Islahat Fermanı'nı niçin ilân ettik?*

Avrupalı devletler, Kırım Harbi sırasında Tanzimat Fermanı'nın yeterli olmadığını söyleyerek Osmanlı İmparatorluğu'na ülkesindeki gayrimüslimlere yeni haklar verilmesi için devamlı baskı yaptılar. Paris Antlaşması'ndan önce barış şartlarını belirlemek için Viyana'da toplanan konferansta gayrimüslimlere yeni haklar verilmesi ve bu durumun Avrupa devletlerinin teminatı altına alınması için antlaşmaya ilave edilmesi üzerinde duruldu. Osmanlı İmparatorluğu bunu, kendi iç işlerine karışmak olarak gördüğü için kabul etmedi. Ancak baskılar sonucu, Fransa'nın tavsiyesi ile cizye vergisini kaldıracağını, gayrimüslimlerin orduda ve idari görevlerde yer alabileceklerini, kiliselerini inşa ve tamir edebileceklerini ilân etti. Bu duruma en büyük tepki ise askerlik yapmak istemeyen gayrimüslimlerden geldi.

Yeniden toplanan Viyana Konferansı'nda, Müslüman olmayan Osmanlı tebaasına verilen imtiyazların genişletilmesi ve barış antlaşmasından önce ilân edilmesi kararlaştırıldı. 1 Şubat 1856'da imzalanan Viyana Protokolü'nün ardından, İstanbul'da Osmanlı devlet adamları ile İngiltere, Fransa ve Avusturya elçileri bir araya gelerek, ıslahat programının hazırlıklarına başladılar. İngiliz Elçisi Stanford Canning, İslâmiyet'ten ayrılmayı yasaklayan şer'i kanunların da değiştirilmesini istedi ve bunda da başarılı oldu.

Bu ıslahat programının barış antlaşmasında zikredilmesi ve Avrupalı devletlerin teminatı altına alınması istendiyse de, Osmanlı İmparatorluğu bunu kabul etmedi. Sonunda bu durumun padişahın kendi isteğiyle gayrimüslim tebaasına verdiği yeni haklar olduğu intibahını uyandırmak için ıslahatın bir ferman ile duyurulması kararlaştırıldı ve düzenleme 18 Şubat 1856'da Bâbiâli'de törenle ilân edildi. Fermanın birer kopyası barış antlaşmasına katılan devletlere de verildi. Paris Kongresi sırasında Avrupalı devletler, Islahat Fermanı'nın, antlaşmada zikredilmesi için tekrar baskı yaptılar. Osmanlı devlet adamlarının bütün direnmelerine rağmen, Paris Antlaşması'nın dokuzuncu maddesinde Islahat Fermanı'ndan söz edildi.

♦ **Soru 2: Islahat Fermanı'nın muhtevası ne idi?**

Islahat Fermanı'nda Tanzimat Fermanı'nda olduğu gibi, herkesin can ve mal emniyeti, ırz ve namus gü-

vencesi olduğu vurgulanıyordu. Kanunlar önünde herkes eşitti.

Gayrimüslimler de Müslümanlar gibi askertlik yapacaklar, farklı vergiler vermeyeceklerdi. Bu, hukuk eşitliğinin bir gereğiydi. İltizam sistemi kaldırılacak, rüşvet örlenecekti. Hiçkimse din ve mezhep değıştirmeye zorlanamazdı.

Fermenda ekonomik durumun düzeltilmesiyle ilgili hususlar da yer alıyordu: Bütçe sıkı bir şekilde denetlenecek, bankalar kurulacak, yabancı sermayeden yararlanılacaktı. Ceza ve ticaret kanunları yapılacak, hapsedane sistemi iyileştirilecek, Müslümanlar'la gayrimüslimler arasındaki davalar için karma mahkemeler kurulacaktı. Gayrimüslim cemaatleri dönemin şartlarına göre yeniden yapılandırılacaktı.

Müslüman-Gayrimüslim eşitliği önemle vurgulanmış ve gayrimüslimlerin haklarının ne şekilde güvence altına alınacağı belirtilmişti. Osmanlı tebaasından birine karşı küçük düşürecek hitaplar yasaklanmıştı. Merkezi ve taşradaki yönetim organlarına gayrimüslimler de alınacaktı.

♦ **Soru 3: *Mustafa Reşid Paşa Islahat Fermanı'nı nasıl tenkit etti?***

Tanzimat'ın mimarı Mustafa Reşid Paşa, Islahat Fermanı'nın ilanı üzerine bir layiha hazırlayarak konuyla ilgili düşüncelerini belirtti. Reşid Paşa, Islahat Fermanı'nı genel olarak desteklemekle birlikte bazı maddelere şiddetle karşı çıktı.

İslahat Fermanı'nın Paris Antlaşması'nda zikredilmesi Osmanlı İmparatorluğu'nu taahhüt altına sokmuştu. Koca Reşid Paşa, bu yüzden fermanının Avrupalı elçilerle hazırlanmasının ve Paris Antlaşması'nda zikredilmesinin büyük bir hata olduğunu ifade ederek, İslahat Fermanı'nın ülkeyi tahrip için Avrupalılar'a verilmiş bir silah olduğunu ve fermanı imzalayan Âli ve Fuad paşaların hain olduğunu iddia etmişti.

Mustafa Reşid Paşa, layihasında fermanla zikredilen düzenlemelerin toplumda huzursuzluk yaratacağı ve bu durumda dış müdahalelere davetiye çıkaracağı belliyken yönetimin muhtemel hadiselerle karşı hazırlık yapmamasını da tenkit etmişti.

♦ **Soru 4: *İslahat Fermanı'na halkın tepkisi ne oldu?***

İslahat Fermanı, gayrimüslimlerin imparatorluktaki statüsünü değiştirdi ve onların cemaat yapısını da yeniden düzenledi. Gayrimüslimlere âyinlerinde serbestlik verildiği için kiliselerde çanlar çalınmaya başlandı. Bu yüzden imparatorluğun çeşitli yerlerinde olaylar meydana geldi. Maraş, Halep, Şam, Cidde ve Selanik gibi yerlerde Müslümanlar'la Gayrimüslimler arasında çatışmalar oldu ve bu kargaşa sırasında bazı Avrupalı görevliler öldürüldü. 1856'da Maraş'ta meydana gelen olaylar sırasında bir İngiliz tüccar ve ailesi öldürüldü. 1858'de Cidde'de çıkan olaylarda yabancı konsoloslar öldürülünce İngiliz ve Fransız donanması şehri topa tuttu. 1860'da Halep ve

Şam'da Avrupalılar ile imparatorluk tebaası gayrimüslimlerin ev ve işyerleri tahrip edildi. Avrupalılar, özellikle Rumeli, Girit ve Lübnan gibi gayrimüslimlerin sayıca fazla olduğu yerlerdeki olaylarda Osmanlı topraklarına çeşitli müdahalelerde bulundular.

♦ **Soru 5: Avrupalılar, Islahat Fermanı'nı uygulatmak için Osmanlı içişlerine nasıl müdahale ettiler?**

Osmanlı yönetimi, Paris Antlaşması'nın dokuzuncu maddesine göre içişlerine müdahale edilmemesi gerektiğini savunurken, Avrupalılar aynı maddenin Islahat Fermanı'nın uygulanmasının nezaretini kendilerine verdiğini iddia ettiler.

Paris Antlaşması'nı imzalayan devletler, 8 Ekim 1859'da Osmanlı hükûmetine Islahat Fermanı'nın uygulanmamasından dolayı bir muhtıra verdiler. Bu muhtıradan sonra da İngiltere, Fransa ve Rusya devamlı olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun içişlerine karıştılar.

Bâbiâli, baskılar üzerine Rumeli olaylarını araştırmak üzere sadrazamın başkanlığında teftiş başlattı. İngiliz Elçisi Bulwer, Osmanlı hükûmetine mali durumunu düzeltmek için Islahat Fermanı'nda bahsedilen Avrupalılar'a emlak satışı ve kiralınması, yabancı sermayenin ülkeye girişini engelleyen vakıf mevzuatının değiştirilmesini tavsiye etti. Ayrıca Islahat Fermanı'nda yeralmayan bir hususu, Osmanlı maliyesinin milletlerarası bir komisyona bırakılmasını istedi.

Osmanlı hükümeti, milletlerarası komisyon fikrini reddetmesine rağmen yeni oluşturduğu maliye meclisine Batılı üç üye aldı. Ancak meclis, ekonomi sahasında başarılı olamadı. Bâbiâli uzun süre direnmesine rağmen baskılar sonucu, 1867'de Batılılar'ın emlak satın almalarına izin verdi. Ayrıca 1867'de vakıfların da satılabileceği yönünde bir karar çıktı.

Taviz tavizi doğurdu. Her istediklerini aldıklarını gören Avrupalılar'ın isteklerinin ardı arkası kesilmedi. İngiltere, 1860'ta Bâbiâli'ye çok ağır şartları ihtiva eden bir ıslahat projesi sundu. Osmanlı hükümeti baskılar üzerine, 1861 Şubat'ında yeni bir ıslahat programı ilân etti. Batılılar, Lübnan olayları üzerine yaptıkları müdahale sonucunda Lübnan, Hristiyan bir yöneticinin idaresinde imtiyazlı sancak hâline getirildi.

♦ **Soru 6: Kuleli Vak'ası nedir?**

Islahat Fermanı'nda gayrimüslimlere tanınan haklara karşı tepkiler, sonraki yıllarda da devam etti. 1859'da bazı asker, ulema ve memurlar Sultan Abdülmecid ve yöneticilerini değiştirmek için gizli bir örgüt kurdular. Bâb-ı Seraskeri Dâr-ı Şûrâ Reisi Hüseyin Daim Paşa ve Cafer Dem Paşa'nın da aralarında bulunduğu topluluğun reisi Bâyezid Medresesi müderrislerinden Süleymaniyeli Şeyh Ahmed Efendi idi. Topluluğa üye olanlardan, "Süleymaniyeli Şeyh Ahmed Efendi ile aramdaki antlaşmayı kabul ettim ve ben antlaşmalı bir fedaiyim" diye taahhütname alıyorlardı.

Topluluk bir taraftan askerler arasında yayılırken, bir taraftan da halk içinde propaganda faaliyetlerinde bulunuyordu. Ancak topluluğun planı, kendilerine katılmaya davet ettikleri Mirliya Hasan Paşa'nın durumu hükümete ihbarıyla suya düştü. Hasan Paşa, gizli topluluğu Sersker Rıza Paşa'ya bildirdi ve örgütü tuzağa düşürmek için toplantıya davet etti. Hükümet, 14 Eylül 1859'da gizli topluluğu Kılıç Ali Paşa Camiine yaptığı toplantı sırasında basarak, orada bulunanları tutuklattı.

Örgüt üyeleri Kuleli Kışlası'nda hapsedildi ve yargılanmaları da burada yapıldı. Bu yüzden hadiseye Kuleli Vak'ası adı verildi. Sadrazam Âli Paşa ve üst düzey devlet adamlarının oluşturduğu bir mahkeme örgüt üyelerini yargıladı. Örgütün üst düzey yöneticileri Süleymaniyeli Şeyh Ahmed Efendi, Hüseyin Daim Paşa ve Cafer Dem Paşa, Binbaşı Rasim Bey ve Arif Efendi idama, diğer üyeler de kalebend ve sürgün cezalarına çarptırıldılar. Cafer Dem Paşa, sorgusundan sonra Kuleli Kışlası'na getirilirken intihar etti. Sultan Abdülmecid, idam cezalarını müebbet kalebentliğe çevirdi. Kuleli Vak'ası bastırıldığı halde Yeni Osmanlılar hareketine örnek oldu.

◆ **Soru 7: Islahat Fermanı ne getirdi?**

Islahat Fermanı, tamamen Müslüman olmayan tebaa ve Avrupalı devletlerin vatandaşları ile ilgili hükümleri içeriyordu. Bu ferman, Tanzimat'ın aksine dışarının zorlaması ile hazırlanmıştı. Tanzimat Fermanı'nda Batı-

lılara karşı herhangi bir taahhüt verilmemişken, Islahat Fermanı'nın Paris Antlaşması'nda zikredilmesi Osmanlı İmparatorluğu'nu taahhüt altına sokmuştu. Islahat Fermanı, gayrimüslimlerin Osmanlı toplumundaki statülerini değiştirdi ve imparatorluğun uyguladığı zimmi hukuku sona erdirdi.

Cevdet Paşa, bazı alafranga çelebilerle bazı devlet ileri gelenlerinin, Islahat Fermanı'nın Avrupalılar'la ittifakımızın bir delili olarak gördüklerini ve Müslümanlar'la gayrimüslimlerin kaynaşacağına ve ülkemizde medeniyetin gelişeceğine inandıklarını söyler. Ancak tam tersi bir durum meydana geldi ve Avrupa devletlerini arkalarına alan gayrimüslimler bağımsızlıklarına giden yolda adım adım ilerlediler.

♦ **Bibliyografya**

Bayram Nazır, *Macar ve Polonyalı Mülteciler Osmanlı'ya Sığınanlar*, İstanbul 2006.

Besim Özcan, "Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Paris Barış Antlaşması", *Türkler*, XII, ed. H. C. Güzel-K. Çiçek-S. Koca, Ankara 2002.

Mehmet Yıldız, "1856 Islahat Fermanına Giden Yolda Meşruiyet Arayışları", *Türk Kültürü İncelemeleri*, VII, İstanbul 2002, s. 75-114.

_____, *1856 Islahat Fermanının Tatbiki ve Tepkiler*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2003 .

- Midhat Sertoğlu vd., *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, VI, İstanbul 1972.
- Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul 2005.
- Rodedic Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform*, I, çev. Osman Akınhay, İstanbul 1997.
- Stanford J. Shaw-Ezel K. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, II, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul 1982.
- Ufuk Gülsoy, "1856 Halep Nablus Olayları", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, IX, İzmir 1994, s. 279-288.
- _____, "1856 Islahat Fermanına Tepkiler ve Maraş Olayları", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s. 443-458.
- _____, "Islahat Fermanı", *DİA*, XIX, 185-190.
- Uluğ İğdemir, *Kuleli Vak'ası Hakkında Bir Araştırma*, Ankara 1937.
- Zekeriya Türkmen, "Kuleli Vak'ası", *DİA*, XXVI, 356-357.

KIRIM HARBİ

♦ Soru 1: *Kırım Harbi neden çıktı?*

1848 ihtilalleri, Avrupa'da birçok yerde kargaşaya sebep oldu. Macarlar ve Polonyalılar, Avusturya ve Rusya'ya karşı ayaklandılarsa da, başarılı olamayarak Osmanlı topraklarına iltica ettiler. Ardından Osmanlı toprağı olmasına rağmen Rus nüfuzu altında bulunan Eflaklılar, Ruslar'a karşı direnişe geçtiler, ancak yenildiler ve onlar da Osmanlı ülkesine sığındılar. Osmanlı İmparatorluğu, Ruslar'ın ve Avusturyalıların bütün baskılarına rağmen ihtilalcileri teslim etmedi. Bu durum Avrupa kamuoyunda müspet karşılanırken Ruslar'la, Osmanlılar arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine sebep oldu. 1848 ihtilalleri, Rusya ile İngiltere arasındaki ilişkilerin de bozulmasına yol açtı.

Bu hadiselerin arkasından Kutsal Yerler (makamat-ı mübareke) meselesi ortaya çıktı. Kudüs'te bulunan Hris-

tiyanlığın kutsal mekânlarında dış müdahaleler başlamadan önce Osmanlılar, Katolik, Ortodoks, Protestan, Yahudi ve Ermeniler arasında bir denge kurmuşlardı. Ancak Avrupalı devletlerin ve Rusya'nın kendi mezhepdaşlarını ön plana çıkarıp, bu yerlerde onların hakim olmalarını sağlamak istemeleri hem bu dengeleri bozdu, hem de Osmanlı İmparatorluğu üzerinde bir baskı oluşturdu. 1829'dan sonra Rusya, Kudüs'te Ortodokslar lehine birçok yeni hakların alınmasını sağlamıştı. Fransa halkının dinî duygularını kullanarak kendisini desteklemelerini sağlamak isteyen Louis Napolyon da, 1850'de Latinler için yeni ayrıcalıklar istedi. Latinlerin kazandığı yeni haklar, Louis Napolyon'un Fransa'da cumhuriyeti sona erdirip, imparatorluğunu ilân etmesinde önemli rol oynadı. Latinlerin kazandığı yeni ayrıcalıklar, kendisini Ortodoksların hamisi sayan Rusya'yı onların lehine yeni imtiyazlar koparılmasını sağlamak için harekete geçirdi.

Rus Çarı I. Nikola, Osmanlı İmparatorluğu'nun kısa bir sürede çökeceğine inanıyor ve onun mirasının önemli kısımlarını ele geçirmek istiyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nu ortadan kaldırıp, mirasına konma fikri onda bir saplantı hâline gelmişti. Rusya hem Fransa'ya karşı destek sağlamak, hem de Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşmak için İngiltere ile temasa geçti. İngiltere, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nu Fransa'yı dışarda bırakarak paylaşma fikrini reddetmedi, ancak müspet bir cevap da vermedi. Bu durum Rusya'nın, İngiltere'nin desteğini kazandığı kanaatine varmasına sebep oldu.

Şubat 1853'te Çar Nikola, Osmanlı İmparatorluğu'na elçi olarak Türk düşmanı Prens Mençikof'u tayin etti. Mençikof'un İstanbul'daki davranışları iki ülke arasındaki ilişkileri iyice gerginleştirdi. Mençikof, iki ülkenin ilişkilerini bozmak için her türlü olumsuz davranışta bulundu. Buna karşılık Osmanlı devlet adamları da alttan alarak, mesele çıkmamasına özen gösterdiler.

Mayıs 1853'te Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ülkesindeki Ortodoksların himayesi altında olduğunu belirten yeni bir antlaşmanın yapılmasını istedi. Bunun üzerine Fransız ve İngiliz elçileri durumu görüşmek üzere ülkelerine gittiler. Sultan Abdülmecid onların yokluğunda Rusya'nın isteklerini kabul etmek zorunda kaldı. Ancak İngiliz elçisi dönünce, Mustafa Reşid Paşa'nın hariciye nazır olmasını sağladı ve Rus tekliflerini reddettirdi.

Osmanlı hükümeti ve İngiltere'nin oyununa geldiğine inanan Rus Çarı, 31 Mayıs 1853'te istekleri kabul edilmediği takdirde Eflak ve Boğdan'ı (Memleketeyn) işgal edeceğini ilân etti. Bunun üzerine İngiltere, donanmasını Çanakkale Boğazı'nda topladı ve elçisine gerektiğinde bu gemileri İstanbul'a çağırma yetkisini verdi. İngilizler'i geriletmek isteyen Rusya ise 2 Temmuz'da Eflak ve Boğdan'ı işgal etmeye başladı. Savaşa engel olmak isteyen Avrupa'nın önemli devletleri Viyana'da yaptıkları toplantı sonucunda, Rusya'nın Ortodoksların hamisi ve Fransa ile Rusya'nın bu uygulamanın garantörü olduğunu belirten bir nota hazırladılar. Çar bunu hemen kabul etti. Ancak Ortodokslara verilen ayrıcalık-

lan milletlerarası antlaşmaların sonucu olarak değil de, sultanın bahsettiği bir hak olarak gören Osmanlı hükümeti, İstanbul sokaklarındaki Rus aleyhtan gösterilerin de etkisiyle, Viyana Notası'nı reddetti. Savaştan kaçınmak isteyen İngiltere'nin Osmanlılar'ı uzlaşmaya mecbur etmek için donanmasını Çanakkale'den geri çağırmasına rağmen, kamuoyu baskısı altındaki Osmanlı İmparatorluğu, Rusya'nın Eflak ve Boğdan'daki askerlerini çekmesi için bir nota verdi ve 1853 Ekim'inin sonlarında Tuna'yı aşan Ömer Paşa komutasındaki Osmanlı askerleri savaşı başlattı. Doğu Anadolu'daki Osmanlı ordusu da Şeyh Şamil tarafından yıpratılan Kafkasya'daki Rus birliklerinin üzerine yürüdü.

♦ **Soru 2: İngiltere ve Fransa neden Osmanlı İmparatorluğu'nun yanında yer aldılar?**

Karadeniz'de Ruslar'ı engellemek için bulunan Osmanlı donanmasının 30 Ekim'de, Sinop'ta bir baskın sonucunda batırılması İngiliz ve Fransız kamuoyunda büyük tepkilere sebep oldu. 1848 ihtilalleri sırasında ülkesine sığınan mültecileri Ruslar'a karşı koruduğu için Avrupa kamuoyunda Osmanlı İmparatorluğu'na karşı olumlu bir hava hakimdi. İngiltere ve Fransa ise, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu aleyhine fazla büyümesini kendi çıkarları açısından uygun bulmuyorlardı.

İngiltere, donanmasına Osmanlı topraklarının korunması ve Rus donanmasının Sivastopol'a geri dön-

dürölmesi emrini verdi. İngiliz ve Fransız isteklerini kabul etmeyen Rusya, bu iki ülke ile ilişkilerini dondurdu. Rusya'nın daha fazla yayılmasını istemeyen İngiltere ve Fransa, Osmanlı İmparatorluğu ile 12 Mart'ta İstanbul Antlaşması'nı imzaladı. 28 Mart 1854'te Rusya'ya savaş ilân ettiklerinde durum milletlerarası bir boyut kazanmıştı.

♦ **Soru 3: Kırım Harbi'nde hangi cephelerde savaşıldı?**

Osmanlı ordusu Varna, Şumnu ve Silistre'de, Ruslar'la savaşıyordu. İngiliz ve Fransızlar bu cephede harekete geçmek üzereyken Rusya, Avusturya'nın da onların yanında savaşa girmesini önlemek için işgal ettiği Eflak ve Boğdan'dan geri çekildi. Rusya'nın çekilmesinden sonra bu prenslikleri Avusturya işgal etti. Bu olay savaşın gidişatını değiştirdi. Tuna'yı aşp, Odesa'ya girmek isteyen müttefik kuvvetleri, Avusturya'nın, Eflak ve Boğdan'a girmesi sebebiyle bu harekâttan vazgeçmek zorunda kaldılar.

İngiliz ve Fransızlar, Rus deniz gücünü yok etmek için, savaşı, büyük bir tersaneye sahip olan Sivastopol'un bulunduğu Kırım'a taşıdılar. Başlangıçta Kırım'a gönderilen 60 bin müttefik askerinin sayısı, 1855 baharında, 140 bine ulaştı. Burada savaşan askerlerin çoğu İngiliz veya Fransız birlikleriydi. Osmanlı kuvvetleri, bu cephede onlara göre sayıca daha azdı. Osmanlı birlikleri, Kafkaslar'daki savaşın yükünü üzerlerine almışlardı. Ancak bu tarafta Ruslar'ı durduramadılar. Doğu Anadolu'ya

giren Rus birlikleri başarılı olarak, 25 Kasım 1855'te Kars'ı ele geçirdiler.

14 Eylül'de Kırım'a çıkan müttefikler, 20 Eylül'de Alma Irmağı kıyılarında Ruslar'ı mağlup ettikten sonra, Sivastopol'u kuşatma altına aldılar. Kırım'daki diğer büyük çatışmalar 25 Ekim'de Balaklava'da ve 5 Kasım'da İnkerman'da meydana geldi. Bu iki savaşta da Ruslar mağlup oldu. 26 Ocak 1855'te müttefikler ile Torino'da bir antlaşma yapan Piyemonte (Sardunya) de Ruslar'a karşı savaşa girdi. Piyemonte Kralı Viktor Emanuel, Avusturya'ya karşı İngiliz ve Fransız desteğini alarak, İtalya birliğini kurmak için bu savaşa girmişti.

Savaş devam ederken ummadığı bu durumdan dolayı sinir krizleri geçiren Rus Çarı I. Nikola hasta olmasına rağmen, doktorları dinlemeyerek, eksi 20 derecede askerlerini teftiş etmiş ve bunun sonucunda ilerleyen hastalığı sebebiyle 2 Mart 1855'te ölmüştü. Fransızlar'ın en önemli Rus savunma mevkilerinden birisi olan Malahov'a 8 Eylül 1855'te yaptıkları saldırıdan sonra, daha fazla direnemeyeceklerini anlayan Ruslar kaleleri havaya uçurup, gemileri batırdıktan sonra Sivastopol'u terkettiler. Sivastopol'un 10 Eylül 1855'te alınmasıyla birlikte, artık savaşın sonu görünmüştü.

♦ Soru 4: Kırım Harbi nasıl sona erdi?

İngiliz ve Fransızlar savaşı kısa sürede sona erdireceklerini umuyorlardı. Ancak anavatanlarından çok uzak olmaları, salgın hastalıklar ve iklimden dolayı bu

amaçlarına ulaşamadılar. Savaşta her iki taraf da, tifo ve kolera gibi hastalıklardan önemli ölçüde kayıp verdi. Hatta Alma Savaşı'nın kazanılmasında büyük rolü bulunan Fransız birliklerinin komutanı Saint Arnaud da savaş sırasında yakalandığı tifodan dolayı İstanbul'a götürülürken öldü.

Savaş devam ederken bir taraftan da uzlaşma için bir zemin aranıyordu. İngiliz Başbakanı Palmerston, ordularını geliştirdiği için savaşın devamını istiyordu. Fransa ise istenilen başarının kazanıldığına inandığı ve savaşın devamının İngilizler'e yaramasının önüne geçmek için barış taraftaydı. Avusturya, Fransa'ya desteklerken, Osmanlılar savaşın sürmesinden faydalanıp, Ruslar'dan çıkarlarına uygun taviz almak için İngiltere ile birlikte hareket ediyordu. Ancak Fransa'nın tavni İngiltere'yi, Rusya ile barış görüşmelerine başlamak için nota verilmesine ikna etti. Verilen notada Rusya'nın, Viyana Notası temeli üzerinde uzlaşmaya varması, Besarabya'nın Osmanlılar'a iadesi ve Karadeniz'in bütün devletlerin donanmalarına kapatılması şartları vardı. Eğer Rusya bunları kabul etmezse Avusturya da müttefiklerin yanında savaşa girecekti. Çarın bu talepleri 25 Şubat'ta kabul etmesiyle birlikte, Paris Konferansı'nda barış görüşmeleri başladı.

♦ **Soru 5: *Kırım Harbi'ni sona erdiren Paris Antlaşması'nın sonuçları nelerdir?***

Paris Konferansı'na savaşan bütün devletler katıldı. Osmanlı heyetinin başında Âli Paşa bulunuyordu. Bu-

rada özellikle büyük devletlerin kendi çıkar çatışmaları ön plana çıktı. Osmanlılar bu antlaşmazlıkların kendilerine zarar vermemesi için büyük çaba gösterdiler. Uzun görüşmelerin ve diplomatik manevraların sonunda, 29 Mart 1856'da Paris Antlaşması imzalandı. Buna göre tüm devletler işgal ettikleri toprakları boşaltacak, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğü ve bağımsızlığı antlaşmayı imzalayan devletlerin garantisi altında olacak, Boğazlar yabancı devletlerin savaş gemilerine kapalı tutulacak ve Karadeniz'de savaş gemileri bulundurulmayacaktı. Eflak ve Boğdan prenslikleri eski özerk statülerinde ve Avrupa devletlerinin garantisi altında olacaktı. Osmanlı İmparatorluğu'nun uygulamaya koyduğu Islahat Fermanı da antlaşmada zikredilerek onaylandı.

♦ **Soru 6: Florence Nightingale'in Kırım Savaşı'ndaki rolü nedir?**

Kırım Savaşı'nda yaralananlar İstanbul'a getirilerek hastanelerde ve Selimiye Kışlası'nda tedavi altına alınıyorlardı. Bakım iyi değildi ve özellikle Selimiye Kışlası'nda tıbbi malzeme eksikliğinin yanı sıra kalabalık koşullarla, pislik ve haşarat ile boğuşuluyordu. Kışların çatısı akıyor, yağmur şiddetli yağdığında tuvaletler taşarak koşulları su basıyordu. 4 Kasım 1854'te İstanbul'a gelen gönüllü hastabakıcı Florence Nightingale ekibiyle birlikte, burada yokluklara ve erkek doktorlara rağmen düzenli ve temiz yeni bir hastane meydana getirdi. Geceleri herkes çekildikten sonra, uzayıp-giden Selimiye Kışlası'nın kori-

dorlarında lambasıyla dolaşır ve hastaları kontrol ederdi. Bu yüzden ona "Lambalı Kadın" denildi. Hemşireliğin kurucusu olarak bilinen Florence Nightingale'in bu gayretli ve şefkatli davranışlarıyla, çalışmaları bütün dünyada kısa sürede duyuldu.

Selimiye'deki meseleleri önemli ölçüde çözen Nightingale, Mayıs 1855'te İngiliz askerlerin tedavisi için bir grup hemşireyle Kırım'a gitti. Florence Nightingale gelmeden önce düzensiz sağlık hizmetleri, pislik, yetersiz beslenme ve hastabakıcı yokluğundan yaralı askerlerin yüzde 50'den fazlası ölüyordu. Onun ve ekibinin çalışmaları ile bu oran yüzde 2.2'ye düşürüldü. Lambalı Kadın, malzeme eksikliği ve diğer zor koşulların yanı sıra, en çok Selimiye'nin başhekimî Dr. Duncan Menzies ve Kırım'daki ordunun en üst düzey hekimi olan Dr. John Hall'in engellemeleri ve düşmanca tavırları ile uğraşmıştı. Bu doktorlar savaş bölgesinde kadınların bulunmasının hastane disiplini ortadan kaldıracağını iddia ediyor ve herhangi bir kadının ordudaki tıbbi hizmetlerin yerine getirilişine müdahale etmesini istemiyorlardı. Florence Nightingale onların engellemelerini, özellikle The Times'ın kendisini destekleyen ve öven yazıları ile aşılabildi. Nightingale'in yanı sıra bu başarıların kazanılmasını sağlayan diğer bir kişi ise hemşire Sarah Anne Terrot'tu. Ancak onun ismi Nightingale'in gölgesinde kaldığından fazla bilinmemektedir. Florence Nightingale'in Kırım Savaşı ve sonrasındaki çalışmaları sayesinde hasta bakımı uzmanlaşmış kişiler tarafından yapılan bir meslek hâline geldi.

♦ **Soru 7: Kırım Harbi'nin dünya tarihindeki yeri nedir?**

Kırım Harbi, XX. yüzyıldaki iki dünya savaşının bir öncüsü gibidir ve harp tarihi uzmanları bu savaşı, XX. yüzyıldaki savaşların habercisi olarak nitelerler. Bu savaşta uygulanan yeni taktikler, kullanılan yeni silahlar, hemşirelik hizmetleri ve ilk defa muhabirlerin çatışmaları yerinden izleyerek, cepheden gazetelerine haber göndermeleri Kırım Harbi'nin özelliklerindendir. Gerek müttefikler, gerekse Ruslar bu savaşta iklim ve bulaşıcı hastalıkların da tesiri ile büyük kayıplar verdiler.

Fransız ve İngilizler Cromwel'den sonra ilk defa birlikte savaştilar. Osmanlı İmparatorluğu aleyhine yayılan Rusya bir müddet için durdurulabildi. Daha önce Rusya ile işbirliği yapan Avusturya, bu desteğini yitirerek, İngiltere ile Fransa'ya bağımlı hale geldi. Ancak bu iki devletten yeterli desteği alamadığı için 1859 ve 1866'daki savaşları kaybetti. Bu durum da Alman ve İtalyan birliklerine giden yolun açılmasına sebep oldu. Bu savaş Romanya'nın da bağımsızlığının başlangıcıydı. Eflak ve Boğdan'ın bir müddet sonra birleşmesiyle, buradaki Osmanlı hakimiyeti yavaş yavaş ortadan kalktı.

♦ **Soru 8: Kırım Harbi'nin Osmanlı İmparatorluğu'na tesiri nedir?**

1711'deki Prut Savaşı'ndan sonra Ruslar karşısında kazanılan en büyük askeri başarı olan Kırım Harbi'nin, Osmanlı İmparatorluğu'na büyük tesirleri oldu. Savaşın

maliyetini karşılamak için 1854'te savaş esnasında, Osmanlı tarihinde ilk defa dışardan borç para alındı. Ancak alınan ilk borç savaş için harcandığından, bir müddet sonra hem borcu ödemek, hem de diğer ihtiyaçlar için yeniden borç alınmak zorunda kalındı. Bu durum da Düyûn-ı Umûmiye'ye giden yolun, yani imparatorluğun maddi iflasının başlangıcı oldu.

Kırım Harbi, Osmanlı İmparatorluğu'nu birçok teknolojik yenilikle tanıştırdı. Savaş sırasında haberleşmeyi temin için İngilizler, İstanbul ile Varna ve Varna ile Kırım arasında telgraf hattı çektiler. Fransızlar ise Varna'dan Avusturya'ya kadar bir hat uzatmışlardı. Böylece icadının üzerinden çok geçmeden telgraf, Osmanlı ülkesine geldi. Karaköy Limanı'na müttefik gemileri yaklaşamayınca, burada büyük bir rıhtım inşa edildi. İngiliz ve Fransızlar'ın dikkat çekmeleri üzerine, Çanakkale ve İstanbul Boğazı ile kıyılarında 18 adet fener inşa edildi. Fenerbahçe ile Haydarpaşa arasında, askeri amaçlarla 3 kilometrelik bir demiryolu yapıldı. Bu, imparatorlukta kurulan ilk demiryoludur. Savaş esnasında İstanbul'da, Avrupalılar'ın bulunması, yerli ahalinin Avrupalılar'ın ileri sürdüğü gibi uygun yol ve kaldırımlar, sokakların daha iyi temizlenmesi ve ışıklandırılması, lağım kanalları ve su boruları döşenmesi isteklerine yol açtı. Bu harp sırasında İngiliz askeri doktor P. Pincoffs'un tavsiyesi ile batı tarzında ilk Osmanlı mesleki örgütü, *Societe Medicale de Constantinople* adıyla kuruldu.

İstanbul'da bulunan İngiliz, Fransız ve Sardunyalı askerlerin harcamaları esnafı önemli ölçüde zenginleştirdi.

Zenginleşen esnaf ise lükse yöneldi. Cevdet Paşa, harem kadınlarının müsrifleşmelerinin ve mesire yerlerinde sık sık görünmelerinin Kırım Harbi yıllarında meydana geldiğini belirtir. Halk ise savaş yüzünden daha da yoksullaştı. Osmanlı İmparatorluğu savaşın yanı sıra, bir de göçlerle uğraşmak zorunda kaldı. Savaşın sonra Kırım ve Kafkasya'dan göçen yüz binlerce muhacir ülkenin değişik yerlerine (Sivas, Adana vs.) yerleştirildi.

♦ **Soru 9: Kırım Harbi'nin Osmanlı Batılılaşma tarihindeki yeri nedir?**

Osmanlı İmparatorluğu ilk defa Avrupa devletleri içerisinde yer aldı ve toprak bütünlüğü ile bağımsızlığı Avrupa'nın en büyük devletlerinin garantisi altına girdi. Tanzimat ile başlayan ıslahat süreci, dışardan bir saldırı korkusu olmadan devam ettirilebildi. Âli ve Fuad Paşalar kafalarındaki reformları rahatlıkla yapabildiler. Avrupa tarzı devlet yönetimi yavaş yavaş imparatorlukta uygulanmaya başlandı.

İstanbul'da savaş müddetince çok sayıda Avrupalı asker, subay ve onların aileleri yaşamıştı. Avrupalılar'ın, İstanbul sokaklarında görülmesi, Osmanlılar'ı onların yaşam tarzlarına alıştırdı ve Avrupa modası İstanbul'a girdi. Bütün Avrupalılar'a düşman gözüyle bakma azaldı. İngiliz ve Fransız elçilerinin Osmanlı yönetimi üzerindeki etkisi arttı. Bu savaşın sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda sadrazam ve nazır olabilmeye, bu iki elçiliğin desteğini temin etmek önemli bir unsur hâline geldi.

Savaş sürerken Sultan Abdülmecid, daha sonra da Sadrazam Reşid Paşa, Fransız elçiliğini ziyaret ettiler. Osmanlı tarihinde ilk defa padişah ve sadrazam bir elçiyi ziyaret etmişti. Savaş sonrasında Sultan Abdülmecid, Fransız Elçiliği'nde tertip edilen baloya Lejyon Dönör nişanını takarak katıldı. İlk defa bir Osmanlı padişahı bir baloya katılıyordu. Abdülmecid'in amacı Rusya ile yakınlaşan Fransa'yı, Osmanlı İmparatorluğu'nun yanına çekmekti. Paris Antlaşması'ndan sonra ise Paris'teki Osmanlı Elçiliği'nde, Fransa İmparatoru III. Napolyon'un da katıldığı bir balo düzenlendi.

Bu savaş yüzünden oluşan yakınlıktan istifade eden Osmanlı devlet adamları Avrupa ile Osmanlı İmparatorluğu'nu kıyasladılar. Örneğin Cevdet Paşa o yıllarda bir şehirde çıkan yangın sonrasında İngilizler'in olayın mağdurlarına daha çabuk ulaştıklarını söyler.

♦ **Bibliyografya**

S. L. Poole, *Lord Stanford Canning'in Türkiye Hatıraları*, çev. Can Yücel, İstanbul 1959.

Ali Akyıldız, *Mümin ve Müsrif Padişah Kızı, Refia Sultan*, İstanbul 1998.

M. Smith Anderson, *Doğu Sorunu*, çev. İdil Eser, İstanbul 2001.

Fuat Andıç-Süphan Andıç, *Kırım Savaşı: Ali Paşa ve Paris Antlaşması*, İstanbul 2002.

Bekir Sıtkı Baykal, "Makamat-ı Mübareke Meselesi ve Babâî", *Belleten*, sayı: 90 (Ankara 1959), s. 241-266.

- Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Yıkılşa", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, I, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1994, s. 96-98.
- Saim Besbelli, *1853-1856 Osmanlı-Rus ve Kırım Savaşı Deniz Harekâtı*, Ankara 1977.
- G.H. Bolsever, "1815-1914 Arasında Rus Dış Politikasına Bir Bakış", çev. Yuluğ Tekin Kurat, *Belleten*, sayı: 118 (Ankara 1966), s. 265-290.
- Mustafa Budak, *1853-1856 Kırım Savaşı'nda Kafkas Cephesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1993.
- İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, İstanbul 1972.
- Safarov Rafik Firuzoğlu, "Kırım ve Kafkasya'dan Osmanlı İmparatorluğu'na Göçler" *Osmanlı*, IV (Ankara 1999), s. 687-696.
- La Baronne Durand De Fontmagne, *Kırım Harbi Sonrasında İstanbul*, çev. Gülçiçek Soytürk, İstanbul 1977.
- Murat Hulki Ender, *Devletin Finans Çevreleriyle İlişkileri Açısından Galata Bankeri: George Zarifi*, Marmara Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2001.
- David M. Goldfrank, "Osmanlı İmparatorluğu ve Kırım Savaşı'nın Çıkış Nedeni: Kaynaklar ve Stratejiler", *Türkler*, XII, ed. H. C. Güzel-K. Çiçek- S. Koca, Ankara 2002, s. 826-839.
- Ufuk Gülsoy, "İslahat Fermanı", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XIX, 185-190.

- A. Tevfik Gürel, *Türk-Rus ve Müttefiklerinin Kırım Savaşı*, Ankara 1935.
- Mücteba İlgürel, "Rus Donanmasının Sinop Baskını", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri* (Samsun 1988), s. 163-177.
- Nicolae Iorga, *Osmanlı Tarihi*, V, çev. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara 1948.
- Cezmi Karasu, "Kırım Savaşı'nda Kontenjan Askeri", *Yedinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, 1, Ankara 2000, s. 15-27.
- Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Ankara 1990.
- Alan Palmer, *1853-1856 Kırım Savaşı ve Modern Avrupa'nın Doğuşu*, çev. Meral Gaspıralı, İstanbul 1999.
- Besim Özcan, *Rus Donanmasının Sinop Baskını*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 1990.
- , "Kırım Savaşı (1853-1856)", *Osmanlı*, II (Ankara 1999), s. 97-112.
- , "Kırım Savaşı. Islahat Fermanı ve Paris Barış Antlaşması", *Türkler*, XII, ed. H. C. Güzel-K. Çiçek-S. Koca, Ankara 2002.
- Midhat Sertoğlu vd., *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, VI, İstanbul 1972.
- Stanford J. Shaw-Ezel K. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, II, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul 1982.

- S. Adolphus Slade, *Türkiye ve Kırım Harbi*, çev. Ali Rıza Seyfi, Ankara 1943.
- Hikmet Süer, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi-Osmanlı Devri, Osmanlı-Rus Kırım Harbi Kafkas Cephesi Harekâtı (1853-1856)*, Ankara 1986.
- M. Haydar Sükan, "Kırım Savaşı'nda Müttefiklere Verilen Türk Madalyaları", çev. Zarfı Orgun, *Hayat Tarih Mecmuası*, sayı: 11 (Kasım 1977), s. 46-48.
- Hasan Şahin, *1855 Erzurum Harekâtı*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 1995.
- , "Kırım Harbi Esnasında Osmanlı-İran Münasebetleri (1853-1856)", *Osmanlı*, II (Ankara 1999), s. 113-118.
- Bilal N. Şimşir, "Kırım Harbi Arefesinde Mustafa Reşid Paşa'nın Yazışmaları", *Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri Bildirileri*, Ankara 1987, s. 78-88.
- Arslan Terzioğlu, "Kırım Harbi Esnasında Osmanlı Hastaneleri ve Dünya Hastaneciliğine Etkileri", *Tarih ve Toplum*, sayı: 85 (İstanbul 1991), s. 39-46.
- Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Ankara 1997.
- "Kırım Savaşı", *Ana Britanica*, XIII, 262-263.
- "Hemşirelik", *Ana Britanica*, X, 567.
- "Nightingale, Florence", *Ana Britanica*, XVI, 511-512.

93 HARBİ

♦ **Soru 1: 1877-1878 Osmanlı Rus savaşına neden 93 Harbi denilmektedir?**

1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı, miladî takvimle 24 Nisan 1877'de başlamıştı. Hicri takvimle ise savaşın başlangıcı 1294 yılıdır. Ancak bu dönemde malî işlerde kullanılan Rumi takvime göre savaşın başlangıcı 1293 yılına rastladığı için bu savaş *Doksanüç Harbi* olarak adlandırıldı.

♦ **Soru 2: 93 Harbi'nin sebepleri nelerdir?**

Rusya, 1856'da imzalanan Paris Antlaşması'nın aleyhinde olan hükümlerinden, Almanya'nın Fransa'yı mağlup etmesi üzerine değişen Avrupa dengelerinden faydalanaarak kurtuldu. Osmanlılar'a karşı Balkanlar'daki milletleri silahlandırıp, isyana teşvik etti. Kırım Savaşı'ndan sonra

barış politikası takip eden Osmanlı İmparatorluğu'nu savaşa sokup, Kırım mağlubiyetinin intikamını almak isteyen Rusya, bu amacını gerçekleştirmek için Slavlar'ı kışkırtma yolunu seçti. Hersek ve Bulgar isyanlarında, Osmanlı İmparatorluğu'nu yalnız bırakmak için uğraştı. 1876 Bulgar isyanında Türkler'in binlerce Bulgar'ı, katlettiği propagandasını yayarak, dış borçlarını ödemediği için Avrupa kamuoyunda aleyhinde olumsuz hava esen Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa siyasetinde iyice yalnız kalmasını sağladı.

Rusya, Sırbistan ve Karadağ'ı Osmanlılar'a karşı savaşa teşvik etti. Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşı kazanması üzerine, hadiselere bir çözüm bulmak üzere İstanbul'da İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya, Avusturya, İtalya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun iştirakiyle bir konferans düzenlendiyse de, imparatorluğun bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne aykırı istekler sebebiyle bir anlaşma sağlanamadı. İstanbul Konferansı (Tersane Konferansı)'nın toplandığı sırada I. Meşrutiyet ilân edilerek, bu toplantıdan Osmanlı lehine bir sonuç çıkarılmak istenilmişti. Ancak Avrupa devletleri bu duruma itibar etmediler.

Konferansa katılan devletler, İstanbul'da bir çözüm yolu bulunamaması üzerine Londra'da toplanarak, 31 Mart 1877'de Londra Protokolü'nü imzaladılar. İstanbul Konferansı'ndaki tekliflerin hemen hemen aynısı olan bu kararları, Osmanlı İmparatorluğu reddetti. Belki Karadağ'a biraz toprak verilip, ıslahat çalışmaları yapılarak barış sağlanabilirdi. Ancak Osmanlı hükümeti ve

Medis-i Mebusan arazi vermeyi kabul etmemişti. Bunun üzerine harekete geçen Rusya, Avrupa hukukunu ve imparatorluktağı Hristiyanlar'ı savunma iddiasıyla 24 Nisan 1877'de Osmanlı İmparatorluğu'na savaş açtı.

♦ **Soru 3: 93 Harbi'ne Osmanlı İmparatorluğu'nu kim soktu?**

İngiltere baş delegesi Salisbury, II. Abdulhamid'e bir defasında mektupla, bir defasında da huzuruna çıkararak Ruslar'ın savaşacaklarını, Osmanlılar'ın hazırlıksız ve müttefiksiz olduğuunu, bu durumu dikkate alarak hareket etmelerini söylemiş ve kongre kararları kabul edilmezse delegelerin İstanbul'u terkedeceklerini de bildirmişti. Bu hadise üzerine devlet adamlarını saraya çağıran padişah durumu müzakere etmelerini istedi. Müzakerenin sonunda Midhat Paşa, "Bu tekliflere karşı savaşmak için askerin gücüne bakılmaz. Biz Anadolu'ya 400 kişi ile geldik. Yine 400 kişi kalıncaya kadar savaşırız" dedi. Sadrazam Midhat Paşa'nın yanı sıra Serasker Redif Paşa ve Mahmud Celaleddin Paşa da savaş taraftaydılar. Cevdet Paşa, bu hadiseyi "Midhat Paşa tüfeği dokurdu. Mahmud Celaleddin Paşa üst tetiği çıkardı. Redif Paşa ateş etti" şeklinde anlatır.

♦ **Soru 4: 93 Harbi'nde hangi cephelerde savaşıldı?**

1877-78 Osmanlı-Rus Harbi Tuna ve Doğu Anadolu'da olmak üzere iki cephede cereyan etti. Harbin başlamasıyla birlikte hızla Romanya'ya giren Ruslar, bu prensliği

de kendi yanlarına çekerek Dobruca ve Bükreş yönlerinden Osmanlı topraklarına saldırdılar. Kısa sürede Zıstovi, Tımova ve Niğbolu'yu ele geçiren Ruslar, 19 Temmuz'da Şıpka Geçidi'ni aştılar. Ruslar'ın başarıları, İstanbul'da paniğe yol açtı. Başkent'in Bursa'ya taşınacağı söylentileri dahi çıktı. Savaşın İstanbul'da kurulacak bir askeri meclis tarafından yönetilmesi kararlaştırıldı. Görevlerinden alınan serasker ve serdar-ı ekrem Divân-ı harbe verildi. Bu arada Süleyman Paşa, Ruslar'dan bir kısım toprakları geri almaya muvaffak oldu ve Plevne'de de Gazi Osman Paşa Ruslar'ı durdurdu. Ancak Plevne düştükten sonra Rus ilerleyişi tekrar başladı ve Sırbistan'da Osmanlılar'a karşı savaşa girdi. Plevne'den sonra Edirne'ye yürüyen Rus kuvvetleri iyi bir savunma yapma imkânına sahip bu şehri, Vali Eyüp Paşa'nın mühimmatları havaya uçurup, çekilmesi üzerine, 20 Ocak 1878'de teslim aldılar. Bunun üzerine, II. Abdülhamid, bizzat Rus Çarı'ndan ateşkes talebinde bulundu.

Doğu Anadolu cephesinde ise Ruslar üç koldan harekete geçip, Erzurum'a ulaştılar. Aziziye tabyalarında Nene Hatun'un halkı teşvikiyle Ruslar durdurulabildi. Bu cephede Ruslar'a karşı koyan Ahmed Muhtar Paşa'ydı. Paşa'nın daha önemli bir cephe sayılan Rumeli'ye gönderilmek üzere İstanbul'a çağrılmasından sonra, hiçbir ümidi kalmamasına rağmen Erzurum sonuna kadar dayandı. Ruslar ancak ateşkesten sonra boşaltılan şehre girebildiler. Ruslar'ın, Batum'a karşı taarruzları da ateşkes yapıncaya kadar başarı ile durduruldu.

♦ **Soru 5: Plevne müdafaasının 93 Harbi'ndeki yeri nedir?**

Kısa bir sürede Osmanlı topraklarının büyük bir bölümünü ele geçiren Rus kuvvetleri karşısında önemli bir direniş olmamıştı. Ancak Vidin'de bulunan Osman Paşa'nın Plevne'yi geri alması üzerine burada bir direniş noktası oluşturuldu. Müstahkem bir mevki olan Plevne, Gazi Osman Paşa'nın askeri zekâsıyla birleşince, Tuna cephesindeki Rus askeri hareketi kilitlendi. Plevne'yi geri almak için iki defa saldıran Ruslar, mağlup olmaları üzerine Romenlerden yardım istemek zorunda kaldılar. Plevne müdafaasının başarılı olması İstanbul'da sevinçle karşılandı ve savaşın başlangıcındaki Rus başarıları üzerine oluşan panik havasını dağıttı. II. Abdülhamid, Osman Paşa'ya bu başarısından dolayı "Gazi" ünvanını verdi.

Romenlerin yardımıyla girişilen birçok saldırı da sonuçsuz kaldı. Ancak Plevne'de baş gösteren yiyecek sıkıntısı yüzünden Gazi Osman Paşa, 10 Aralık 1877'de düşman kuşatmasını yarma hareketine girişmek zorunda kaldı. Paşa'nın yaralanması üzerine başarılı olunamadı ve Plevne'deki Osmanlı kuvvetleri esir düştüler. 93 harbinde, Rus kuvvetleri 9 ayda İstanbul önlerine gelmişlerdi. Gazi Osman Paşa ise Plevne önlerinde Rus kuvvetlerini 5 ay tutmaya muvaffak olmuştu.

♦ **Soru 6: 93 Harbi esnasında büyük devletlerin tutumu ne oldu?**

1853'te meydana gelen Kırım savaşında Osmanlı İmparatorluğu'yla beraber hareket eden Avrupa devlet-

leri, ne 93 Harbi'nin başlangıcında, ne de ilerleyen safhalarında harekete geçmediler. Almanya savaşın başından itibaren Rusya'yı desteklemiş, Avusturya, Macar tebaasının Osmanlılar lehine yaptıkları gösterilere rağmen savaşın sonunda Bosna-Hersek'i almak şartıyla tarafsız kalmayı kabul etmişti. İngiltere ise bu savaşa karşı olmasına rağmen, Rusya'ya karşı bir tavır takınmadı.

II. Abdülhamid, Rusya'nın savaş ilân ettiği gün Avrupa devletlerine telgraflar çektiler, Paris Antlaşması'nın sekizinci maddesine göre arabuluculuk yapmalarını istemişse de, bir karşılık bulamamıştı. Başta Fransa olmak üzere İngiltere, Almanya ve Avusturya hemen tarafsızlıklarını ilân etmişlerdi. Yalnız İngiltere, Osmanlı menfaatlerine karışmayacağını, ancak Rusya'nın İngiltere'nin menfaatlerini tehdit etmesi hâlinde tarafsız kalamayacağını Petersburg'a bildirdi. Bunun üzerine Rusya, İngiltere'ye gerekli teminatı vererek, tarafsız kalmasını sağladı.

Savaş sırasında II. Abdülhamid, Hobart Paşa vasıtasıyla Avrupa kamuoyunu Osmanlı tarafına çekebilmek için mektuplar yayınlattı; yabancı gazetecileri bizzat kabul edip Rus zulmü hakkında bilgilendirdi ve onlara çeşitli nişanlar vererek etkilemeye çalıştı. Ancak Avrupa devletleri ve kamuoyu Osmanlı İmparatorluğu lehine önemli bir faaliyete girişmedi.

Savaşın sonlarında da Edirne'nin düşmesi üzerine Osmanlı hükümeti, savaşın başından itibaren tarafsızlıklarını sürdüren Avrupalı devletlerden ateşkes için arabuluculuk yapmalarını istemişse de, yine olumlu bir ce-

vap alamamıştı. İngiltere ve Fransa, ancak Ayastefanos Antlaşması'yla Ruslar'ın, Balkanlar'da büyük nüfuz kazanması ve Akdeniz'e inme imkânını bulmaları üzerine harekete geçerek, Berlin Antlaşması ile önceki antlaşmanın şartlarını biraz hafiflettiler.

♦ **Soru 7: Osmanlı İmparatorluğu savaşı niçin kaybetti?**

Osmanlı İmparatorluğu gerek askeri teçhizat açısından, gerekse eğitilmiş asker açısından savaşa hazır değildi. Askeri malzeme bakımından önemli ölçüde dışa bağımlıydı. Harp için gerekli malzeme ve mühimmatın eksikliği ile Osmanlı donanmasının hiçbir varlık gösteremeyişi bu büyük mağlubiyetin önemli sebeplerindendir. Osmanlı donanması asker naklinin dışında Ruslar'a karşı fazlaca kullanılamamıştı. Osmanlı donanmasındaki gemilerin iyi durumda olmasına karşılık, yeterli eğitime sahip üst düzey subayların bulunmaması sebebiyle donanmadan, bilhassa en gerekli yer olan Tuna'da Ruslar'a karşı faydalanılamadı.

Bu savaşta imparatorluğun çok geniş bir alanda mücadele etmek zorunda kalması, kuvvetler arasındaki irtibatlılık ve savaşın İstanbul'dan idare edilmesi de yenilgiyi kolaylaştıran sebeplerdendir.

♦ **Soru 8: 93 Harbi'nin sonunda gerçekleşen göç hadisesi nasıl oldu?**

93 Harbinin en önemli sonuçlarından birisi Bulgaristan'daki Türk ahalinin, katliam ve baskılarla göçe mec-

bur edilerek, yaklaşık 500 yıldır yaşadıkları topraklarını bırakıp Anadolu'ya sığınmak zorunda kalmalarıdır. Harbin sonunda Edirne ve Tuna vilayetlerinin iki bölgesi (Şumnu, Varna ve Silistre havalisi ile Rodoplar ve civarı) dışında kalan yerlerdeki Türkler hemen hemen tamamen yok olmuştu. 500 bin kişi savaşta katledilerek veya açlık ve hastalıktan öldü. Bir milyonu aşkın insan ise göç ederek, daha güvenli buldukları Şumnu, Batı Trakya, Makedonya, İstanbul ve Rodoplar bölgesine sığındı.

Osmanlı hükümeti, Bulgaristan Emareti ve Şarkî Rumeli Vilayeti'nde Türk nüfusunun azalmaması için çalıştıysa da, mahalli idarelerin baskısıyla kalan ahali de bir müddet sonra kesin olarak yurtlarını terketti. Osmanlı İmparatorluğu, muhacirlerin bir kısmını Balkanlar'daki jeostratejik yerler ile imparatorluğun diğer taraflarındaki boş ve harabe olmuş arazilere yerleştirmeye çalıştı. Ancak Diyarbekir, Van, Musul, Halep, Bağdat ve Basra'daki boş arazilerin İstanbul ve Rumeli'ye uzak olması, iklimin göçmenler için elverişli olmaması, yeterli ulaşım ağının bulunmaması ve Müslüman olmayan ahalinin tepkileri gibi sebeplerden muhacirler büyük kitleler hâlinde yerleştirilemedi. Göçmenler Edirne, Aydın, Ankara, Kastamonu ve Hüdavendigar (Bursa ve civarı) vilayetlerine gönderildiler; bu durum da başta Bursa, İzmit ve Aydın olmak üzere Batı Anadolu bölgesinde izdihamı sebep oldu.

♦ **Soru 9: 93 Harbi'nin sonunda hangi antlaşmalar imzalandı?**

Savaş sona erdirmek için Kızanlık'ta başlayan ateşkes görüşmelerine, Edirne'nin Ruslar tarafından alınması üzerine burada devam edildi ve 31 Ocak 1878'de imzalanan Edirne Mütarekesi ile savaş sona erdi. Barış görüşmeleri daha sonra Ruslar'ın karargâhlarını naklettikleri Yeşilköy'de (Ayastefanos) devam etti ve 3 Mart 1878'de Ayastefanos Antlaşması imzalandı. 29 maddelik bu antlaşmaya göre Osmanlı İmparatorluğu Sırbistan, Romanya ve Karadağ'ın bağımsızlıklarını kabul edecek, Karadağ'ın sınırları Adriyatik'e kadar uzanacak, Sırbistan Nişi' alacaktı. Bulgaristan özerk bir prenslik hâline getirilecek, sınırları Tuna'dan Ege'ye, Arnavutluk'tan Karadeniz'e kadar uzanacaktı. Bulgaristan prensini halk seçecek ve bu prens Avrupa devletleri ile Osmanlı İmparatorluğu'nun onayıyla atanacaktı. Rusya ve Avusturya'nın kontrolünde, Bosna Hersek'te, Rumeli'de Hristiyan nüfusun yoğun olduğu bölgelerde ve Doğu Anadolu'da Ermenilerin bulunduğu yerlerde ıslahat yapılacaktı. Osmanlılar, savaş tazminatı olarak 1 milyar 410 bin ruble vereceklerdi. Ancak bu tazminatın büyük bir kısmına karşılık Rumeli'deki bir kısım topraklar ile Batum, Kars, Ardahan ve Doğu Bayezid, Ruslar'a bırakılacaktı. 300 milyon ruble ise para olarak ödenecekti.

Ayastefanos Antlaşması, Panslavizm'in bir zaferiydi ve Rusya'nın bu kadar avantajlı bir konuma gelmesi mevcut siyasi dengeyi bozuyordu. Bu yüzden antlaşma

başta İngiltere olmak üzere Avrupa devletlerinin yoğun muhalefeti ile karşılandı. 13 Haziran 1878'de toplanan Berlin Kongresi'nde, Ayastefanos Antlaşması'nın maddeleri yeniden ele alındı ve değiştirildi. Altmış dört maddelik bu yeni antlaşma ile Ayastefanos Antlaşması'yla kurulmak istenen büyük Bulgaristan üçe bölünerek, önemli bir kısmı Osmanlı İmparatorluğu'nun denetimi altında bırakıldı. Bosna-Hersek Avusturya'ya terkedildi. Harp tazminatı 802.500.000 frank olarak tespit edilerek, yedi yıl içerisinde 21 eşit taksitte ödenmesi kararlaştırıldı. Balkan ülkeleri ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkiler öyle belirsiz esaslara bağlanmıştı ki, çözümsüz kalan sorunlar yüzünden Osmanlı ordusu kısmi seferberlikten bir süre daha çıkamadı.

Büyük devletler bu antlaşma ile Osmanlı İmparatorluğu'nun durumunu sağlama aldıklarını söylemişlerdi. Ancak üzerinde 5.5 milyon insanın yaşadığı 212 bin km² lik arazinin terkedilmek zorunda kalındığına dikkat edilirse, bunun çok doğru olmadığı görülür.

♦ **Soru 10: 93 Harbi'nin Osmanlı İmparatorluğu'na tesirleri nedir?**

İmparatorluk önemli miktarda toprak kaybının yanı sıra, Rusya'ya ödemek zorunda kaldığı savaş tazminatı sebebiyle büyük bir maddi yük altına girdi. Ayastefanos Antlaşması'nın ağır hükümlerinden kurtulmak için Kıbrıs'ı İngiltere'ye bırakmak zorunda kaldı. Bir süre sonra da durumdan istifade eden Fransa, Tunus'u işgal etti (1881).

Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasıyla, her ne kadar resmî olarak kaldırılmamış olsa da, Meşrutiyet filizlenmeden sona erdi. Bu sıralarda Ali Suavi, V. Murad'ı yeniden tahta geçirmek için Çırağan Sarayı'na bir baskın düzenlemişse de başarıya ulaşamamıştı. Ancak bu baskın II. Abdülhamid'in ömür boyu tahttan indirilme korkusuna girmesine ve herşeyi kontrol etmek istemesine yol açtı.

93 Harbi'nin buhranlı yılları ve acı deneyimleri II. Abdülhamid'in siyasi fikirlerinin olgunlaşmasına önemli tesirlerde bulundu. Savaşın başlangıcında ve sonrasinda II. Abdülhamid karar mekanizmasına hakim değildi ve gerçek diplomatik bilgiler hakkında da yeterince bilgi sahibi olamamıştı. Bir daha benzer yanlışlara düşmemek için dahili ve harici bütün işleri Yıldız Sarayı'na taşıdı.

Balkanlar'daki Türk nüfusunun önemli bir bölümü asırlardır yaşadığı toprakları terkederek, Anadolu'ya yerleşmek zorunda kaldı. Ruslar planlı olarak Tuna bölgesindeki Türk ahaliyi, bu bölgelerden göç ettirmek için baskı ve katliamlar yaptılar. Bunun sonucu olarak da Tulca, Ruscuk, Tırnova, Eski Cuma, Filibe, Kızanlık, Eski Zağra, Yeni Zağra, Lofca gibi yerlerde bulunan Türkler yaşadıkları yerleri terkederek Edirne, İstanbul, Çanakkale, İzmir gibi şehir ve bölgelere yerleşmek zorunda kaldılar. Ruslar'ın, Bulgar çetelerini silahlandırarak Türkler'i katlettirmeleri yüzünden Burgos, Ahyolu, Yanbolu ve İslimiye gibi bölgelerin ahalişi de göç etti. Bu göç dalgası vatanlarını terkeden insanların perişan bir şekilde yolcu-

luk etmelerine ve devletin ekonomik açıdan daha da sıkışmasına sebep oldu. Muhacirler, Anadolu'da yerleştikleri yerlerde büyük sıkıntı çektiler, ayrıca o bölgelerin eski ahalileri ile de aralarında çeşitli ihtilaflar meydana geldi. İstanbul'a gelen aşın göç yüzünden şehrin yapısı bozulmaya başladı.

◆ Bibliyografya

Engin Akarlı, "II. Abdülhamid: Hayatı ve İktidarı", *Osmanlı*, II (Ankara 1999), s. 253-265.

Ali Akyıldız, "II. Abdülhamid'in Çalışma Sistemi", *Osmanlı*, II (Ankara 1999), s. 286-297.

Mahir Aydın, "Doksanüç Harbi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, IX, 498-499.

Bekir Sıtkı Baykal, "93 Harbi Esnasında Muhtelif Tavasut ve Sulh Şayiâ Teşebbüsleri", *Belleten*, sayı: 19 (Ankara 1962), s. 351-395.

———, "Doksanüç Harbi Arifesinde Osmanlı Devleti ile Büyük Devletler Arasındaki Münasebetler", *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, III/2 (Ankara 1945), s. 183-192.

Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, I, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1994, s. 103-106.

———, "Balkanlar'da Dönüm Noktası, 93 Bozgunu ve Sonrası", *Berlin Antlaşması'ndan Günümüze Balkanlar*, haz. Mustafa Bereketli, İstanbul 1999, s. 25-34.

- G.H. Bolsever, "1815-1914 Arasında Rus Dış Politikasına Bir Bakış", çev. Yuluğ Tekin Kurat, *Belleten*, sayı: 118 (Ankara 1966), s. 265-290.
- İsmail Hani Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, İstanbul 1972.
- Murat Hulki Ender, *Devletin Finans Çevreleriyle İlişkileri Açısından Galata Bankeri: George Zarifi*, Marmara Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2001.
- Ali İhsan Gencer, "Ayastefanos Antlaşması", "Berlin Antlaşması", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, IV, 225; V, 516-517.
- Mehmet Metin Hülâgu, *Gazi Osman Paşa*, İstanbul 1993.
- , "Gazi Osman Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XIII, 464-465.
- Nicolae Iorga, *Osmanlı Tarihi*, V, çev. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara 1948.
- Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Ankara 1994.
- , "93 Muhacereti", *Osmanlı*, IV (Ankara 1999), s. 661-668.
- , "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı", *Türkler*, XIII, ed. H. C. Güzel-K. Çiçek- S. Koca, Ankara 2002, s. 15-24.
- Kemal Karpat-Robert W. Zens, "I. Meşrutiyet Dönemi ve II. Abdülhamit'in Saltanatı", *Türkler*, XII, ed. H. C. Güzel-K. Çiçek- S. Koca, Ankara 2002, s. 873-898.

Faruk Kocacık, "Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Türk Göçleri", *Osmanlı Araştırmaları*, I (İstanbul 1980), s. 137-190.

———, "Rumeli'den Anadolu'ya Yönelik Göçler ve Sonuçları", *Osmanlı*, IV (Ankara 1999), s. 655-659.

Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Ankara 1990.

Yuluğ Tekin Kurat, *Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği*, Ankara 1968.

———, "1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinin Sebepleri", *Belleken*, sayı: 103 (Ankara 1962), s. 567-592.

İ. Halil Sedes, *Osmanlı-Rus ve Rumen Savaşı*, İstanbul 1933.

Midhat Sertoğlu vd., *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, VI, İstanbul 1972.

Mithat Sertoğlu, "1878 Osmanlı-İngiliz Antlaşmasına Dair Bazı Yeni Belgeler", VII. *Türk Tarih Kongresi*, II, Ankara 1973, s. 601-615.

Stanford J. Shaw-Ezel K. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, II, çev. Mehmet Harmanacı, İstanbul 1982.

Bilal N. Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri*, I, Ankara 1968.

Selâhattin Tansel, *93 Seferi 1877 Harbinin Sebepleri*, Ankara 1943.

Nail Uçar, *Gazi Osman Paşa ve Plevne*, İstanbul 1998.

Rıfat Uçarol, *Gazi Ahmed Muhtar Paşa*, İstanbul 1989.

I. MEŞRUTİYET

♦ Soru 1: *Meşrutiyet fikri nasıl doğdu?*

1876 Anayasası sistemli bir düşünce akımının sonucu olarak ve geniş halk kitlelerinin isteğiyle (toplumsal dinamizm) ortaya çıkmadı. II. Mahmud devrinden itibaren başlayan Tanzimat ortamında yetişen Midhat Paşa, Namık Kemal gibi bir grup insanın, yapılan ıslahatları yeterli görmemeleri ve Osmanlı İmparatorluğu'nun kurutulduğu için meşrutî idarenin getirilmesi yönündeki çabalarıyla 1876 Anayasası ilân edilmiştir.

Meşrutiyet'in doğuşundaki en önemli etken, Avrupa'da öğrenim görmüş ve oradaki anayasal hareketleri inceleyen ve imparatorluğun geleceğini parlamenter sistemde gören Genç Osmanlılar hareketinin çabalarıdır. Ancak Meşrutiyet'i hazırlayan başka faktörler de vardır. 1831'den itibaren gazetelerin çıkmasıyla birçok fikir tartışılmaya ve aydın kesim arasında yayılmaya başlamıştı. II. Mahmud

devrinde başlayan yeniden yapılanmanın bir sonucu olarak kurulan yeni müesseseler de Meşrutiyet'in oluşmasına tesir etmiştir. Örneğin Tanzimat devrinde gayrimüslimlerin de katılımıyla oluşturulan taşra meclisleri, Meşrutiyet dönemi için bir hazırlık safhasını oluşturmuştur.

Meşrutiyet'in ilânı Osmanlı ülkesinin her tarafında duyurulmuştu. Bu durumdan memnun olanlar kadar, olmayanlar da vardı. Meşrutiyet'in ilânına karşı çıkarak, aleyhte risaleler yazarlar da oldu. O dönemde halk parlamenter sistemi kavrayabilecek bir düşünce olgunluğuna erişmediğinden ilk anayasa ve ilk meclise sahip çıkmadı.

♦ **Soru 2: Sultan Abdülaziz nasıl tahttan indirildi?**

1875'te dış borçlar ödenemediğinden Osmanlı İmparatorluğu mali açıdan iflas etti. Balkanlar'da Osmanlı aleyhtan hareketler artmaktaydı. Bütün bunlar Sultan Abdülaziz'in hükümdarlığını sarstı. Midhat ve Hüseyin Avni paşalar, Abdülaziz'i kendileri ve devlet için tehlikeli görüp, padişahı tahttan indirmek için faaliyete geçtiler. İstanbul medreselerindeki talebeler kışkırtılarak, 10 Mayıs 1876'da dersleri boykot edip, gösteriler yapmaları sağlandı. Ulemanın ileri gelenleri de göstericilere katıldı. Göstericiler şeyhülislam ile sadrazamın azlini istediler. Bu durum karşısında Sultan Abdülaziz, sadrazamlığa Mütercim Rüşdü Paşa'yı, seraskerliğe Hüseyin Avni Paşa'yı, şeyhülislamlığa da Hasan Hayrullah Efendi'yi atadı. Midhat Paşa'yı da Meclis-i Vükela üyeliğine tayin etti. Bu tayinler üzerine talebenin gösterisi son buldu.

Sultan Abdülaziz, olayların yatıştığını zannetti. Ancak yönetime yeni gelen bu grup, padişahı tahttan indirmek için faaliyetlerini sürdürdüler. Fetva Emiri Halil Efendi'den padişahın halli için fetva alındıktan sonra, 30 Mayıs'ta Sultan Abdülaziz bir darbeye tahttan indirilerek, Topkapı Sarayı'na getirildi. Tahta Veliaht V. Murad çıkarıldı. Sultan Abdülaziz, Topkapı Sarayı'nda yaklaşık yarım asır önce katledilen III. Selim'i hatırlayınca naklini istedi. Nakledildiği Feriye Sarayı'nda, 1 Haziran günü bilek damarları kesilmiş olarak ölü bulundu. Onun ölümünün intihar mı yoksa bir tertip sonucu mu olduğu hâlâ tartışılır. Ancak eldeki delillere göre Sultan Abdülaziz öldürülmüştür.

♦ **Soru 3: Şehzâde Abdülhamid tahta çıkarken ne pazarlık yaptı?**

V. Murad, sağlık durumunun hükümdarlık yapmaya elverişsiz olması yüzünden tahttan indirilerek, yerine veliaht Şehzâde Abdülhamid geçirildi. II. Abdülhamid tahta geçerken Yeni Osmanlılar, özellikle Şura-yı Devlet Reisi Midhat Paşa şehzâdeyle pazarlık yapmış ve Meşrutiyet'i ilân edeceği sözü almıştı.

♦ **Soru 4: Kanun-ı Esasi nasıl hazırlandı?**

Midhat Paşa, anayasal bir düzene geçildiği takdirde Avrupalı devletlerin müdahalelerinden kurtulacaklarına inanıyordu. Bir anayasa taslağı da hazırlamıştı. Ancak II. Abdülhamid, onun hazırladığı *Kanun-ı Cedid* isimli taslak yerine Fransız Anayasası'nı çevirtip, danışmanlarına ve nazırlara inceleterek, yeni bir anayasa taslağı oluşturttu.

Fransız anayasasından geniş ölçüde istifade edilmekle birlikte Kanun-ı Esasi, Fransız Anayasası'nın tam bir çevirisi değildi. Osmanlı sistemine uygun bazı değişiklikler yapılmıştı. Anayasayı hazırlamakla görevli Said Paşa'nın başkanlığındaki 28 kişilik "Cemiyet-i Mahsusa" bir metin hazırladı. II. Abdülhamid, komisyonun hazırladığı anayasanın her maddesi üzerinde bizzat uğraşıp, ekleme ve çıkarmalar yaptı. Hazırlanan metin Midhat Paşa'nın başkanlığındaki Meclis-i Vükelâ'da kesin şeklini aldıktan sonra II. Abdülhamid'in hatt-ı hümayûnu ile kabul edildi.

Anayasanın hazırlanması sırasında en çok padişaha, polis tahkikatına dayanarak herhangi birisini sürgüne gönderme yetkisini veren 113. madde tartışılmıştı. Nitekim bir süre sonra II. Abdülhamid, bu maddeye dayanarak Midhat Paşa'yı sürgüne gönderdi.

♦ **Soru 5: İlk Türk anayasasının özellikleri nelerdir?**

Halkın temsilcilerinden oluşan bir meclisin ürünü olmayan Kanun-ı Esasi padişahın iradesinden kaynaklandığı için ferman anayasası olarak değerlendirilmektedir. Meşrutî idare öngörülmekle beraber padişahın yetki ve iradesi anayasa hükmü hâline gelmişti. Hukuken sorumsuz olan padişah sistemin yürütülmesinde tek yetkili olan kişiydi. Sadrazam, şeyhülislâm ve nazırlar padişah tarafından seçilir ve ona karşı sorumlu olurlardı. Meclisin feshi de dahil padişahın yetki alanı oldukça genişti.

1876 Anayasası'nın içerdiği sistemde gerçek ege-men güç halk ve onun temsilcisi meclis değil, padişahtı.

Yasama ve yürütme faaliyetleri padişahın arzusu doğrultusunda olabilmekteydi. Padişahın üstünlüğü anayasanın en önde gelen özelliğidir. Suna Kili, 1876 Anayasası'nın, başanlı bir anayasa düzeninin kurulmasına olanak tanıyacak bazı temel görüşler, kavramlar, kurumlar, yaptırımlar ve ulusal bütünleşmeyi çağdaş öğeler üzerinde sağlayacak bir içerikten yoksun olduğunu belirtir.

Bir güvence mekanizması altına alınmamasına rağmen Kanun-ı Esasiyle kişiye eğitim özgürlüğü, mal güvencesi, kişi dokunulmazlığı, kanunlar önünde eşitlik, işkence yasağı gibi klasik haklar verilmişti.

1924 Anayasası komisyon sözcüsü Celal Nuri Bey, 1876 Anayasası'nı "1876 Anayasası hukuk-ı milliyeyi değil, hukuk-ı şahaneyi temsil ediyordu ve öyle bir kanun idi ki, hakikat halde bir kanun-ı esasi mahiyetinde bile değildi. Çünkü verilen bütün hakların diğer bazı maddeler ile geriye alınabilmek imkânı hasıl oluyordu" sözleri ile değerlendirmiştir.

Gerçek bir anayasal düzen olmamasına karşılık I. Meşrutiyet, Osmanlı İmparatorluğu'na anayasa düşüncesinin somutlaşması, yasama ve temsili meclis sistemlerinin oluşması, bazı hakların anayasada yer alması gibi açılardan demokrasi kültürümüzün oluşmasına katkılarda bulunmuştur.

♦ Soru 6: *Meşrutiyet nasıl ilân edildi?*

Kanun-ı Esasi son şeklini alıp, padişah tarafından onaylandıktan sonra, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gayrimüslimlerin durumunu görüşmek üzere İstanbul'da

toplanan Tersane Konferansı'nın ilk oturumunda 101 pare top atışıyla batılı delegelere ilân edildi. 23 Aralık 1876'da Kanun-ı Esasi'nin yürürlüğe girmesiyle I. Meşrutiyet devri resmen başlamıştı. Ancak Batılı müdahaleleri önlemek amacıyla yapılan bu girişim, karşı tarafta Osmanlı lehine bir havanın doğmasını sağlamadı. Anayasanın ilânı Avrupalılar'ın isteklerine karşı bir kalkan olarak düşünülmüştü. Ancak Avrupalı devletlerin amacı Osmanlı İmparatorluğu'nda daha fazla hürriyet ve demokrasinin olması değil, kendi çıkarlarını koruyup, geliştirmektir. Nitekim konferansın başkanı Saffet Paşa Meşrutiyet'in ilânını delegelere kısa bir konuşma ile bildirirken, halka yeni haklar verildiğini, bu yüzden toplantının bir manasının kalmadığını belirttiğinde Rus elçisi, buz gibi bir cevap vererek, gündeme geçilmesini söylemişti.

Osmanlı devlet adamları Avrupalı devletlerin temsilcilerini bu atakları ile psikolojik olarak sarsarak, onların isteklerine karşı direnmek için anayasayı kullanmayı düşünmüşlerdi. Batıların her istekleri karşısında anayasa gösterildi, ancak bu da toplantının bir çözüme ulaşmasını engelledi. Bir ay süren toplantı, bir çözüm bulamadan 20 Ocak 1877'de dağıldı. Meşrutiyet'in ilânı, 1877-78 Osmanlı-Rus harbine giden süreci engelleyemedi.

♦ **Soru 7: İlk Türk parlamentosu nasıl açıldı?**

II. Abdülhamid, anayasal düzenin hazırlayıcısı Midhat Paşa'yı sadrazamlıktan alıp, sürgüne göndermiş olmasına

rağmen meşrutî idareden vazgeçmemişti. Anayasa gereğince 3 ay içinde seçimler yapılmış ve 19 Mart 1877'de Dolmabahçe Sarayı'nda padişahın, Said Paşa tarafından okunan açılış nutku ile çalışmaya başlamıştı. Meclis çalışmalarını Ayasofya'nın karşısındaki Darülfünun'da sürdürdü. 141 üyeden oluşan Türk tarihinin ilk parlamentosu, 115'i mebus, 26'sı ise âyan üyesinden meydana geliyordu. 115 mebusun 46'sı gayrimüslimdi. İlk Osmanlı meclisinde Türkler'in dışındaki diğer milletlerden temsilcilerin oranı Avusturya Parlamentosu ve Çarlık Rusyası Duması'na göre daha yüksekti.

İlk mecliste başka ülkelerdeki kadar etkin bir şekilde olmasa da bir milliyetler çatışması yaşanmıştı. Rumeli'den gelen bazı gayrimüslim mebuslar taşra meclislerinde Müslüman ve gayrimüslimlerin eşit oranda temsil edilmesine karşı çıkarak, nüfus oranına göre temsil ilkesinin getirilmesini istediler. Resmî dil Türkçe olmasına rağmen Ermeni ve Rumlar kendi dillerinin de resmî dil olarak kullanılması için uğraşarak, kendi milletlerinin sorunlarını herşeyin üzerine çıkarmaya çalıştılar. Mebus olmak için Türkçe bilmek zorunluydu. Bu şartın değişmesi için, özellikle Arabistan'dan gelen mebuslar teklifte bulundular. Bu talebe karşı Ahmed Vefik Paşa "Gelecek seçime 4 yıl var. Akılları varsa bu süre içinde Türkçe öğrenirler" cevabını vermişti.

İlk meclis 4 aylık bir çalışmanın ardından 28 Haziran 1877'de dağıldı, anayasa gereği 1877'nin sonlarında yeni bir seçim yapıldı ve ikinci meclis 13 Ara-

lık 1877'de göreve başladı. Bu dönemki meclis, 56'sı Müslüman, 40'ı gayrimüslim 96 mebus ve 38 âyandan oluşuyordu.

♦ **Soru 8: I. Meşrutiyet'in meclis sistemi nasıldı?**

I. Meşrutiyet dönemindeki parlamento iki bölümden oluşuyordu. Heyet-i Mebusan 130 üyeden oluşuyordu ve bunlar seçimle geliyorlardı. Her 50 bin erkek için bir mebus seçiliyordu. 80 mebus Müslüman, 50 mebus ise gayrimüslimlerden olacaktı. Heyet-i Ayan ise 21 Müslüman, 5 gayrimüslimden oluşuyordu ve padişah tarafından atanıyordu. Her iki meclis, Meclis-i Umumi'yi meydana getiriyordu.

Heyet-i Ayan'a bir kez seçilen kişi hayatı boyunca meclis üyeliğine devam ediyordu. Kendi görev alanlarıyla ilgili sınırlı olarak kanun önerebilme yetkileri vardı. Esas vazifeleri Heyet-i Mebusan'ın kabul ettiği kanun metinlerini, padişahın haklarına, dine, Kanun-ı Esasi'nin hükümlerine, devlet ve vatanın menfaatlerine uygunluk durumuna göre incelemektir. Heyet-i Ayan'ın kabul etmediği bir metin kanunlaşmazdı. Ne Heyet-i Ayan'ın, ne de Heyet-i Mebusan'ın hükümet üzerinde siyasal denetim yetkisi vardı. Heyet-i Mebusan, bir vekili cezai sorumluluk altına sokmak için Divân-ı Âli'ye gönderebilirdi. Ancak bunda da padişahın onayının alınması gerekiyordu. Meclis-i Vükela, padişah tarafından seçilirdi ve ona karşı sorumluydu.

Heyet-i Mebusan üyeleri Kanun-ı Esasî'ye değil padişaha bağlılık yemini ederek, göreve başlarlardı. Meclis başkanı meclisin gösterdiği adaylar arasından padişah tarafından seçilirdi. Heyet-i Ayan kabul etse dahi, padişahın onaylamadığı bir metin kanunlaşamazdı. Padişahın 6 ay içerisinde seçime gitmek şartıyla, meclisi dağıtma yetkisi vardı.

♦ **Soru 9: İlk Türk Parlamentosu niçin kapatıldı?**

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın sonlarında Rus ordusunun ilerleyişi karşısında ne yapılacağını tartışmak üzere Yıldız'da, padişahın da katıldığı fevkalade bir meclis toplandı. Bu toplantıda devletin içinde bulunduğu buhrana çare olabilecek herhangi bir karar alınamadığı gibi, bazı üyelerin yenilginin sorumluluğunu II. Abdülhamid'e yıkmaları yüzünden meclis kapatıldı.

Ruslar'ın barış teklifleri görüşülürken toplantıya katılan Astarıcılar Kethüdası Ahmed Efendi ayağa kalkarak olanlardan meclisin değil, padişahın sorumlu ve suçlu olduğunu belirtmesi üzerine, padişah bizzat cevap verdi, daha sonra sözü bıraktığı Hazine-i hassa nazır Said Paşa savaşa nasıl girildiğini anlattı. Ancak Astarıcılar Kethüdası Ahmed Efendi'nin, padişahı suçlamayı sürdürmesi üzerine, II. Abdülhamid, "Ben artık Sultan Mahmud'un izinden gitmeye mecbur olacağım" diyerek, toplantıdan ayrıldı. Ardından da anayasadaki yetkisine dayanarak 13 Şubat 1878'de Meclis-i Mebusan'ı süresiz olarak tatil etti.

Meclis tatil edilmiş, ancak Kanun-ı Esasi resmen yürürlükten kaldırılmamıştır. Kanun-ı Esasi her yıl çıkan devlet salnâmesinin başında zikredilmiştir. Çıkarılan kanunlar da Meclis-i Mebusan tekrar toplandığı zaman onaylanmak üzere muvakkaten çıkarılmıştır. Hatta meclis fiilen dağıtılmadığı gibi, daha sonraki tarihlerde âyan meclisine atamalar bile yapılmıştır. Örneğin 1879'da padişahın başhekimi Mavroyani Efendi ile Kostantin Efendi Meclis-i Ayan'a tayin edilmişlerdi.

♦ **Soru 10: Meşrutiyet neden yaşamadı?**

Meclisin resmen kapatılmasa da aynı manaya gelecek şekilde süresiz tatil edilmesi, yeni fiilzlenmeye başlayan parlamento rejimi açısından önemli bir yarıydı. Bu kapatma hadisesini bir kısım yazarlar, II. Abdülhamid'in despot yönetimini oluşturmak için gerçekleştirdiğini belirtirler. Bazı tarihçiler ise Meclisin buhrana sebep olduğunu ve Müslüman olmayan mebusların kendi milletlerinin menfaatleri için imparatorluğun aleyhine çalıştıklarını, tek bir milletten oluşan devletlerde meclisin faydadan çok zarar getireceğini, bu yüzden kapatıldığını ifade ederler. İlber Ortaylı bu fikre karşı çıkmaktadır. Ona göre ilk Osmanlı meclisi azınlıkların geniş şekilde temsil edildiği, ancak milliyetçilik sorununun en az görüldüğü bir parlamentoydu. Ortaylı, parlamentonun milliyetçiliği körüklediği bir durumun 1866'dan sonraki Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda söz konusu olduğunu,

II. Abdülhamid'in buradaki gelişmeleri dikkate almış olabileceğini belirtmektedir.

I. Meşrutiyet'in ilânını II. Abdülhamid taraftar olduğundan değil, emr-i vaki karşısında kaldığından kabul etmişti. Osmanlı devlet adamları ve padişah zihinleri itibarıyla bu durumu hazmedebilecek durumda değildi. Engin Akarlı, meclisin kapatılmasının gerçek sebebinin "Osmanlı devlet adamlarının halkın siyasete karışmalarından duydukları rahatsızlık" olduğunu söyler. Akarlı, ilk Osmanlı parlamentosunun ömrünün kısığını bir padişahın eğilimine bağlamamak gerektiğini, sorunun sebebinin II. Mahmud devrinde yeniden canlandırılan devleti toplumun üstünde ve dışında bir yönetim-yönlendirme mekanizması olarak görmede yattığını belirtmektedir.

İlk Türk anayasası olan Kanun-ı Esasi, özgürlükler yönünden cılız olmasına rağmen, aydınlar tarafından özgürlüğün sembolü olarak görülmüş ve tekrar yürürlüğe sokulması için yıllarca uğraşılmıştır. 1908'de Makedonya'daki Türk subaylarının Kanun-ı Esasi'nin yürürlüğe konulması için faaliyete geçmeleri üzerine II. Abdülhamid, anayasayı tekrar yürürlüğe koydu. II. Meşrutiyet döneminde üzerinde çeşitli defalar (9 kez) düzeltmeler yapılarak, Kanun-ı Esasi kullanıldı. İlk Türk anayasası daha sonra da TBMM tarafından Milli Mücadele döneminde değişiklikler ve düzeltmeler yapılarak uygulandı. 1924 anayasasının kabulü ile tamamen yürürlükten kalktı.

♦ **Bibliyografya**

- Engin Akarlı, "II. Abdülhamid: Hayatı ve İktidarı", Osmanlı, II, Ankara 1999, s. 253-265.
- Armağan, Kanun-u Esasî'nin 100. Yılı, Ankara 1978.
- İbrahim Artuk, "Kanun-ı Esâsî ve Hâtıra-i Âbide-i Meşrutîyet Madalyaları", VIII. Türk Tarih Kongresi, III, Ankara 1983, s. 1797-1814.
- Bekir Sıtkı Baykal, "93 Meşrutîyeti", Belleten, sayı: 21-22 (Ankara 1942), s. 45-83.
- , "Birinci Meşrutîyete Dair Belgeler", Belleten, sayı: 96 (Ankara 1960), s. 601-636.
- Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, İstanbul 1988.
- İlber Ortaylı, Osmanlı İmparatorluğunda Sosyal ve İktisadi Değişim, Makaleler, I, Ankara 2002.
- İsmail Hani Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, IV, İstanbul 1972.
- R. H. Davison, Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, 1856-1876, II, çev. Osman Akınhay, İstanbul 1997.
- Paul Dumont, "Tanzimat Dönemi (1839-1878)", çev. Server Tanilli, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, II, İstanbul 1995, s. 135-139.
- Mehmet Hocaoglu, II. Abdülhamid Han'ın Muhtıraları, İstanbul 1976.
- Nicolae Jorga, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, V, çev. Nükûfer Epçeli, İstanbul İstanbul 2005.

Kemal Karpat- Robert W. Zens, "I. Meşrutiyet Dönemi ve II. Abdülhamit'in Saltanatı", *Türkler*, XII, ed. H. C. Güzel-K. Çiçek- S. Koca, Ankara 2002, s. 873-898.

Zeki Kaya, *I. Meşrutiyet ve Meclis-i Mebusan*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1990.

Yılmaz Kızıltan, *I. Meşrutiyet'in İlanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusanı*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 1994.

Cevdet Küçük, "Abdülhamid II", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, I, s. 216-224.

Şerif Mardin, *Jöntürklerin Siyasi Fikirleri, 1895-1908*, İstanbul 1983.

———, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, çev. Fahri Unan-Mümtazer Türköne, İstanbul 1996.

Recai G. Okandan, *Amme Hukuku Tarihimizde Birinci Meşrutiyet Devri ve Karakteri*, Ankara 1941.

Yücel Özkaya, "Birinci Kanûn-ı Esâsi ve Meşrutiyet Hakkında Ortaya Konulan Görüşler ve Parlemanto Usulü Hakkında Bir Layiha", *Cumhuriyet'in 60. Yıldönümü Armağanı*, Ankara 1987, s. 397-415.

———, "Tanzimat'ın Siyasi Yönden Meşrutiyete Etkileri", *Tanzimatın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, Ankara 1994, s. 301-321.

Yuriy Aşatoviç Petrosyan, "Türkiye'nin Toplumsal-Politik Fikirlerinin Tarihinde 1860-70 Yıllarındaki Türk Meş-

- rutiyetçilerinin Rölü", VIII. Türk Tarih Kongresi, III, Ankara 1983, s. 1777-1787.
- , "1876 Anayasası ve Türk tarihindeki Yeri", *Türkler*, XII, ed. H. C. Güzel-K. Çiçek- S. Koca, Ankara 2002, s. 899-908.
- Midhat Sertoğlu vd., *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, VI, İstanbul 1972.
- Ebubekir Sofuoğlu, *Osmanlı Devleti'nin Yeniden Yapılanma Sürecinde İslahatların Yeri ve I. Meşrutiyet*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Sakarya 1998.
- Stanford J. Shaw-Ezel K. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, II, çev. Mehmet Harmanlı, İstanbul 1982.
- Tank Zafer Tunaya, *Türkiye'nin Siyasal Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul 1960.
- Coşkun Üçok, "1876 Tarihli Osmanlı Anayasasının 1878-1908 Yılları Arasında Uygulanıp Uygulanmadığı Konusu", IX. Türk Tarih Kongresi, II, Ankara 1988, s. 1171-1173.
- 1876-1976 Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı, Ankara tarihsiz.
- "Kanun-ı Esasi", "Meşrutiyet", "Heyet-i Mebusan", "Heyet-i Ayan" maddeleri, *Ana Britanica*, cilt. 11-12, 15.

1000 SORUDA
OSMANLI
İMPARATORLUĞU

— 4 —

YEDİTEPE